

**T.C.
ATATÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Osman EMİR

**PREHİSTORİK DÖNEMDEN ROMA DÖNEMİNE KADAR
TRABZON VE ÇEVRESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM**

Erzurum - 2008

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Tarih Anabilim Dalının Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

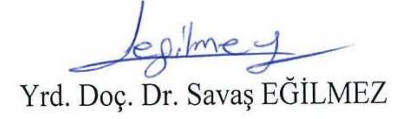
Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Danışman / Jüri

Doç. Dr. Haldun ÖZKAN

Jüri

Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim görevlilerine aittir. 01..12.8/2008

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER**Sayfa No**

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ	
TRABZON ve ÇEVRESİ'NİN COĞRAFYASI	1
1. İlin Konumu	1
2. İlin Jeolojik Yapısı.....	1
3. İlin Yapı Gereçleri	3
4. Dağlar	4
5. Deltalar	6
6. İklim	6
7. Bitki Örtüsü	7
8. Akarsular	9
9. Madenler	11
TRABZON İLİ'NİN ADI	12
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. TRABZON TARİHİ KAYNAKLARININ TENKİDİ.....	15
İKİNCİ BÖLÜM	
2. TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA TRABZON VE ÇEVRESİ.....	24
Paleolitik Çağ	24
Neolitik Çağ	26
Kalkolitik Çağ	28
Tunç Çağı	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARİHİ ÇAĞLARDA TRABZON VE ÇEVRESİ.....	31
3.1. Pelasglar Kimdir, Trabzon Şehrinin İlk Kurucuları Pelasglar mıdır?	32
3.2. Hayaşa-Azzi Krallığı, Lokalizasyonu ve Trabzon	35
3.2.1 Hayaşa Krallığının Hititlerle İlişkileri	38
a. Karanni Döneminde Hayaşa.....	38
b. Mariya/ş Dönemi.....	40
c. Hukkanaş Dönemi	41
d. Anniya/ş Dönemi ve Hayaşa'nın Yıkılışı.....	42
3.3. Trabzon Ve Çevresinde Kimmer İzleri.....	44
3.4. Diauehi Krallığı ve Trabzon Ticarî İlişkileri.....	46
3.5. Trabzon Ve Çevresindeki Yerli Kabileler.....	51
3.5.1. Makronlar	51
3.5.2. Mossiyonikler.....	52
3.5.3. Driller	53
3.5.4. Chalıbesler/Khalbyler	54
3.5.5. Tibarenler	55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KOLONİZASYON DÖNEMİNDE TRABZON VE ÇEVRESİ	56
4.1. Koloniler Nasıl Kurulur ve Kolonilerin Özellikleri Nelerdir?.....	56
4.2. Hellen Kolonilerinin Karadeniz'e Çıkışı	58
4.3. Trabzon Kolonisinin Kuruluşu ve Gelişimi	63

SONUÇ	69
--------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	72
----------------------	-----------

EKLER	85
--------------------	-----------

Ek-1 Resimler	86
---------------------	----

Ek-2 Gravürler	89
----------------------	----

Ek-3 Haritalar	94
----------------------	----

ÖZGEÇMİŞ.....	102
----------------------	------------

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**PREHİSTORİK DÖNEMDEN ROMA DÖNEMİNE KADAR TRABZON VE
ÇEVRESİ**

Osman EMİR

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2008 – Sayfa: 102- VIII

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

Doç. Dr. Haldun ÖZKAN

Bu çalışmada Trabzon ve çevresinin Tarih Öncesi ve Tarihi Çağları ile ilgili bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışma, giriş bölümü hariç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Trabzon'un coğrafi özelliklerinden bahsedilmektedir. Birinci bölümde, Trabzon hakkında yazılmış Eskiçağ tarihi kaynakların tenkidi yapılmaktadır. İkinci bölümde ise, Trabzon ve çevresinin Tarih Öncesi Çağları açıklanmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölümde, Tarihi Çağlar'dan Roma Dönemi'ne kadar bilgiler verilmiştir.

Neticede, Trabzon Tarihi'nin Tarih Öncesi Çağlar'dan Roma Dönemi'ne kadar olan bölüm incelenmiştir. Aynı zamanda Eskiçağ da bu bölgede yaşayan toplumlar ele alınmıştır. Sonuç olarak Eskiçağ'da Trabzon ve çevresi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**FROM PREHISTORIC AGE TO ROMAN PERIOD TRABZON AND ITS
ENVIRONMENT**

Osman EMİR

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2008 – Pages: 102- VIII

Jury: Asist. Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Asist. Prof. Dr. Savaş EĞİLMEZ

Assoc. Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

At this study, it is purposed that informing about prehistoric and historic ages of Trabzon and its environment.

The study consist of four chapters except for introduction. At introduction, geographical propertise Trabzon are mentioned. In the first time chapter, the prehistoria historial sources whic written about the history chapter, prehistoria ages of Trabzon and its environment were explained. In the third and fourt chapters, some information was one of the historical age.

As a result of, the history of Trabzon from prehistoria period to Roman period was handlend. Also, the comminities whic exist ed analysed. In conclusion, it was tried to give information about and its environment in the prehistoric period.

ÖNSÖZ

Trabzon, kimi zaman ölü kadar sessiz, çok zaman asi bir tay gibi hırçın ve hareketi ama eşsiz seyir keyfi veren denizin; tüm çevreyi çepe çevre saran, insanı alıp başka diyarlara götüren, yeşilin bin bir tonunun bulunduğu her biri semaya komşu çam ormanlarının, dört bir yandan fişkırان billur gibi içme sularının, sayısız derelerin ırmakların bulunduğu tasviri imkânsız bir cennettir.

İlk yazılı kaynak olan Ksenophon'un "Anabasis" adlı eserinde adından söz edilen Trabzon, tarihsel süreç içerisinde birçok değişik uygarlığın egemenliğine girmiş, imparatorluklara başkentlik yapmıştır. Anadolu'nun kuzey doğusunda bulunan Trabzon gerek denize kıyısı olması gerekse Kafkaslara geçiş güzergâhı üzerinde bulunmasından dolayı çevresi ile birlik de tarihinin bilinen çok çeşitli mücadelelerin odak noktasını oluşturmuştur. Tarih kitaplarında yazılan savaşlar ve yıkılan uygarlıklarla adına sıkça rastlanan Trabzon, antik çağdan günümüze bütün uygarlıkların ticaret merkezi olmuştur. Urartulardan Asurlulara, koloni çağında Yunan kolonilerinden Roma İmparatorluğuna kadar özellikle ticaret yolları ve limanları ile ticarete terci edilen bir şehir olmuştur.

Stratejik konumu gelişen ticareti ile birlikte ulusal ve yerli dinlerinde beşiği haline gelmiştir. Manastır ve kiliseleriyle Hıristiyan dünyasının kutsadığı bir kent olmuş, aşılması oldukça güç dağları ve yeşilin her tonunu barındıran doğal güzellikleriyle de şiirlere ve türkülere esin kaynağı olmuştur. Karadeniz bu gizemli kenti, bütün bu özellikleri ile her zaman dikkatleri üzerine toplamıştır.

Gerek Ksenophon gerekse diğer kaynakların verdikleri bilgilere göre bölgede İskitler, Makronlar, Kolkhlar, Driller, Mossynoikler, Khalbyler, Tibarenler, Helenler gibi topluluklar yaşamaktaydılar. Böyle yoğun bir yaşam bölgesi olmasına rağmen bu eski dönemlerden günümüze hiçbir eser kalmaması oldukça düşündürücüdür.

Ordu, Giresun, Trabzon, Rize sahil kesimini 1945 yılında sistematik olarak araştıran İ.K. Kökten "... *Terme, Ünye, Ordu, Harşit ve Trabzon gerilerinde en az 35 km derinliğe kadar araştırdım. Tarih öncesi çağları aydınlatacak tek bir ize bile rastlamadım...*" demektedir. Bunun en önemli nedeni, Trabzon'un dağlık bir yapıya sahip olması, toprakların yılın hemen dört mevsimi yeşil bitki örtüsü ile kaplı olması ve kalıcı konutların muhtemelen ahşaptan yapılması ve bunun günümüz şartlarında çok kısa ömürlü olmaları bunun en önemli nedenleridir. Bununla birlikte Elmas Kaya'nın

araştırmalarında da belirttiği gibi, şehirde eski yerleşim yerlerinin üzerine yeni yerleşim yerlerinin kurulması Eskiçağ Trabzon Tarihi'nin tespit edilmesini daha da zor hale getirmiştir.

Son yıllarda Trabzon Tarihi açısından çok önemli çalışmalar ve iddialar ortaya çıkmıştır. Özellikle Neolitik ağlarda yaşanan buzul erimesi ile Karadeniz glnn taşması ve kıyı yerleşimlerinin bu tufan ile birlikte sular altında kalması tezi bu araştırma ve iddiaların en ilgi çekici olanıdır.

Bu çalışmanın amacı, Trabzon ili ve evresinin Tarih ncesi ve kolonizasyon dönemindeki durumunu gözler önüne sermek ve ilerleyen dönemlerde bu konular hakkında çalışma yapacak insanlara kaynak teşkil etmektir. Özellikle bundan önce Trabzon Tarihi hakkında yazılan eselerden farklı olarak, şehrin tarihini il sınırları içinde tutmayarak evre bölüm ve bölgelerle olan ticari ve kültürel ilişkilerini de ele almaya çalışılmıştır. Ancak, şunu da söylemeliyim ki, Trabzon ili başta olmak üzere Doğu Karadeniz bölgesinde yaşamış olan insan topluluklarına ve bu toplulukların bıraktığı kültür izlerine ulaşmak bilim adamları tarafından kolay olmamaktadır.

Bütün bu zorluklara rağmen öncelikli olarak bana Eskiçağ Anabilim Dalını sevdiren, Trabzon ilinin Eskiçağ Tarihi'nin aydınlanmasında bir meşalede benim yakmamı sağlayan ve en önemlisi maddi ve manevi desteğini üzerimden hiç eksik etmeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM'e, Trabzon ilinin Coğrafi özelliklerini kaleme alırken yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Mehmet ZAMAN Hocamıza ve değerli kaynak eserleri ile bize yol gösteren rahmetli Hocamız Doç. Dr. Mahmut PEHLİVAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

AfO	Archiv für Orientforschung, Berlin- Graz
AJA	American Journal of Archaeology, Baltimore, Norwood, Concord, Newyork
AnAr	Anadolu Araştırmaları, İstanbul
ARI	Assyrian Royal Inscriptions, II, Weisbaden
AS	Anatolian Studets, London
AST	Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü, Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara
ASY	Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
AÜY	Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
Belleten	Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara
CAH	Cambridge Ancient History, Cambridge
CQ	The Clasiccal Qerterly
DCD	Doğu Coğrafya Dergisi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum
DOP	Dumbarton Oaks Papers, Harvard
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara
EA	Epigraphica Anatolica. Zeischirft für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens, Bonn
EHR	The English Historycal Rewiew, Oxford
GJ	The Geographical Journal, London
IRAQ	Published by The British School of Archaeology in Iraq.
IEJ	Israel Exploration Journals, Jerusalem
İA	Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, İstanbul
JCS	Journal of Cuneiform Studies, New Haven
JHS	Journal of Hellenistic Studies, London
JMH	Journal of Military History
JNES	Journal of Near Eastern Studies
JRS	The Journal of Roman Studies, London
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig- Berlin

KST	Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara
KTÜY	Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon
KUB	Keilschrift- Urkunden aus Bogazköi, Berlin
LAR I-II	Ancient Records of Assyria and Babylonia, Chicago
MKKS	Müze Kurtarma Kazıları Semineri T.C Kültür Müdürlüğü, Ankara
MTA	Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü, Ankara
MVAG	Mitteilungen der Vorderasiatisch- ägyptischen Gesellschaft, Berlin
OLBA	Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi, Mersin
RE	Real Enycbpadie der Klasssichen Altertunş Wicssenchaft
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara
TAY	Türkiye Arkeoloji Yerleşmeleri, İstanbul
TPAPA	Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Atlanta, Georgia
TTKong	Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
UKN	Urartskie Kliobraznyne Nadpisi, Moskova
VDI	Vestnik Drevnei Istari, Moskova
YKY	Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

GİRİŞ

TRABZON VE ÇEVRESİNİN COĞRAFYASI

1. İlin konumu: Trabzon doğu Anadolulun kuzey doğusunda, Karadeniz'in tabir bir liman kıyısıdır. Asya ve Ortadoğu transit yolunun başında kurulmuş bir şehirdir. 41 derece kuzey enlemi ve 39 derece 43 doğu boylamında bulunur.

Yüzölçümü 4685 kilometrekare olan Trabzon ili, doğuda Rize, güneydoğuda Bayburt, güneyde Gümüşhane, batıda Giresun ile kuzeyde Karadeniz ile komşudur.

1990 da nüfus açısından Karadeniz Bölgesi'nin 4. ama nüfus yoğunluğu en yüksek ili idi. Aynı yıl Türkiye'de kilometrekareye 73 kişi düşerken, Trabzon ilinde 170 kişi düşüyordu¹

2. İlin jeolojik yapısı: Kuzey Anadolu sıra dağları (pontitler) kuşağının doğu kemsinde kalan Trabzon ili toprakları, ana çizgileri üst kraterse (yaklaşık olarak 70 milyon yıl) ve alt tersiyeler (30 ila 70 milyon yıl arası) yaşlarında volkanik ve platonik kayalardan oluşmuştur. Volkanik kayalar genellikle deniz altı volkanizmasıdır. Deniz altındaki kraterlerden çıkan lavlar, tüfler ve aglemoralar² yine deniz tipine yığılmışlardır. Bunların çoğu koyu renkli andezitler, bazaltlar ve dasitlerdir. Çok az olarak da trakitlere, tefritlere rastlanır. Deniz altı volkanik etkinliklerin durgun olduğu zamanlarda kireçtaşı, kumtaşı, kil taşı vb. tortul kütler, deniz altındaki volkanik temel üzerine çökmüş ve onu örtmüştür. Bu durum, Trabzon'un 10 km. kadar güneyindeki Hacımehmet civarı ile Maçka – Çatak yakınlarında çok güzel görülmektedir³

Bu bölgede volkanik ve platonik kayalar, tabakasız ve sert olduklarından, kıvrılma ve yükselme gibi dağ oluşturan devinimler sırasında kıvrımlı değil, kırıklı ve faylı bir yapı meydana getirmiştir. Bu arada, volkanik kayalar arasındaki tortul kütle

---

¹ İbrahim Eroğlu- Mustafa Gürsoy, Tarih, Coğrafya, Folkloru ile ilimiz Trabzon, Trabzon, 1989, 19.

² İlhan E, Türkiye Jeolojisi, O.D.T.Ü. Mühendisliği NO: 51, Ankara, 1976, 83- 85.

³ Ahmet Erdel, Trabzon ve Civarının Morfolojisi Üzerine Gözlemler, Türk Coğrafya Dergisi 1/1, Ankara 1943, 26- 30.

yüzeylerinde yer yer küçük çapta kıvrımlara da rastlanır. Türkiye de bu tür yapı ancak doğu Panditlerde bulunur⁴.

Öte yandan, bu bölgede ki kırıkların ve fayların dağılımı pek karışık ve gelişmiş güzel değildir. Bunların çoğu, morfolojik yapının da yansıttığı gibi, iki ana doğrultuda toplanmıştır. Bu durum bölgenin gelişmesinde de etkili olmuştur.

Trabzon ili sınırlarında kalan genel jeolojik yapının incelenmesi sonucunda şu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Kuaterner (4. zaman) sarp ve dik kayaların eteklerinde, nehir yatağı kıyılarında ya da kıyılarındaki en geniş birikintiler (moloz, çakıl, kum taşı gibi).

Pliyen (3. zaman, 10- 2 milyon yıl) kum, çakıl ve bitki taşlarından ibarettir. Bu topraklar, genellikle Sürmene'nin batısından Akçaabat'a dek bir şerit durumunda uzanmakta; ayrıca Yozburnu doğusunda, Vakfikebir – Beşikdüzü arasında ve of güney üçgeninde bulunmaktadır. İçlerinde deniz fosillerine rastlanması ve kıyıda yer yer 50-100 m. yükseklikte olmaları, karaların bu dönemden beri hayli yükseldiğini göstermektedir.

Tersiyer Granodioritleri: Bu plutoni kayalar, eosen yaşlı taşılı kireç taşlarını kesmiş ve oluşları sırasında yüksek ısıları ile de onları değişikliğe uğratmışlardır. Bu durum, Granodioritleri eosenden daha genç olduğunu gösterir. Gerçek de radyoaktif yöntemlerle yapılan yaş tayininde bunların 30 milyonluk bir yaşa sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu dönem toprakları, güneyce den Holdizen deresi güneyine dek, 35 km. lik bir alanda Çaykara ilçesinin 18 km. güneyinden batıya doğru bir şerit, kuzey batıya doğru yer yer uzanır.

Eosen volkanikleri: Genellikle deniz altında birikmiş koyu renkli ve çoğu (andezit, bazalt bileşimi) lav, tuf ve oglomeralar arasında bulunan tortul kütle düzeyleri eosen dönemi taşlarının yaşını vermektedir. Bu tür topraklar, doğuda İyidere'nin batısında Sürmene'den Orta Değirmendere koyağına değin 5- 15 km lik bir alanda, ayrıca, Trabzon'un güneyindeki Kireçhane'den derecik bucağı, Vakfikebir fay çizgisi boyunca yer yer uzanır.

Üst kreteseflisi: Bunlar, üst kretase ve volkanik kütleri arasında ki tortul kayalardır. Geniş üst- kretase üzerinde nöbetleşe kum, kil, kireç ve kireç taşları katları

⁴ İbrahim Atalay- Ahmet Kocaman, "Kuzeydoğu Anadolu'nun Jeotektonik ve Morfotektonik Evriminin Ana Çizgileri", Jeomorfoloji Dergisi 9, Sayı:8, Ankara, 1979, 57. ; Erguvanlı K. , "Trabzon- Gümüşhane Arasında Pontid'lerin Bir Kesiti", Türkiye Jeoloji Kurultay Bülteni, Cilt 3, No:2, Ankara, 1952, 66.

durumundadırlar. Yaşları da içlerinde ki taşlarla saptanmıştır. Genellikle Hayrat bucağının kuzey ve batı yöresinde, Akçaabat – Düzköy'ün doğusundan Tonya'nın batısına değin uzanmakta olan bu kayaçlar, Maçka'nın güneyinde de bulunmaktadır.

Üst kretase volkanları: bu tür topsiyer, eosen volkanları ve kretase üst filizleri, Trabzon ili içinde Granodioritleri arasında ve genellikle yukarıda açıklanan dizinin güneyinde doğudan batıya doğru geniş alanlar kaplamıştır. Karışık ve volkanik kayaçlar (lav, tuf, aglomera) durumundadır.

Metamorfik seri: Mikositler, kuvarsitler, grauvaklar, kuarsitler, grafitler ve mermerlerden ibarettir. Bunlar, kıvrımlı eski kayaçlar olup yaşları kesinlikle bilinmemektedir. Paleozit (en az 250 milyon yıl) olduğu sanılmaktadır. Bu nitelikteki topraklar, genellikle Çaykara'nın 15 km kuzey doğusunda başlar, aynı ilçenin 18 km. batısına tek uzanır⁵.

Kentin yakın çevresinin jeolojik yapısı, yukarıda açıklanan özellikler çerçevesinde incelenmektedir. Bunun dışında, biraz daha ayrıntıya girilirse; Kisarna yakınlarında kırmızı kireç taşlarının bulunduğu, içinde bulunan taşlara üst kretase volkanik kayaçlar içinde sio 2. ağırlık yüzdesinin 45- 52 bulunduğu, Boztepe hava alanı ve

Üniversite yakınlarında tefritlere sık sık rastlandığı, ayrıca andezit, bazalt ve bunların tüfleri, aglomeraları bulunduğu anlaşılır. Boztepe'den alınan bir tefrit örneği üzerinde Londra'da yapılan radyoaktif yaş belgelenmesinde, bunların 65 milyon yıllık bir yaşa sahip oldukları ve Değirmendere'nin batı yanında rastlanan kil taşlarının içinde denizel taşlarla pliyosen yaşında oldukları görülmüştür. Trabzon çevresindeki taraçalar üzerinde, hava alanı düzlüğünde (20m.), Boztepe kuzey eteğinde, Kıran mahallesi yakınında (225 m.) yükseklikteki deniz arazisi de dikkat çekmiştir⁶.

3. İl içindeki Yapı Gereçleri: Bölgede taş ancak büyük yapılarda ve temellerde kullanılır. Andezit taşları değirmen dere taş ocaklarında ve Hacımehmet'ten çıkarılan porfir yapılı andezitlerdir. Üst kretase döneminde püskürmüş olan bu taşlar, geniş alanlar kaplar.

⁵ İbrahim Atalay, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 9, İzmir 1987, 21. ; ayrıntılı bilgi için bkz. Erdel, Trabzon ve Civarının Morfolojisi Üzerine,1943.

⁶ Atalay 1987, 115. ; Erdoğan Akkan, Doğu Karadeniz Bölgesinin Coğrafi Özellikleri, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları 69, Ankara 1973, 46- 47.

Kavaklı taşı: Erzurum yolu üzerinde II. Km de ve Yukarı Meserya köyünde çıkarılan bu taşlar sert ve koyu renkli bazaltlardır.

Tuğla – kiremit: Tuğla ve kiremit yapımında kullanılan killi toprak katları, ponsiyen yaşında olup denizden yaklaşık 50 m. yükseklikte ve deniz kıyısına yakın şerit gibi görünür. Şana'daki kiremit- tuğla fabrikası, gerecini Arsin'den sağlamaktadır.

Cimento fabrikası: Hammaddesini Hacımehmet ve kavaklı topraklarından almaktadırlar. Rantai olabilecek yerler 5 milyon ton rezervli Maçka- Altındere Köyü ve Araklı yöresidir⁷.

4. Dağlar: Dağlık alanlar Doğu-Batı doğrultusunda uzanmakta olup Kuzeyinde Karadeniz kıyılarını gören yay gibi bir antikli nal eksenini oluştururlar. Bölgenin yüksek dağ karakteri permiyen sonundan itibaren oluşan ve üst kretase sonuna kadar süren kara rejiminde ve üst Pliyosen'deki vertikal hareketler sonucunda teşekkül etmiş Pleistosen'de son şeklini almıştır.⁸ Doğu-Batı yönünde uzanan su bölümü hattının en yüksek bölümü doğudaki Haldizen Dağları'dır. Bu dağlar aynı zamanda Doğu Karadeniz Dağları'nın en yüksek bölümü olan Kaçkarların batıya doğru olan son uzantılarıdır. Üst Kretase yaşlı kayaçlardan meydana gelirler. Önemli yükseltileri; Demirkapı (3.376 m.) Kayışkıran (3.156 m.) ve Karakaya tepeleridir⁹. Buzul vadilerinden zirvelere doğru çıkıldıkça hemen her vadiye dağılıp gösteren yirmiye yakın bazıları peş peşe birer gidegenle birbirine bağlı alanları 100- 1900 m2 genişliğinde değişen buzul gölleri yer almaktadır. Karagöl Sarıgöl Balıklı Göl ve Aygır gölleri en önemlileri olarak sayılabilir. Demirkapı Sağ ve Multat dereleri kaynaklarını bu dağların Kuzey yamaçlarından alırlar. Her biri buzul vadilerine kurulu cılız akarsulardır. Yan dereleri almaya başladıkları yaklaşık 2000 m. seviyelerinden itibaren taşıma güçlerinin artmasıyla birlikte Kuzeye doğru flüviyal topografya kendini iyice belli etmeye başlar¹⁰. Solaklı Deresi'nin doğudaki önemli kolu olan Haldizen Deresi Demirkapı Sağ ve Multat derelerinin katılımıyla Kuzeyde 1.150 m. Seviyelerinde Uzungöl'e ulaşır. Solaklı deresi ile Karadeniz'e ulaşmaktadır. Daha batıda yer alan Soğanlı dağlık kütlesi bir bindirme

⁷ İlhan 1976, 85- 90.

⁸ Fikret Tarhan, Doğu Karadeniz Bölgesi Heyelanlarına Genel Bir Bakış, Karadeniz Teknik Üniversitesi Türkiye I. Ulusal Sempozyum Bildirileri, Trabzon, 1991, 42.

⁹ Ahmet Erdel, Samsun- Hopa Arasındaki Kıyı bölgesinde Coğrafi Müşahedeler, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi 7/13, İstanbul, 1963, 39- 45.

¹⁰ Sırrı Erinç, Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu- Giresun Kesiminde Landşaft Şeritleri, Türk Coğrafya Dergisi 7, İstanbul, 1945, 133.

fayından itibaren aralarına üst kretase –eosen yaşlı riyolit ve porfiri dasitlerin sokulduğu dasitik lavlardan meydana gelmiştir. Solaklı Deresi'ni oluşturan Büyük Dere ile Haldizen Deresi arasında ortalama 2.500 m. yüksekliğinde çok geniş bir plato düzlüğü yer almakta Soğanlı Dağları'nın alçaldığı bu kesimlerde kıyıyı iç kesimlere bağlayan Of-Çaykara-Bayburt karayolu geçidi bulunmaktadır¹¹. Su bölümü hattı batıya doğru Kemerlik Dağı (2.746 m.) ve Ziyaret Tepesi (2.850 m.) ile devam eder. Bu hat aynı zamanda Karadere'nin güneyindeki su bölümü çizgisini de teşkil etmektedir. Karadere'nin Yağmurdere koluyla birleştiği kesime doğru kuzeye girinti yapan su bölümü çizgisi bu kolu içine alacak şekilde güneybatıya doğru uzanarak. Su bölümü çizgisi Değirmendere Havzası güneyi boyunca Kostan Dağı (2.582 m .) üzerinden Deveboynu (3.082 m .) ve Kolat Dağları'nı alçalan bir şekilde aşarak Zigana Dağları'nda bir omuz oluşturur. Burası 2.000 m. Seviyesi Karadeniz kıyılarını iç bölgelere bağlayan önemli bir jeo-stratejik geçit olan Trabzon-İran transit karayoluna zemin oluşturur. Trabzon ili sınırları bu bölümde dağ zirvelerinden güneye doğru girinti yapmıştır. Dağlık alanların batı kısmını Kalkanlı ve Horos Dağları oluşturmakta ve genel yükselti seviyesi giderek düşmektedir¹². Viran Kilise Tepesi (1.784 m.) Taşoluk Tepesi (2.420 m.) Ayeser Tepesi (2.423 m.) yayın batı kanadını Kalkanlı Tepesi (2.193 m.) ise doğu kanadını meydana getirir. Bu yaya bütünüyle Kalkanlı Dağları adı verilir. Değirmendere ana akarsuyuna güneybatıdan karışan Maçka Deresi Çeşmeler Deresi adı ile kaynağını Taşoluk Tepesi'nin güney eteklerinden alırken Ayeser Deresi Horos Dağları'nın su bölümü hattından doğarak kuzeye doğru derin olmayan "V" şeklindeki bir vadi ile Uçurum (2.349 m.) ve Ayeser tepelerini birbirinden ayırır. Bu dağlık kütlelerin tamamı 2.000 m.nin üzerindedir. Zirvelere yakın kısımlardan itibaren etkili olan akarsuların mekanik aşındırması dışında özellikle 2.400 m.nin üzerinde yer alan konjelifraksiyon hâkimiyeti vardır. Uçurum Tepesi'nin kuzey yamaçlarında eğimin yükselmesi dolayısıyla akarsuların mekanik tesirleri de artmıştır. İl sınırları bu bölgede yaklaşık 2.000 m. seviyelerinden geçer. Horos Dağları zirvelerinden batıya doğru giderek alçalan bu bölüm Erikbeli Yaylası'na kadar devam eder¹³.

---

¹¹ Tarhan 1991, 42- 48.

¹² Erinç 1945, 135- 136.

¹³ Ardel 1963, 43- 45.

5. Deltalar: Karadeniz'e dökülen akarsular pleistosen esnasında deniz seviyesinin alçalıp yükselmesi dolayısıyla kıyılardaki aşındırma ve biriktirme faaliyetleri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Yatakları 90 m. Kadar yarmışlar ve son part- glaysal dönemde deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak aktıkları vadiler boğulmuş, deniz vadi ağızlarında karaya doğru girinti yapmıştır. Daha sonra akarsuların getirdiği alüvyonlar dolu bir vadi şeklinin gelişmesine neden olmuştur. Bunların en önemlisi olan Değirmendere Deltası'nın günümüzdeki kıyı uzunluğu yaklaşık 4 km. Vadi içine uzantısı 35 km. ve alanı 7 kilometrekaredir. Diğer deltalar ise Fol Deresi'nin, Vakfikebir Sera Deresi'nin, Yıldızlı Kalemına Deresi'nin, Söğütlü Yomra deresi'nin, Yalıboyu Karadere'nin, Aşağı Çavuşlu Manahos deresinin, Sürmene Solaklı Deresi'nin, Of yakınların da oluşturdukları daha dar alüvyonlu düzlüklerdir¹⁴.

6. İklim: Trabzon ilinin kuzeyde ki kutbi hava kütleleriyle güneydeki hava kütlelerinin geçiş sahası üzerinde yer alır. Kış güneşi zahiri hareketlerine bağlı olarak Tropikal Yüksel Basınç'ın güneye inmesiyle genellikle kuzeyden gelip Anadolu yüksek kara parçası üzerine yerleşmiş bulunan Sibirya Antisiklonu'nun ve kuzeyde Doğu Avrupa üzerinde yer alan kutbi kava kütlelerinin etkisindeki bir konverjans sahası özelliği taşır¹⁵. Ancak yeryüzüne yakın kısımlarda kış sıcaklıkları kuzeyde Karadeniz'in varlığı ve kıyıya yakın mesafede set gibi uzanan Doğu Karadeniz Dağları'nın bulunuşu nedeniyle aynı enlemlerdeki diğer sahalara göre oldukça serttir. Yazın, yeryüzüne yakın bölümlerinde Azor Yüksek Basınç Alanı'nın uzantıları ve Basra Alçak Basınç Merkezi arasında gelişen kuzey sektörlü hava akımları vardır. Karadeniz üzerinden taşınan nemli kara kütleleri kıyı kesiminde orografik yağışlara yol açmakta, zaman zaman yine kuzeyden sokulan serin hava baskınları ile soğuk cephe sağanak yağışları da sık sık görülmekte idi. Yüksek seviyelerin soğuk hava damla durumlarında büyük kararsızlık ve önceden kestirilemeyen gelişmeleri ile bol yağışlar düşmektedir¹⁶. Bahar mevsimleri kış ve yaz arasında yumuşak bir geçişi sağlamakta ve bol yağmurlarıyla dikkati çekmekte özellikle kıyıya yakın alanlar bu aylarda yoğun ekip-dikme faaliyetlerine görülür. Aktüel basınç değerlerinin Trabzon için yıllık gidişine bakıldığında toplam

¹⁴ Akkan 1973, 46- 50.

¹⁵ Ahmet Nişancı, Orta Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Hava Tipleri bakımında Önemli Devreler, Coğrafya Araştırma Dergisi 1/1, Ankara, 1989, 69.

¹⁶ Akkan 1973, 51.

10111 mb'lık bir değerin olduğu görülür. Yaz aylarında basınç diğer aylara göre düşüktür oysa kışın yükselir. İlimizde rzgr yönü frekansları sahada etkili olan basınç merkezlerinin yıl içindeki hareketleri yer şekli özellikleri ve Karadeniz'in etkisi altındadır. Karadan ve denizden esen meltem rzgrları kuzey ve güney yönlü rzgrların hkimiyetini hissetmektedir. Deniz kıyısına yakın kesimlerde güney ve güneybatıdan esen rzgrlar daha etkilidir. Trabzon ilinde yıllık yağış miktarı ve yıl içindeki gidişi sahanın Karadeniz'e cephe olması nedeniyle yağış şartlarının oluşumunda hemen kıyıdan itibaren artan bir eğimle yükselen kara sathı ile Karadeniz'in sıcaklığa bağlı ilişkisi etkili temel faktördür. Yağış şartlarının kısa mesafelerde değişiklik göstermesi (mikro klima alanları) yöremizin önemli bir zellięidir¹⁷. Bu nedenle İlimizde gerek kıyı boyu ve gerekse i kesimler arasında farklılıklar gösterir. Yörede nispi nem oranlarının yaz mevsiminde yüksek olduğu ve özellikle iç kısımlara doğru arttığı görülmektedir. Bu mevsimde Karadeniz kuzeyinde olan buharlaşma, havanın sakin olduğu zamanlarda, kıyıya yakın kesimleri etkisi altına alır ve zamanla güneydeki yüksek alanlarda oluşan alçak basınç merkezine doğru yönelen Meltem rzgrları sayesinde nemin doğrudan buralara taşınmasını sağlar. Bu yüzden, yayla alanlarında çoğu zaman öğleye kadar. Devam eden açık-berrak bir hava hali ardından vadiler boyunca yükselen su buharı sahayı kaplar¹⁸.

7. Bitki rts: İlimin ılıman denizel karakterde bulunması, yağışların bol ve düzenli olması, kıyıdan itibaren yükselen dağların bilhassa karayele karşı bulunması, bölgede gayet gr ve çeşitli bir bitki örtüsünün meydana gelişine sebep olmuştur.

Eğer orman tahrip edilmemiş ise alt sınırı deniz seviyesinden başlar, 2.100 m. ye hatta yer yer 2.300- 2.400 m. kadar yükselir. Bunlardan genellikle 0- 1200 m. arasında daha çok, kışın yapraklarını döken geniş yapraklı ağaçlar 8 meşe, kestane, kolşi, şimşi, kumar ve kızı ağaç, isfendan, ıhlamur gibi) 1.200- 2.400 m. arasında ise iğne yapraklı ağaçlar (ibrelili am) yükseklere doğru devam eder (ısının düşmesi ve bu cinsin bu karaktere uyması sebebiyle). 2.400 m. den sonra alıp tipi bitki örtüsünün geniş alanlar

¹⁷ Ahmet Nişancı, Sıcaklık Dağılışi ve Hava Durumlarına Bağlılık İçinde Türkiye'nin Yağış şartlarının İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:381, Erzurum, 1975, 4.

¹⁸ Nişancı 1989, 71.

kapladığı, halkın yayla dediği bu bölgenin otlak sahası olarak değerlendirildiği görülür¹⁹.

Yoroz burnundan Batum'a kadar kıyı şeridinde ayrıca deniz seviyesinden 200 m. yüksekliğe kadar da kültür bitkilerinden turunçgiller, zeytin ağaçlarının sulanmadan yetiştiği, bu durum ile yerel bir Akdeniz iklim karakteri bulunduğu görülür. Son yıllarda, Rize çevresinde tarımı geliştiren çayın aynı karakterde olan Trabzon çevrelerini de etkilemeye başladığı görülmektedir ki, bu da bize bu bölgenin değişime uğramış bir muson iklimi karakterinin bulunduğunu gösterir. Yörenin bitki örtüsünü daha iyi inceleyebilmek için bunları kısımlara ayırmak gerekir. Bunları tabii bitki örtüsü ve kültür bitki örtüsü diye iki kısma ayırabiliriz.

a) Tabii bitki örtüsü: bölgede yağış ve ısı faktörü önemli bir rol oynadığından orman deniz kenarından başlayacak kadar geniş bir istidat gösterir. Yukarıda belirtildiği üzere, 2.400 metreye kadar devam eder. Fakat yerleşme alanlarının dağınıklığı, tarım ürünlerinin ekilmesi, bazı yerlerde arazinin müsait olmayışı gibi etkiler, bölgenin baştanbaşa ormanlarla örtülmesine mani teşkil etmektedir. Yer yer çıplak arazi ve ekim alanları arasında orman bölgeleri lekeler halinde görülür. Yatay durumda 30- 35 km. kadar içerlere devam eder. Çok yerde cinsi ladin ve kayındır. Trabzon ilinin orman varlığı bakımından kapladığı alan 70, 740 hektardır. Bu ormanlarda ağaç türü olarak şunlar vardır: Ladin, köknar, şark kayını, münferiden sarıçam, Karadeniz köknarı, gürgen, meşe, kızılbaş, kestane.

b) Kültür bitkileri: arazinin %80- 90 arasında engebeli olmasına rağmen ve geniş ovalar bulunmamasına rağmen il dâhilinde ekonomik değeri üstün bulunan tarım ürünlerinin yetiştirilmesi mümkün görülmektedir²⁰.

Bölgede ekilen ve dikilen kültür bitkileri: kıyıda ve içeride mısır, fındık, patates, fasulye, fiğ ve çeşitli hububat cinsleridir. Kıyıları çay, tütün ve turunçgillerle sebze tarımına, vadiler meyveciliğe müsaittir. İlin yüzölçümünün %16 kısmını bağ ve bahçe, %19 kısmını da tarlalar oluşturmaktadır²¹.

¹⁹ Hamit İnandık, Bitkiler Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 930, İstanbul, 1969, 180.

²⁰ Hamit İnandık, Türkiye Bitki Coğrafyasına Giriş, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 42, İstanbul, 1965

²¹ İnandık 1969, 182.

8. Akarsular: Bütün doğu Karadeniz bölgesinde olduğu gibi Trabzon ili içerisinde akarsularda güneydeki yüksek dağlardan kaynaklarını almak kuzey yönündeki dağ ve platoları derin bir şekilde yarararak Karadeniz'e ulaşmakta ve hemen hemen hepside kıyıda alüvyonlu birer kıyı düzlüğü meydana getirmektedir. Kaynaklardan denize ulaştıkları yerlere kadar 50 km. yi geçmeyen bu küçük fakat haşın akarsular, doğu sınırından batı sınırına kadar aşağıda açıklanan şekilde sınırlanır.

İkizdere: Bu su, şeytan dağlarından çıkan çivil deresi ile göl yaylasından çıkan çamlık deresinin İkizdere de birleşmesinden meydana gelmiştir. Rize Trabzon sınırını çizerek İyidere batısından denize dökülür. Bu vadiye İkizdere hidroelektrik santrali kurulmuştur ki Rize ve Trabzon'a elektrik vermektedir.

Solaklı deresi: Holdizen ve soğanlı dağlarının güney eteklerinden çıkar, Of ilçesi yakınında denize dökülür. Bunun batısında Mahnas deresi sürmene yakınlarında, Küçük dere araklı yakınlarından denize dökülür.

Karadere: Bu bölge sularının en uzun ve en debi bakımından en müsait olanıdır. Pölüt, Kemer, Kotsan ve Çakır gölden kollarını alarak Araklı yakınlarında denize ulaşır. Araklı- Bayburt yönünde yapılması uygun olan Trabzon – Erzurum, İran-Cento yolunun Trabzon Zigana yoluna nazaran 70 km. kadar kılalacağı göz önünde tutulursa, bu vadinin gelecek için önem kazanacağı şüphesizdir.

Değirmendere: Bölgenin en uzun ve debi bakımından en müsait olanıdır. Kılıç yaylasından çıkan Kuştul, 2.250 m. yüksekliğindeki Karabakan dağında çıkan kalyon, Çakırgöl eteklerinden çıkan meryemana, Zigana dağlarından çıkan Değirmendere²², Horas dağlarından çıkan Malak, Boğuş ve yerli sularının birleşmesinden meydana gelen Değirmendere Trabzon şehrinin hemen doğusunda geniş bir delta ile denize dökülür²³.

Trabzon içinden gecen Kugun ve Zagnos dereleri yakın mesafeden çıkarak denize kavuşurlar. Bu iki küçük akarsuyun şehir içindeki vadileri beton kanallara alınması sebebi ile tabi mecralarını kaybetmiş durumdadır.

Şehrin batısında Kisarna, Akçaabat'a doğru Hacıbeşir, sera, Kalanima, Kireçhane dereleri kısa mesafelerden denize dökülür. Bunlardan sera deresinde 20 Şubat 1950 tarihinde meydana gelen bir heyelan neticesinde vadi çöküntü maddeleri ile

²² Antik Yunan kaynaklarında Değirmendere adı: "Pyxitis" olarak geçer ve "Bol su" anlamına geldiği ifade edilir. Karagöz 2006, 150- 151.

²³ Eroğlu- Gürsoy 1989, 21- 23.

dolmuş ve geriye doğru bir baraj gölü oluşmuştur. Hali hazırdaki gölün uzunluğu 4 km. ve genişliği 200 m. kadardır.

Daha batıda Haldonos, Ispandan, Akçakale, İskefiye, Çilido, kirazlık, fol deresi gibi boyları 4 km. geçmeyen kısa akışlı dereler Akçaabat ve Vakfikebir arasında denize dökülür. Bunlardan sonra Vakfikebir ile Giresun arasında çamlık, Kurbağalıdere, Akhisar, Eynesil dereleri de kısa mesafeli akarsulardır²⁴

Bütün bu sular, dere ve çay karakterinden ileri gitmez. Kıyı kenarında medya getirdikleri dar alüvyon düzlükleri bölgede sebze, tütün tarımı için müsait birer alan teşkil ederler.

8. 1. Bölgenin akarsu rejimi: Genel olarak akarsuyun akım miktarında, akış şart ve özelliklerinde meydana gelen değişikliklerin yıl içindeki seyri rejim tabiri ile ileri ifade olduğuna göre; her akarsuyun rejiminde havzanın genişliği, iklim şartları, beslenme ve kayıp etme gibi faktörlerin önemli rolü olduğu söylenebilir. Bu faktörlere göre bitki örtüsü ve toprağın tabiatı da ilave edilirse o akarsuyun bölgelere göre değişiklik gösterdiği görülür. Bölge suları bu açıdan incelenirse hepsinin Karadeniz iklimi ve yağış etkisinde, kısa mesafelerden doğan ve denize ulaşan küçük sular karakterinde olduğu söylenebilir. Özellikle bunlardan Karadere ve Değirmendere diğerlerine nazaran daha uzun mesafelerden doğarak denize ulaştıklarından ayrı bir karakter taşırlar. Denize ulaştıklarından ayrı bir karaktere sahipler.

Değirmendere'nin akım şartı bir taraftan yağışlara diğer taraftan da gerideki yüksek dağlara bağlıdır. Bu duruma göre ocak- şubat aylarında debisi minimumdur. Hâlbuki bu devrede yağışlar az değildir. Yağış kar şeklinde olduğu için biriktirme ve saniyede su miktarı 4 metreküpü geçmemektedir. Maksimum devresi ise nisan da başlar, haziran sonuna (kar erimesi) kadar devam eder, saniyede su miktarı 40 metre küpü bulur²⁵.bundan sonra ikinci düşüklük ağustosta görülür. Sebebi ise, yağışların ilkbahara nazaran azalmamış olmasına, buharlaşmanın fazla olmasına, kar sularının azalmış olmasına bağlayabiliriz. Sonbaharda yağışların artması ile seviye tekrar kabarır, fakat havzanın yüksek kısımlarında don meydana gelmesi yüzünden sonbahar maksimumu önemsiz kalır. Tekrar kış maksimumuna düşer. Bütün bunlar, yağış rejiminin düzensizliğinden değil, fakat bu derelerin bölgenin yüksek kısımlarından doğmaları,

²⁴ Eroğlu- Gürsoy 1989, 25.

²⁵ Tarhan 1991,

eğimin fazlalığı, düşük ısının bir süre devam etmesi ile açıklanabilir. Bu rejim Karadere ve diğer sular içinde geçerlidir. Bu özelliğe kaynak bölge yüksekliğinin 1300 m, akaçlama havzının 1100 kilometrekare, havza ortalama genişliğinin 20 km. 1000 kilometrekareye düşen akarsu uzunluğunun 50 km. ortalama yükseltinin 1325 m. ortalama eğimin % 20 olduğu hesaplanabilir²⁶. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, bölge suları, kısa fakat dik, hızlı akışlı sulama tesislerinde ziyade hidrolik ve potansiyel kudrete sahip bir karakterde olduğu söylenebilir²⁷

İl halkının geçim meşgalesinde tabii şartlar dolayısıyla bugün için hâkim olan karakter ziraat ise de süratle artan nüfusun mevcut zirai sahaları layıksı ile besleyememekte halk büyük oranda gurbete iş için gitmektedir. Bu akım durdurulmasında kurulacak sanayi dallarından biri barajlar olabilir. Sanayinin en önemli unsuru enerji olduğuna cihetle ilin çok müsait akarsularından enerji elde edilmesi çok yararlı olacaktır. Bugün il büyük enerji ihtiyacını İkizdere santralinden tesisi etmekte, bu santralin % 80 nine yakın gücünü Trabzon çekmektedir. Köy elektrik fikasyonuna beş köyle 1967 yılında başlanmış bulunmakta olup, çok sayıda köy enerjiye istekli bulunmakta, imkânsızlıkla talep karşılanamamaktadır. Köy sahalarında enerji ile harekete geçebilecek sanayi kolları mevcuttur. Yeni çay fabrikaları tesisi ihtiyacı halindedir. Bu yıl hizmete giren çimento fabrikasının tevsiine daha ilk yılda ihtiyaç hissedilmiştir²⁸.

Her ne kadar Harşit hidroelektrik santrali hizmete girdiğinde büyük çapta ihtiyaçlar halledilecekse de, gün geçtikçe artan enerji taleplerini nazara alınarak santralin tesisine girişilmesinin yararlı olacağı kanısındayız.

9. Madenler: Eskiçağda Doğu Karadeniz ve Trabzon, maden bakımında oldukça zengin olduğu bilinmektedir. Özellikle maden konusunda usta işçiler olarak ünlenen Urartuların Doğu Karadeniz madenleri ile yakında ilgilendikleri kesin olarak bilinse de günümüz arkeolojik verilerle bunu tam olarak ispatlayamamış durumdayız²⁹.

²⁶ Ahmet Kılıçarslan, Trabzon- Değirmendere Havzasının Beşeri ve İktisadi Coğrafya Özellikleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1994,26- 31.

²⁷ Kılıçarslan 1994, 41.

²⁸ Sırrı Erinç, “Türkiye Akarsu Rejimlerine Toplu Bir Bakış”, Türkiye Coğrafya Dergisi XIII, Ankara, 1957, 47- 49. ; ayrıntılı bilgi için bkz. Akyol İ. H., Türkiye Akarsu sistemleri ve Rejimleri, Türk Coğrafya Dergisi 5, Ankara, 1947.

²⁹C. Burney- D. M. Lang, The Peoples of Hills Ancient Ararat and Caucasus, New York- Washington, 1972, 61. ; Altan Çilingiroğlu, Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel ilişkiler, İzmir, 1984, 77- 80; Altan, Çilingiroğlu, Urartu krallığı ve Sanatı, İzmir, 1997, 126- 127. ; Oktay Belli- Gündoğ Kayaoğlu,

Eskiçağda Trabzon Bölgesi'nde bronz ve pirinç üretimi konusunda ki gelişmeleri, M.Ö. yüzyılın ilk yarısında düzmece Aristoteles'in vermiş olduğu bilgilerden öğrenmekteyiz. Trabzon'un hemen güney batısında yer alan Mossyoniklerin Urartu Krallığının bronz ve pirinç eşya yapma geleneğini çok başarılı bir şekilde devam ettirdikleri anlaşılmaktadır³⁰. Coğrafyacı Strabon ise, kuzey Anadolu bölgesi kıyılarında bulunan maden ve maden üretiminden şu şekilde söz eder: "Bu bölgede ki kıyı olağanüstü dardır, zira orman ve madenlerle dolu dağlar bunun hemen üstündedir. Tarım çok az yapılır. Madenciler hayatlarını madenlerde çalışarak kazanırlar"³¹.

Eskiçağ kaynakları bize antik dönemlerde Trabzon bölgesinin maden bakımından ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Fakat günümüzde bu madenlerden söz etmek bir yana neredeyse var olduklarını ispatlamak dahi imkânsızdır. Karadeniz'i ve özellikle Trabzon hakkında sayısız makalesi olan Slattery Karadeniz'i ile Urartular arasında ekonomik bir ilişki ararken bölgenin maden rezervlerini incelemiştir. Araştırma yaptığı dönemlerde Trabzon maden rezervlerini için makalesinde; sahil bölgesi boyunca yer alan demir kumları Trabzon bölgesinde önemli bir alan oluşturuyor. Burada biraz da bakır yatakları olmasına rağmen Urartu ekonomisi için çok az öneme sahipti³².

Günümüz doğu Karadeniz maden alt provensi içinde bulunan Trabzon ilinde, genel olarak, kurşun, çinko, manganez ve demir cevherleri değer taşır³³.

TRABZON İLİNİN ADI

Trabzon adının kökeni üstüne sayısız görüş yer almaktadır. Birçok kaynakta aynı bilgiler yer almakla birlik de çok daha farklı görüşlerinde yer aldığı kaynaklar bulunmaktadır. Bu adın Grekçe Trapez (dargen biçiminde masa) sözünden geldiğini öne sürerler³⁴. Bu görüşe sahip olanlar gerekçe olarak iki neden öne sürüyorlar: Trabzon'a gelen göçmenler (kurucular), toprağı işlerken, masa (trapez) biçiminde taşlar

---

Trabzon'da Türk Bakırcılık Sanatı'nın Tarihsel Gelişimi, The Historical Development of Coppersminting in Trabzon, ASY, İstanbul, 2002, 4- 8;

³⁰ Belli- Kayaoğlu 2002, 1

³¹ Strabon V. 4002

³² David J. G. Slattery, "Urartu and Black Sea Colonies: An Economic Perspective" Al- Rafiadan VIII, 1987, 13

³³ M.R. Sümerkan- Esat, Okman, "Kültür Varlıklarıyla Trabzon", Trabzon, 1999, 33- 34.

³⁴ Şakir Şevket, Trabzon Tarihi, İstanbul, 1870, 12. ; Ömer Büyükaga, Kafkas kaynaklarına Göre İlk Yaratılışlar İlk İnsanlık Kafkas Gerçekleri, İstanbul, 1985, 467- 468; Karagöz 1998, 14; Veysel Usta, Anabasis'de Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon, Trabzon, 1999, 13- 23; Mehmet Bilgin, Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan, Trabzon, 2000, 15;

görmüş; bundan dolayı kente “ Trapezus” demişlerdir. İkinci neden ise: Çevresini kuşatan surlar dörtgen (trapez) biçiminde olduğundan kente bu ad verilmiştir³⁵.

İngiliz tarihçi W. Miller ise: “*Trabzon Tarihi*” adlı kitabında Trabzon’a gelen Miletli sömürgeciler, kurulu kent masa biçiminde ve sekiler üzerinde gördüklerinden, buraya masa ülkesi anlamında ‘*Trabland*’ demişler. Görüşüne yer verir.

Bu görüşler birçok tarihçiye ilham olmuştur. Gerçekten Trabzon adının Grekçe Trapez ya da Trapeza’dan çıktığını ve eski biçimin Trapezüs olduğunu savunanlar, bu kenti Miletli kolonicilerin kurduğunu iddia edenlerle aynı kişilerdir. Oysa Trabzon, Miletlerin gelişi olan M.Ö. 756 dan çok önce kurulmuştu ve Miletli sömürgeciler buraya geldiklerinde yerli halkı, örgütü ve adı bulunan bir kent ile karşılaşmışlardır.

Ama yaygın kehanete göre Trabzon, milattan 756 yıl önce Sinop’un bir kolonisi olarak kurulmuştur. Bu haberi ilk defa veren Ksenophon’dur. Demek ki Trabzon adı Xsenophon ile başlar. Trabzondan ilk defa söz eden Ksenophon Trabzon’a varıncaya kadar Trabzon şehri adından hiç söz etmediğine göre, Trabzon şehrine adını veren Ksenophon’dur diyebiliriz³⁶. Fakat görüyoruz ki çeşitli kelime oyunları ile bu ad üzerinde oynamıştır.

Ortaçağ Müslüman yazarları tarafından şehre, Trabuzunt veya Atrabezuni (Atrabezun) denilmiş. Batılı yazarlarda Trabzon kelimesini Trabezonde, Trabexonde, Trebezonde, Trebisond, Trapezunt şeklinde okuyup, anlamını “ kum renginde iki başlı gümüş kartal yuvası” ve “ altın kartal ağzı” olduğunu belirtmişlerdir³⁷.

Bütün bu saydığımız farklı görüşleri Hakkı Tuncay bir araya toplayıp hepsini inceledikten sonra Trabzon adının Türkçe olduğuna hüküm sürüyor. Bütün Anadolu’da mevcut ‘tur’ ile başlayan kelimeleri ele alınca ‘tur’ ön kelimesini, “tur, tör, tür,” şekillerinde başlayan bütün adları inceleyerek “sun” ile sonlanan birer birer ele alarak çok garip bir şekilde Trabzon adını Türkçe olarak yorumluyor³⁸. Şehrin varlığında ilk olarak Ksenophon söz ettiğine göre ve Trabzon’unda bundan çok daha eski bir maziye sahip olduğuna göre, Trabzon’un Ksenophon’dan önce başka bir adı olması gerekir. Bu konuda Brüchner’de şöyle bir kayıt vardır: “M.Ö. 756 da Sinoplu gerekler, Trabzon’un

³⁵ Şevket Tekindağ, “Trabzon”, İA XII/1, 1979, 456; Şevket 1870, 48; Bijişkan 1998, 89- 90; Umar 2000, 119; Şevket 2001, 47; Charles Texier, Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi III, (Çev. A. Suavi, Latin Harlerine Aktaran K.Y. Koprman, Sadeleştiren M. Yıldız), Ankara 2002, 154; Özsait 2000, 38

³⁶ Karagöz 1998, 48

³⁷ Ömer Şen, Trabzon Tarihi, İstanbul, 1998, 14; Mahmut Ak, “İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon”, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6- 7 Kasım 1998), Trabzon, 2000, 27- 29. ;

³⁸ Halil Tuncay, Trabzon Adı üzerine bir araştırma, İnan Yeniseri, I/II, 1945, 1; Karagöz 1998, 49

bazalt taşları üzerine yerleşip orada bir faktör kurdular”. Bizanslı Stephanos’un bildirdiğine göre: Trabzon’un eski adının “Usnias” olması dikkat çekicidir³⁹.

Sonuç olarak: Grek’lerin burada koloni kurdukları ve barbar kavimlerin burada yerleşik olduğunu düşünürsek, Trabzon’un kolonizasyondan çok daha önceleri var olan kavimlerle ilişki olarak bir adının olması oldukça muhtemel görünüyor. Sonuç itibariyle kültürel olarak üstün olan Grek kültürü zamanla buralarda hâkimiyet sahasını da genişletince, yörenin kültürel özelliklerinin yanı sıra isimlerinde değiştiği şüphesizdir.

---

³⁹ A. Brüchner, Die Milesischen Ansiedlungen, Program Gym. , Kepten, 1885, 67.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABZON TARİHİ KAYNAKLARININ TENKİDİ

Efsane ve masallar itimat edilecek kaynaklar olmadığı bilinir. Fakat her efsane ve masalda bir toplumun kökünden gelen bir gerçeği bulmak onları fantezilerden ayıklamakla mümkündür.

Tarih ilmi efsane ile değil yazı ile başlar. Arkeoloji ilmide tarihin hakikat ölçüsüdür. Arkeoloji ilminin meydana çıkardığı eski uygarlık kalıntıları, bir memleketten diğerine ihraç edildiği gibi yabancı bir memleketten ithalde edilebilir. İşte Karadeniz ve özellikle Trabzon şehri de bu uygarlık alanlarından birisini temsil etmektedir.

Trabzon ilinin genel özelliklerini ve tarihi hakkın da genel bir bilgi vermeden önce, bu tarihe öncülük eden, onu yaşatan ona hayat veren Karadeniz hakkında genel bir bilgiye sahip olmak gerekir.

Eskiçağ'ın önemli bir parçası olan Karadeniz ve onun etrafında hayat bulan Karadeniz kıyılarının kendine has bir coğrafi özellikleri vardır. Üzerinde yaşayan toplumlar açısından Akdeniz den sonra ikinci önemli merkez olma özelliğine sahiptir. Karadeniz Anadolu yarım adasının kuzeyinde Balkan, Kafkas ve Doğu Avrupa platformları arasında yer alan bir denizdir. Elips şeklinde bir görünüme sahip olup bu durum antik devirlerde de tespit edilmiş ve onun İskit yayına benzer şekil aldığından bahsedilmiştir.⁴⁰ Ascherson ise Karadeniz in coğrafi konumunu şöyle tanımlar: *“Karadeniz atlata böbrek biçiminde görülür; dış okyanuslara ip gibi İstanbul ve Çanakkale boğazlarıyla bağlanır. Ama yinede denizdir, tatlı su gölü değil: doğuda batıya 1170 kilometre, kuzeyden güneye 600 kilometre uzanan tuzlu bir denizdir”*. Ayrıca Karadeniz in oldukça derin olduğunu ve balık türlerinin yaşamı için oldukça elverişli olduğunu da belirtir.⁴¹ Karadeniz in en sade ve en güncel coğrafi tanımını ise Koromila Marianna yapmıştır; Karadeniz doğusu yani yaklaşık 1340 kilometre uzanan Ermenistan cumhuriyetinden

⁴⁰ Adem Işık, Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, 3

⁴¹ P. Minas Bijikan, Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası, (Çev: Hrand D. Andreasyan), İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1969, 2- 4; Neal Ascherson, Karadeniz, (Çev: Kudret Emiroğlu), İstanbul, 2001, 17;

Türkiye cumhuriyetine uzanan sınır bosporus ağzında sahil hattı boyunca bugün Karadeniz olarak bilinir.⁴²

Eskiçağlar'dan itibaren Karadeniz'e, deniz manasına gelen "Pontos" adını vermişlerdir. Karadeniz de sis, fırtına ve adaların olmayışı ayrıca sığınılacak yerlerin azlığı nedeniyle Karadeniz'e yönelen ve bu olumsuzlukları yaşayan insanlar Karadeniz'e dost olmayan, misafirperver olmayan deniz anlamında "*Pontos Aexinos*" demişlerdir.⁴³ Bu kelime Greklerin aksanıyla edebiyata geçmiştir ve onlar bu tabirle Karadeniz yolunun güvenli olmadığını ifade etmişlerdir. Karadeniz yolunun güvenli olmamasının tek nedeni elbette ki deniz değildir. Karadeniz'in kıyı bölgelerinde yaşayan ve yapancılara fazla iyi davranmayan vahşi kabilelerin varlığı hatta bu kabilelerin yakaladıkları yapancıları tanrılarına kurban olarak sunmaları inancı Greklerin Karadeniz için bu tabiri kullanmalarının bir diğer nedenidir. Pontos'a "Aexinos" adının verilmesi ile ilgili bir başka rivayette bu adın Nuh'un oğullarından Yafes'in torunu olan Aşkenaz'ın bu bölgede ikameti nedeniyle halkı tarafından ona izafeden bu adın verildiğidir⁴⁴.

Karadeniz'in Pontos Aexionos olan adı zamanla gemi yapım teknolojisinin ilerlemesi ve dayanıklı gemilerin yapılması ile değişmiştir. Karadeniz sahilinde kurulan apoika⁴⁵ vasıtası ile bu denizin tüm zenginliklerinin antik dünyaya taşınması, fırtınalara ile ünlü olan bu denize "Pontos Euxeionus" yani misafirperver deniz adını vermelerine ve en ücra köşelerine kadar rağbet etmelerine sebep olmuştur⁴⁶.

Hiç şüphesiz bu kadar ilgi görmesinde gelişen gemicilik teknolojisinin rolü büyüktür. Otuz kürekli triakonterler⁴⁷ geliştirilerek boyları ve kürek sayılara artırılmış, dalgalara ve akıntılara daha dayanıklı hale getirilmiştir. Pentakonterler dediğimiz 50 kürekli gemilerden, yelkenle seyreden gemilere geçilmiş özellikle Karadeniz'in kuvvetli

⁴² Marianna Koromila, "The Greek and Black Sea From Bronze to 20 th Century, Athens, 2002, 35

⁴³Thukyides II, Pelepennessos'lularla Atinalı'ların Savaşı II. Kitap, (Çev. H. Demircioğlu), Ankara, 1950, 96- 97; Bijikan 1969, 1; Alan Decei, "Karadeniz", İA VI, İstanbul, 1979, 238- 240; Işık 2001, 1; Murat Arslan, "Pontos'tan Karadeniz'e Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler, OLBA XI, 2006, 71 vd;

⁴⁴ Bijikan 1969, 1; Işık 2001, 2

⁴⁵ Apoika: Denizler de güçlü fırtınalara ve büyük dalgalara karşı koyabilen, Eskiçağda özellikle koloni tüccarlarının teşvikleriyle yapılmış dayanıklı gemilerdir. Carpenter 1948, 1- 3.

⁴⁶ Rohden 1950, 950; Thukyides II, 96- 97; Bijikan 1969, 1; Decei 1979, 238- 240; Işık 2001, 1- 2; Arslan 2006, 71 vd

⁴⁷ Triokonter özellikle yunanlılar zamanında ticaret amaçlı kullanılan 30 kürekli büyük gemilerdir. Özellikle yunan koloni döneminde yunanlı tacirlerin yeni koloniler kurmak ve ticaret ağını genişletme amacı onları daha gelişmiş daha dayanıklı gemi yapımına yöneltmiş; böylelikle Pentakonterler dediğimiz 50 kürekli gemiler yapılmıştır. Carpenter 1948, 1- 3.

akıntılarını aşmak ancak bu sayede başarılabilmiştir⁴⁸. Karadeniz de bütün bu yaşanan gelişmeler Karadeniz'in Yunan kolonizasyon döneminde ön plana çıkmasına ve Karadeniz de "Kolonizasyon Çağı'nın" başlamasına neden olmuştur. İşte Karadeniz ve özellikle Trabzon ilinin Eskiçağ Tarihine ait en eski en geniş ve en sağlam kaynaklar da bu gelişmeler sonun da ortaya çıkmıştır.

Karadeniz hakkında bu genel bilgileri verdikten sonra, asıl konumuz olan Trabzon ve Trabzon Tarihi hakkında genel bir bilgi verelim. Bilindiği gibi Yunan Koloni döneminde Karadeniz ve Trabzon Bölgesi büyük bir hareketlilik yaşamasına rağmen Koloni Çağı öncesi özellikle Doğu Karadeniz ve Trabzon Tarihi oldukça karanlıktır. Bu bölgede ne yazık ki bu zamana kadar ilmi ve arkeolojik bir araştırma yapılmadığından, arkeolojik verilere dayanarak bölgenin ve bölge insanının gerçek çehresi ortaya çıkarılamamaktadır. Böyle olunca da en geniş bilgiyi batılı kaynaklardan çıkarmak mümkün olmaktadır. Trabzon ve Trabzon Tarihi'ne bir göz attığımızda görülüyor ki, Eskiçağ Trabzon Tarihi hakkında yeterince kaynak bilgi bulunmamaktadır. Kolonizasyon öncesi Trabzon Tarihi ve tarih öncesi Trabzon hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız gibi bu konular hakkında da neredeyse hiçbir kaynak eser bulunmamaktadır. Eskiçağ Trabzon Tarihi hakkında yaptığım kaynak taramasında yeterince materyale ulaşılamamaktadır. Bu yüzden Eskiçağ'da Trabzon Tarihi ile ilgili bir şeyler ortaya çıkarabilmek için araştırmayı sadece Trabzon ile sınırlı tutulmaması gerektiğini ifade etmeliyim. Trabzon Tarihi hakkında ortaya bir şeyler koyabilmek için onu çok geniş bir konjokte ele almak gerekir. Bu yüzden kaynak olarak sadece Trabzon değil onunla ilişki olabilecek diğer bölgeleri ve kaynakları da incelemek, aralarında bir bağ oluşturmak gerekmektedir. Bu bağlamda "Tarih Öncesinden Roma Dönemine Kadar" Trabzon Tarihi hakkında ortaya konulmuş olan eserleri genel olarak tespit etmenin ve yazılan eserlerin içerikleri hakkında genel bilgiler vermenin faydalı olacağı kanısındayım.

Trabzon Tarihi hakkında yazılmış olan eserleri kronolojik bir sıra ile incelersek; karşımıza çıkacak ilk kaynak, Mehmet Özsait'in '**Tarih Öncesinde Trabzon ve Çevresi**' adlı makalesidir⁴⁹. Makalede, Kılıç Kökten'in Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaptığı yüzey araştırmaları sonuçlarını incelemiş ve çevre bölgelerden elde edilen tarih

⁴⁸ Rhys Carpenter, "The Greek Penetration of The Black Sea", AJA LII/1, 1948, 1- 10

⁴⁹Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi" Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6- 8 Kasım 1998), Trabzon Belediyesi Yayınları: 81, Trabzon, 2000, 35- 43

öncesi buluntuların, Trabzon ili ile olan bağlantılarını ortaya koymaya çalışmıştır⁵⁰. Trabzon ili içerisinde var olan yapay ve suni 31 den fazla mağaranın bu dönemlerde kullanılmış olabileceği üzerinde durmuş ve özellikle Ordu ve Gümüşhane çevrelerinde ele geçen tarih öncesi buluntular ile Samsun ikiztepe'deki Eskiçağ yerleşimcileri arasında bir bağ yakalamaya çalışmıştır. Ne yazık ki Kılıç Kökten'in bu yüzey araştırmaları ve Mehmet Özsait'in makalesi dışında tarih öncesi hakkında Trabzon Tarihi hakkında elimizde başka hiçbir kaynak bulunmamaktadır.

Trabzon Tarihi hakkında bir diğer önemli eser; Sayın İlyas Karagöz'ün “ *Tarihsel Süreçte Trabzon Halkı*” adlı esridir⁵¹. Yazarın kendisi Almanya da yıllarca işçi olarak çalışmış bir Trabzon sevdalısıdır. Kendisinin araştırma ve çalışmaya olan merakı yanı sıra çok iyi bir Almanca diline sahip olması Trabzon ili hakkında yazılan bütün Alman kaynaklarına çok rahat ulaşmasına ve bunları okuyabilmesine olanak sağlamıştır. Zamanla bu hobi onun için bir meslek haline gelmiş, birçok uzman araştırmacının yapamadığını kendisi yapmıştır. Şuan Eskiçağ'da Trabzon hakkında onun eserlerinden daha kaliteli eser yok gibidir. Kitabında özellikle Ksenophon, Strabon, Plinus gibi önemli kaynakların yanı sıra; Fallmerayer, Fişher, Finlay, Gelzer, gibi birçok Alman araştırmacıların kaynaklarında yer almıştır. Tarihsel süreçte Trabzon da yaşamış olan halkları işlerken yer yer tarihsel gerçeklerden sapmalar yaşamış, henüz doğruluğu kanıtlanmamış bazı iddiaları çekinmeden ortaya koyabilmektedir. Amazonların Gaşkalar'ın hatta Roma İmparatorluğu'nun temellerini oluşturan Etrüsklerin bile Trabzon şehri ile bağlantılarının olabileceğini söylemiştir. Her şeye rağmen içerik ve kaynakça olarak faydalanılması gereken bir kitaptır.

Yazımın başında da söylediğim gibi Doğu Karadeniz ve Trabzon şehri hakkında hiçbir arkeolojik ve bilimsel çalışma yapılmadığından ilimiz hakkında bilgileri genelde yapancı kaynaklardan öğreniyoruz. Bunlardan hiç şüphesiz en önemlisi Trabzon hakkında bir şeyler ortaya koyan her araştırmacının ilk olarak başvurduğu birinci el kaynak niteliği taşıyan Ksenophon'un “*Anabasis*” adlı eseri teşkil eder⁵². Tarih de

⁵⁰ Kılıç Kökten, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, Belleten, 1944, 8/ 32, 659- 680.

⁵¹ İlyas Karagöz, *Tarihsel Süreçte Trabzon Halkı*, İstanbul, 1998, 1- 7

⁵² M.Ö. 400 de gelişen bu hadise: Pers İmparatorluğu'nun Batı Anadolu valisi olan Kyros'un, imparatorluk yönetimini ele geçirmek amacıyla, 10,000 Yunanlı ücretli askerlerden oluşturduğu bir ordu ile abisi Artakserkes üzerine yürümüş, M.Ö. 401 de yapılan Kunaksa savaşında yenilmiş. Bu yenilgi sırasında başsız kalan Yunanlılar, Xenophon komutasında önce Dicle ve Bitlis takiben Fırat'ın suyunu aşp

araştırmacılar ve okuyucular tarafından çok iyi bilinen bu hikâye de on bin Yunan askerinin Ksenophon önderliğinde Doğu Anadolu ve Karadeniz'i geçerek Yunanistan'a, yani evlerine dönüşünü konu alır. Askerlik sıfatının yanı sıra aynı zamanda bir gezgin olan Ksenophon bu dönüş sırasında başlarından geçen olayları ve geçtikleri bölgelerin yerel özelliklerini bir seyyah gibi kaleme almıştır. İşte onun bu yazıları günümüzde araştırmacılar tarafından Trabzon Tarihi için o dönemlerin en önemli kaynağını teşkil eder. Çünkü bu eser o dönemlerde Trabzon Tarihi'ni aydınlatan en geniş, en ayrıntılı eser niteliğini taşımaktadır. Eser sayesinde Trabzon'un o günkü coğrafi özelliklerinin yanı sıra, bölgede yaşayan haklar ve bu hakların kültürel özelliklerini ve yaşam tarzlarını da bize aktarmaktadır.

Trabzon Tarihi hakkında en önemli bir diğer kaynak; yine bir seyyahın kaleminden çıkmıştır. Özellikle Kuzey Anadolu bölgesi için oldukça önemli olan bu kaynak, Sayın Adnan Pekman tarafından dilimize çevrilen '**Strabon'un coğrafya**' adlı eseridir⁵³. Özellikle bölgenin tarihi coğrafyası hakkında çok değerli bilgiler veren bu eser, bölgenin o dönem ki coğrafi özelliklerini ve tarihi coğrafyasını araştırmak isteyen kişiler için en önemli birinci el kaynak özelliği taşımaktadır.

Kaynaklardan da anlaşılacağı gibi Eskiçağ'da Trabzon Tarihi hakkında yazılan kaynak eserlerin birçoğunu gezi raporları ve ya seyyahların kaleme aldığı eserlerden oluşmaktadır. Daha öncede değindiğimiz gibi Trabzon da herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamış olması bizi tamamen o dönemde yazılmış gezi notlarına mahkûm etmektedir. Yine bu kaynaklarda bir diğeri Bijikan'ın kalem aldığı '**Karadeniz'in Kıyılarının Tarihi Coğrafyası**' adlı eseridir. Karadeniz kıyılarını neredeyse baştan sona geçen gezgin, Karadeniz'i kıyıları ve özellikle Trabzon şehri hakkında bize çok önemli bilgiler vermektedir. Trabzon un coğrafi özelliklerinin yanı sıra şehrin içindeki önemli tarihi yerleşim yerlerini ve kalıntılarını da gözler önüne sermiştir. Bu sayede bizde o dönemlerden günümüze ulaşabilen ya da ulaşamayan tarihi yerleşim yerlerini ve kalıntılarını da kolayca tespit etmemize olanak sağlamıştır. Kaynakları incelemeye devam ettiğimizde A. Bryer ve D. Winfield'in '**The Byzantine Monument and Topography of the Pontus**' adlı eseri Trabzon Tarihi için çok önemli bir kaynaktır.

Gümüşhane – Zigana geçidi üzerinden Karadeniz'e ulaşmışlardır. Ksenophon, Anabasis, (Çev. H. Örs) , İstanbul, 1944.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Strabon, Coğrafya, Anadolu (Kitap XII, XIII, XIV), (Çev. A. Pekman), İstanbul, 1991

Trabzon Tarihi hakkında yazılan eserleri daha genel anlamda incelersek alman arkeolog ve araştırmacılarının daha ön plana çıktığını göreceğiz. Bu araştırmacı ve yazarların başında hiç şüphesiz; J.P. Fallemayer gelmektedir. Onun ‘ Geschichte Des Daisertuns Von Trabezunt’⁵⁴ adlı eseri Trabzon Tarihi hakkında bir şeyler yazan herkesin eserinde kaynak olarak görmek mümkündür. W. Finlay⁵⁵, W. Fischer⁵⁶, H. Gelzer⁵⁷, G. Gassner⁵⁸ gibi birçok Alman arkeolog ve araştırmacıyı bu guruba dâhil edebiliriz. Bütün bu araştırmacıların yanı sıra Karadeniz’i bir bütün olarak ele alıp inceleyen kişilerde vardır. Bu araştırmacıların başında son yıllarda öne çıkmış en önemli kişi; Gocha R. Tsetschladze’dir. Tsetschladze’nin Karadeniz bölgesi hakkında Eskiçağ dönemine ait sayısız makalesi ve araştırma eserleri vardır. Bu eserler Karadeniz’i bir bütün olarak inceleyerek, Trabzon Tarihi hakkında yorumlar yapmamızı ve bağılandılar kurmamızı sağlamaktadır. Ege Üniversitesi Öğretim Görevlisi Sümer Atasoy Tsetschladze’nin bu eserlerinin Karadeniz’in tarihi açısından son derece önemli kaynaklar olduğunun farkına varmış olacak ki Onun Karadeniz hakkında yazdığı birçok makaleyi Türkçeye çevirerek ‘**Karadeniz’in Tarihi ve Arkeolojisi Üzerine**’ adlı bir kitapta toplayarak okuyuculara sunmuştur.

Burada uzun uzadıya Trabzon Tarihi hakkında yazılmış kaynak eserleri tek tek inceleme ve değerlendirme şansımız olmadığı için bu eserleri önem derecelerine göre genel anlamda bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Konuya geçiş yapmadan Trabzon Tarihi hakkında yazılmış önemli eserlerin hakkında bilgi vermenin araştırmacı arkadaşlar için faydalı olacağını düşündüm.

Yazımın başında da söylediğim gibi Eskiçağda Trabzon Tarihi hakkında birçok kaynak eserden söz etmeme rağmen; bu kaynakların hemen hemen hepsi Koloni Çağı ve sonrası Trabzon Tarihi hakkındadır. Bunlarda tıpkı labirent de yolunu kaybetmiş ve sürekli aynı yollardan gecen bir insan gibi, onlarda hep aynı konular üzerinde durmuşlar ve hep aynı şeylerden söz etmişlerdir. Yazılan eserler içinde yeni ve ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Eskiçağ Trabzon Tarihi hakkında neden bu kadar az bilgiye

⁵⁴ J. P. Fallemayer’in Geschichte Des Kaiserthums Von Trapezunt (Trabzon Rum imparatorluğunun tarihi) adlı eseri T. T. K. adına Ahmet Cevat Eren tarafından çevirisi yapılmış ve basılmaya hazır bir şekilde Türk Tarih Kurumunda beklemektedir.

⁵⁵ W. Finlay, Griechische Geschichte, bd. 4, Tübingen, 1853, 5- 17.

⁵⁶ W. Fischer, Trapezunt und Seine Bedeutung in der Geschichte,1886. ; W. , Fischer, Trapezunt im Elfte und Zwölften Jahrh. , Mitteilungen des Institutes,1889, 22- 35.

⁵⁷ H. Gelzer, Sinope in den Keiltexten, München, 1874. ; H. Gelzer, Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung, Leipzig, 1899, 1- 13.

⁵⁸ G. Gassner, Der Zug der Zehntausende Trapezunt, Braunschweig,1953, 16- 35.

sahibiz? Eskiçağ Trabzon Tarihi hakkında neden arkeolojik verilere ulaşamıyoruz? Neden Eskiçağ Trabzon Tarihini araştırmaya kimse cesaret edemiyor? Bütün bu soruların cevaplarını aslında Trabzon Tarihi hakkında kaleme alınmış kaynaklarda ve Trabzon'un Tarihi Coğrafyasında bulmak mümkündür. Öncelikli olarak bu soruların cevabını Trabzon'un coğrafi yapısında aramak gerekir. Trabzon'un coğrafi özelliklerini incelersek yüzey şekillerinin çok dağlık olması birçok yerine ulaşım imkanının artık olmaması ve en önemlisi gür bitki örtüsünün Trabzon'un gizli kalmış tarihini kamufle eder gibi bizden saklaması bu sorulara coğrafi açıdan verilebilecek cevaplardır. Birde buna coğrafi şartların getirdiği bir özellik olarak konut yapımında o dönemlerde ahşap malzemenin kullanılması ve bu malzemelerin günümüze ulaşma imkânı olmamasını da coğrafi koşullara ekleyebiliriz. Bunun yanında olayın birde bilimsel yanları da vardır. Örneğin Trabzon şehri Eskiçağ'da yaşamış olduğu iki büyük istila sonucu tarihi neredeyse yok edilmiştir. Roma Döneminin sonuna doğru şehir kuzeyden gelen Got kabilesinin istilasına uğramıştır. Got'lar tarafından ele geçirilen şehir, tam bir yağma ve talana uğramıştır. Bütün tarihi eserler ve tarihi mekânlar tahrip edilmiş, bir tarih şehri olan Trabzon harabe bir şehir haline gelmiştir. Bilge Umar araştırmaları sonucunda bu olayı kitabında şöyle kaleme almıştır. *'Trabzon büyük ve kalabalık bir kentti. Hadrianus'un yaptırmış olduğu mendirek arkasında, işlek bir liman vardı. İki kat surla çevrilmişti ve koruyucu birlikler yardıma gelen 10,000 askerle güçlendirilmişti. Ancak, bu askerlerde disiplin pek gevşekti ve göreve bağlılıktan yoksundular. Got'lar, kısa sürede bunun farkına vardı ve kente saldırmayı göze aldılar. Gece karanlığında surların güçsüz bırakılmış bir bölümün önüne dallar, çalı çırpı yığarak buradan surlara tırmandılar; baskına uğrayan kent halkını kılıçtan geçirdiler. Kent tümüyle talan edilip yıkıldı. En güzel yapılar, en kutsal bilinen tapınaklar bile esirgenmedi. Talan edilen mal ölçüye sayıya gelmiyordu. Bu talan malları, Got'ları getiren gemilere ve ayrıca Trabzon kentini ele geçirincede limanda bulunan donanamaya yüklenerek götürüldü'*⁵⁹. Umar'ın kaleme aldığı bu yazı Gotlar'ın yaptığı yağmanın ne kadar büyük ölçüde olduğunu bize açıkça göstermektedir. Bu yağma ve talan ne yazık ki Got'larla sınırlı kalmamıştır. İmparator Claudius Tacitus döneminde (275- 276), Karadeniz kuzey kıyılarından gelen bir yapan halkın saldırısı yine yöreyi vurdu. Alan'lar Karadeniz'in doğu kıyıların

⁵⁹ A. Bryer- D. Winfield, The Byzantine Monument and Topography of the Pontos, (Dumbarton Oaks Studies 20), Washington: Dumbarton Oaks, 1985, 181- 182; Bilge Umar, Karadeniz Kappodakia (Pontos), Bir Tarihsel Coğrafya Araştırma ve Gezi Raporu, İstanbul, 2000, 61. ;

izleyerek Anadolu'ya girdiler ve sırasıyla Pontos Koppadokia'sı, Galatia, Koppadokia yörelerini talan ettiler⁶⁰. Özellikle Roma Dönemi sonlarına doğru yaşanan bütün bu yağma ve talan sonucunda yüzlerce yıldır biriken tarihi miras bir anda yok edilmiştir. Ne yazık ki Trabzon Tarihinin yok olmasının tek nedenini Got'lara bağlamamak gerekir. Gotların talanından kurtulan ya da daha sonra inşa edilen birçok arkeolojik kanıtı da bizler yok ettik. Örneğin Trabzon Antik Limanı'nın "*Karadeniz Sahil Projesi*" sebebiyle doldurulduğunu ve molozların altında kaldığını biliyoruz. Bugünkü Trabzon şehrini antik çağda ki kent üzerine kurarak bir tarihi de yok etmeyi başardık. Bunun en güzel kanıtı da yeni binaların yapımı sırasında ki temel kazılarında görmekteyiz. Nitekim Nisan 1988 de Cumhuriyet Mahallesi'ndeki bir temel kazısı sırasında Roma Dönemine ait bir tapınak ortaya çıkarılmıştır. Arkeologlar bu tapınağın Hadrianus döneminde yapımına başlanan Hermes Tapınağı'nın ve bronz heykelinde yine aynı döneme ait olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁶¹

Eskiçağ'da Trabzon Tarihi'nin neden bu kadar karanlık kaldığı sorusuna verilebilecek en iyi cevapları böylece sıralamış olduk. Fakat bunlara ilave olarak son yıllarda çok daha ilginç bir tez ortaya atılmaya başlandı. Columbia Üniversitesi, Lamaont- Doherty Yer Gözleminde çalışan iki bilim adamı; William B. F. Ryan ve Walter C. Pitman Karadeniz üzerinde yaptıkları geniş araştırmalar sonucunda Karadeniz bundan 14 ila 10 bin yıl önce bugünkü deniz seviyesinden yaklaşık 140 metre aşağıda su seviyesine sahip bir tatlı su gölüydü iddiasında bulunuyorlar. Buna göre 8 bin yıl önce Akdeniz'in tuzlu suları boğazdan akarak Karadeniz Havzası'nı hızla doldurmuş, Erken Neolitik Çağ Çiftçileri'nin Avrupa içlerine dağılmasına neden olmuşlardır⁶². Jeolojik alan çalışmaları o tarihlerde dünyada mini bir buzul çağı sonrası buzul erimesinin meydana geldiğini ispatlıyor. Ayrıca Karadeniz tapanında yapılan araştırmalarda; sadece tatlı sularda yaşayabilen canlı fosillerin bulunması, yine bugünkü kıta sahalılığın o dönemlerde çok daha gerisilerde olması ve yine deniz tapanında akarsu yataklarının olması Karadeniz'in bir göl olduğunu ve kıta sahalılığın çok daha gerilerde olduğunu

⁶⁰ Umar 2000, 63.

⁶¹ Özsaıt 2000, 41- 42. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elmas Kaya, "Trabzon İl Merkezinde Kurtarma Kazısında Ortaya Çıkan Buluntular", IX. MKKS, (27- 29 Nisan 1998 Antalya), Ankara, 1999, 27- 35

⁶² William Ryan- Walter Pitman, Nuh Tufanı: Tarihi Değiştiren Olaya ilişkin Yeni Bilimsel Keşifler, (Çev. Dursun Bayrak), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2003, 117- 124. ; karşı görüş için bkz. V. Yanko-Hombach, "Late Quaternary History of the Black Sea: An Overview with Respect to the Noah's Flood Hypothesis, (The Black Sea Past, Present and Future, Proceeding of the International Conference İstanbul, 14- 16 Ocak 2004), İstanbul 2004, 5- 12

gösterir. Buradan da Karadeniz’de bu tarih de bir tufanın yaşandığını ve bu sebeple Geç Neolitik Dönem de burada yaşayan insanların bu bölgeyi terk ettiklerini ve geride bıraktıkları yerleşim yerlerinin de sular altında kaldığını düşünebiliriz. Bu yüzden de Tarih Öncesi Dönem de Trabzon Tarihini aydınlatacak arkeolojik bilgiye ulaşmamamızın nedenini de buna bağlayabiliriz. Her ne kadar Antik çağlar da Karadeniz’in bir göl niteliği taşıdığı kanıtlanırsa da orada bir tufanın yaşandığı ve halkının bu yüzden buralardan göç ettiğini söylemek biraz cesurca bir hareket olsa gerek. Kaldı ki Valentina Yanko ve Hombach tufan tezine karşı olarak; Antik Çağ’da Karadeniz’in bir göl niteliği taşıdığını kabul etmekle beraber, ani bir tufan olayını gerçekleşmediğini bu olayın buzul erimesi ile beraber çok yavaş bir oluşum olduğunu söylemektedirler.⁶³ Bununla beraber tufanın olduğu iddia edildiği dönemlerde Akdeniz’den Karadeniz’e dolaylı olarak insan göçünün olduğunu gösteren veriler bulunmaktadır ifadesine yer verirler. Her ne olursa olsun biz Antik Çağlar’da Trabzon Tarihini aydınlatacak bütün tezleri göz önünde bulundurmamızın faydalı olacağını düşünüyorum. Kim bilir, yıllardır bitki örtüsünün sakladığını düşündüğümüz arkeolojik kalıntıları beklide deniz örtüsünün salkıyabileceğini de göz ardı etmeyelim.

Önemli olan şu ki: Efsanelerle, mitolojilerle anlatılan Trabzon Tarihi yavaş yavaş da olsa gerçek tarihe dönüşmeye başlamıştır. Yıllardır kimsenin araştırmaya cesaret edemediği Trabzon Tarihi üzerine birçok çalışma yapılmaya başlandı. Kılıç Kökten hocamızın başlattığı bu hareket Sayın Mehmet Özseit, Sayın İlyas Karagöz ve son olarak Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Anabilim Dalı Öğretim Görevli Sayın Murat Arslan hocamızın Trabzon şehri içinde başlattığı yüzey araştırmaları gelecek de Antik Çağlar’da Trabzon Tarihini aydınlatacak çok önemli çalışmalar olduğu bir gerçektir.

---

⁶³ Yanko- Hombach 2004, 5- 12

İKİNCİ BÖLÜM

2- TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA TRABZON VE ÇEVRESİ

2. 1. Paleolitik Çağ

Anadolu'da insanoğluna ait en eski yerleşmeler Paleolitik çağın başlarına kadar gitmektedir. Genel olarak alt, orta, üst olmak üzere üç ana bölüme ayrılan bu dönem insanları, değişik iklim koşullarının etkisiyle farklı coğrafi bölgelere yerleşmiş ve yerel özellikler kazanarak uzun sürecek gelişimini tamamlamıştı⁶⁴.

Bu dönemdeki insan toplulukların yaşam biçimleri toplayıcılık ve avcılığa dayanıyordu⁶⁵. Bu çağ insanı değişen iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık bir durumda yayılmışlardır. Yine bu çağın insanı dördüncü zamanın ilk kısmında çok soğuk iklim koşulları altında yaşamıştır. Bu zaman içinde köklü iklim değişiklikleri olmuş, bu değişimden bütün dünya etkilenmiştir. Bu değişimden etkilenen insanlar daha yaşam koşulları daha kolay olan bölgelere göç etmişlerdir⁶⁶.

Bu çağ insanı mesken olarak, mağaraları kaya sığınaklarını ya da çok ilkel yapılmış geçici barınakları kullanmışlar. Geçimlerini sadece avcılık ve toplayıcılık ile sağlıyorlardı. Günlük yaşantılarında doğada buldukları çakıl taşlarından veya obsidyen gibi sert kayalardan aletler yaparak onları günlük işlerde ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırlardı. Bu çağ insanı avlanmak için taştan ya da obsidyenden yapılmış, tek ya da iki uçlu ilkel baltalar kullanırlardı⁶⁷.

Bu çağ insanın hayvancılığın yanın da diğer geçim kaynağını toplayıcılık oluşturuyordu. Bitki kökleri, otlar ve ağaç meyveleri bunların başında geliyor.

⁶⁴ Süleyman Çiğdem, Eski Anadolu İnsanının Geçim Kaynakları ve Yaşam Biçimleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1996, 15; Füzuan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1998, 8; Ekrem Akurkal, Anadolu'nun Kültür Tarihi, Ankara, 1999, 2- 3. ; R. Yıldırım, Uygarlık Tarihine Giriş (İlkçağ Tarihi ve Uygarlıkları), İzmir 2002, 16. ; Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi, İstanbul 2003, 7

⁶⁵ A.M. Dinçol, "Hititler", Anadolu Ansiklopedisi I, 1982, 12; Ekrem Memiş, İlkçağ Türkiye Tarihi, Konya 1989, 6; Füzuan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1991, 9; Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara, 1992, 8; Ekrem Akurkal, Anadolu Uygarlıkları, İzmir 1995, 17; Akurkal 1999, 3; Seton Lyod, Türkiye'nin Tarihi, Tübitak Yayınları, Ankara 1998, 24; C.K. Maisels, Uygarlığı Doğuşu, Ankara 1999, 107

⁶⁶ Dinçol 1982, 13; Çiğdem 1996, 15; Sevin 2003, 7.

⁶⁷ Dinçol 1982, 13; Memiş1989, 6; Lyod 1998, 16; Akurkal 1999, 3.; Yıldırım 2002, 15; Özçelik 2004, 24; Sevin 2003, 7

Anadolu'nun Paleolitik çağına ait yerleşmeler genelde güney, daha sonra Orta ve doğu Anadolu, Marmara ve çok az sayıda da Karadeniz Bölgesi'nde bulunmaktadır⁶⁸.

Paleolitik Çağa ait bu kısa bilgiyi verdikten sonra Doğu Karadeniz Bölgesi ve Trabzon ili çevresinin Paleolitik Çağ'ı ele alacak olursak; Karadeniz Bölgesi'nde Paleolitik Çağ'a ait bilgiler oldukça az sayıdadır. Özellikle Doğu Karadeniz ve iç doğu Karadeniz hakkındaki araştırmaların azlığı bu bölgelerdeki Paleolitik Çağ'ın nasıl geliştiği ile ilgili bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır.

Şüphesiz Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarih Öncesi Çağlar hakkında fazla bir bilgiye ulamamamızın nedeni bu bölgede tarih ve arkeoloji yönünden fazla çalışılmamış olmasıdır. Bununda en önemli sebebi dağlık bir yapıya sahip olması gür bitki örtüsü ile kaplanmış olmasıdır. Bu olumsuz şartlar ister istemez bölgede çalışmayı düşünen araştırmacıları korkutuyor olsa gerek. Gerçektende bu olumsuz şartlardan dolayı başarısız olma ihtimalleri oldukça fazladır.

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen Paleolitik Çağ hakkında Trabzon Tarihi için yazabileceğimiz tek kaynak Sayın Kılıç Kökten'in Doğu Karadeniz Bölgesi içinde sistematik olarak yaptığı yüzey araştırmaları raporlarıdır. Bu raporlara göre: Karadeniz Bölgesi'nin uygarlık yönünden en eski tarihinin M.Ö. 1.000.000- 100.000 yılları arasında alt Paleolitik dönemde başladığı anlaşılmıştır⁶⁹. Bu dönemi aydınlatan üç ayrı yer bulunmaktadır.

1) 1951 yılında Kastamonu Tahta ve Malak köylerinde, Achelleen⁷⁰ ve Mousterien⁷¹ tipi aletler⁷²

⁶⁸ Şevket Kansu, "Anadolu'da Yeni Paleolitik Buluşlar", Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 1/5, 1943, 190; M.S. Şenyürek, "Tıkalı Mağaranın Paleolitik Endüstrisine Dair Bir Not", Belleten 23/ 1959, 9; Kılıç Kökten, "Anadolu – Maraş Vilayetinde Süreli Tip Tarih Gidiş", Türk Arkeoloji Dergisi 10/1, Ankara 1960, 42; Nural Gündüzalp, "İçdoğu Karadeniz Bölgesinde Prehistorik Buluntular", Türk Tarih Kongresi 9, Ankara 1986, 49. ; İ.Yalçınkaya, "1988 Yılı Karain Kazıları", KST, X/1, Ankara 1990, 39- 57; M. Özdoğan, "Yarımburgaz Mağarası", Türk Tarih Kongresi 10, Ankara 1990, 373- 388.

⁶⁹ Özsait 2000, 35

⁷⁰ Aşölyen deyimi Fransa'da, Som vadisinde Saint- Acheul'deki eski alüvyonlarda keşfedilmiş olan endüstri tipini ifade eder. El baltası temel alettir. Önceki devirlerden daha itinalı işlenmiştir. Çok kaliteli rötüşler ile bu alete bademsi bir şekil veririler. Bu özellikler alete kedi balığı biçimi biçimine gelen "Limande" adı da verilmiştir. Bu el baltaları genellikle iki kilogram kadar ağırlık gösterir. Kullanılan madde daima çakmak taşıdır. Şevket A. Kansu, İnsanlığın Kaynakları ve ilk Medeniyetler, XIII/14, 1991,174.

⁷¹ İki tip musteriye alet vardır. Birisi alt Paleolitik de olduğu gibi yongalardan yapılmış aletlerdir. Ötekisi Aşölyen tekniğinin devamı olarak iki yüzü de işlenmiş aletlerdir. Paris'in Levallois adındaki istasyondan dolayı "Levalluzaziye Musteriye" olarak adlandırıldı. Kansu 1991, 176- 177.

⁷² Özsait 2000, 35; ayrıntılı bilgi için bkz. E.Y. Bostancı, "Gök Irmak Vadisinde Yapılan Prehistuvar Araştırmalar, Yeni Paleolitik Buluntular", Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 10/2 1952, 138 vd.

2) 1960 yılında i.k. kökten tarafından Ünye'nin yüceler köyü ceviz deresi sekilerinde Achelleen tipi el baltası⁷³

3) 1979/ 1980 yıllarında Trabzon'un kuzeyinde, Bayburt'un 13 km güney doğusunda, Çoruh ırmağının kollarından biri olan gez deresi kıyısında Gez Alan'ında N. Gündüzalp ve ekibi tarafından Achelleen tipi el baltası, Levolloisien Mousterien tipte kazıyıcılar ve yonga aletleri bulunmuştur⁷⁴.

Dikkat edildiği gibi eldeki kaynakların azlığı bir kenara, bu kaynaklardan hiçbiri trabzon ili dâhilinde değildir. Kılıç kökten'in Ünye- Tozkoparan mevkiinde yapılan sondaj sonunda ele geçen aletler M. Ö. 40.000- 10.000 yılları arasında üst Paleolitik döneme tarihlenmiştir⁷⁵.

Bütün bu araştırmalar bize Trabzon Tarihi ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Fakat bunlar bize kaynaklara ulaşmada yol gösterici unsur teşkil etmektedir. Örneğin sayın kökten Doğu Karadeniz Bölge'sinde yaptığı yüzey araştırmalarında trabzon il sınırları içinde 31 suni ve 3'ü tabii olan toplam 34 mağaranın varlığında söz etti⁷⁶. Özellikle bu mağaraların içerisinde yapılabilecek kazı çalışmaları bize beklide tarih öncesi dönemlerle ilgi aradığımız cevapları verebilir.

2. 2. Neolitik Çağ

Paleolitik Çağ'dan sonra insanlığın eriştiği kültür aşamasına Neolitik Çağ diyoruz. Neolitik devir taş devri kültürleri arasında bir inkılâp devri olarak kabul edilir. Bu dönemde insanoğlunun yaşam ve geçim tarzı köklü değişikliğe uğrayarak bit bakıma günümüz uygarlığının temelleri atılmış oldu⁷⁷.

Neolitik Çağ'ın en önemli buluşları ziraatın keşfi, domuz, keçi, öküz gibi hayvanların evcilleştirilmesidir. Zira insanlar ekip biçtikleri mahsule beklemek için tarla civarına yerleşmeye başlamışlardır. Böylece ziraat ile birlikte yerleşik hayatta doğmuş, köyler teşekkül etmiştir⁷⁸.

⁷³ Özsait 2000, 35; ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç Kökten 1944, 659 vd. lev. I- II.

⁷⁴ Özsait 2000, 35; ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüzalp 1986, 49- 54, lev. 7- 23.

⁷⁵ Kökten 1944, 673.

⁷⁶ Kılıç Kökten, "Bazı prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler", Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 5/1- 5, 1947, 223- 236.

⁷⁷ Şemseddin Günaltay, Yakın Şark II Anadolu, Ankara 1946, 54; Kınal 1998, 13; Sevin 2003, 18; Ekrem Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Bursa 2006, 107- 10; ayrıntılı bilgi için bkz. Bostancı 1959, 129- 178

⁷⁸ Şenel 1995, 64; Kınal 1998, 13; Akurkal 1999, 5; Yıldırım 2002, 20; Sevin 2003, 19; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi,, Konya 2005, 27.

Neolitik Çağ yerleşim yerleri ağırlıklı olarak güneydoğu Anadolu olmakla birlikte, İç Anadolu, Marmara ve Akdeniz Bölgesi yer almaktadır. Neolitik dönemin en önemli yerleşim yerleri arasında: Halan Çemi, Çayönü, Çatalhöyük, Kuruçay, Hacılar, Köşkhöyük, Aşıklı gibi yerleşim yerlerini sayabiliriz⁷⁹.

Trabzon ili ve çevresi bir yana Doğu Karadeniz Bölgesi'nde henüz Neolitik olabilecek bir yerleşmeden söz edemiyoruz. Kökten yaptığı yüzey araştırmalarında, tarih öncesi insanların daha ziyade Güneydoğu Anadolu, Güney, kısmen Orta ve Doğu Anadolu bölgeleri ile Orta ve Batı Karadeniz bölgelerine kadar ulaşabildiklerini söyler⁸⁰. Bununla beraber kuzey Anadolu da ve kuzey batı Anadolu bölgesinde Gököy Enstitüsü, Tahta ve Malak Köyleri civarı hariç, kâfi derecede Paleolitik ve Neolitik istasyonları keşfedilemediği görülmüştür ifadelerine yer verir⁸¹.

Neolitik çağlar'da sadece Trabzon ili değil bütün Karadeniz Bölgesi'nde hiçbir yerleşme izine rastlamamız garip değil mi? Acaba önce Sicilyalı tarihçi Diadoros'un sonra Amerikalı araştırmacılar Pitman ve Ryan ikilisinin tezine tekrar mı göz atmalıyız? Diadoros'a göre, Pontos eskiden göldü. Zamanla kendisini besleyen ırmakların getirdiği sularla yükselerek yatağından taşı. Avrupa ve Asya arasında yayılarak etrafında ki yerleşimleri sel suları altında bıraktı, ardından önce Bosporus (İstanbul boğazı) daha sonra Hellespontos'dan (Çanakkale boğazı) kendisine kanal açarak, Aigaion Pelagos'la (Ege Denizi) birleşti⁸². Amerikalı araştırmacıların tezi de aynen bu şekildeydi. 1990 lı yıllarda Karadeniz'de yaptıkları bilimsel araştırmalar efsanenin artındaki gerçeği ortaya çıkarmıştır. Son Buzul Çağı'nda yani M.Ö. 18.000- 20.000 yıl önce Karadeniz bir göl olduğu ve şimdiki yüzölçümünün yarısından daha az bir alan kapladığı kanıtlanmıştır. Araştırmaya katılan bütün arkeologlar ortak bir görüşte birleşmişlerdir. Karadeniz'in yükselmeye başlaması Neolitik Çağ'da (M.Ö: 7000 – 6000) hızlı bir şekilde oluşmuştu⁸³. Su altı sondajları bu teoriyi kanıtlar nitelikteydi⁸⁴.

⁷⁹ Memiş 1989, 7; 1995, 27; Şenel 1995, 148 vd; Akurkal 1995, 21 vd; Lyod 1998, 22; Bilge Umar, İlkçağ Türkiye Halkaları, İstanbul 1999, 3; Akurkal 1999, 3 vdd; Sevin 2003, 20- 76.

⁸⁰ Kılıç Kökten, "Anadolu Prehistorik Yerleşme Yerleri ve 1944- 1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları" Türk Tarih Kongresi 4, 1952, 195- 209..

⁸¹ Kökten 1952, 192.; Özsaıt 2000, 36

⁸² Arslan 2006, 72- 73; ayrıca bkz. Strabon 1. 3. 6 c. 52; karşı görüş için bkz. Yonko- Hombach 2007, 5- 12

⁸³ Arslan 2006, 72- 73; ayrıntılı bilgi için bkz. Ryan- Pitman 2003, 117- 325

⁸⁴ Karadeniz de yapılan su altı araştırmaları ve sondaj çalışmalarında, sadece tatlı sularda yaşayabilen canlı fosillere rastlanmıştır. Ayrıca kıta sahalığın çok gerilerinde deniz tabanında birçok akarsu yatakları bulunmuştur. Ryan ve Pitman teorilerini daha da ileriye götürmüşler ve neolitik dönemde burada yaşayan insanların çevre kültürlerden çok daha üstün bir kültüre sahip olduklarını söylemişlerdir. Buna kanıt

Bir süredir Trabzon ili içerisinde yüzey araştırmaları yapan Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Sayın Murat Arslan, bu teorinin göz artı edilmemesi gerektiğini düşünüyor. Karadeniz Buzul Çağı'nın son dönemlerinde tatlı bir su gölü olduğu artık bilinmektedir. Zamanla buzul erimesi ile taşarak denize dönüştüğu belgelerle de kanıtlanmıştır. Fakat Neolitik Çağ'da buralarda insanların yaşadığını ve tufanla birlik de buralardan, dünyanın dört bir yanına kaçtıklarını söylemek ve bu yüzden Neolitik Çağ'da Karadeniz ve Trabzon ili çevresinde Neolitik yerleşme yoktur demek için henüz çok erken olduğunu düşünüyorum. Ama bununla birlik de tarih öncesi dönemde Trabzon Tarihi ile ilgili cevapların yine Karadeniz'in o gizemli derinliklerinde yattığına inananlardanım.

2. 3. Kalkolitik Çağ

Kalkolitik yani Bakır Taş Çağı da denen bu safhaya '*ileri üretici*' dönemde denir. Bu çağın en belirgin özelliği insanoğlunun madeni keşfi ile beraber taş aletlerin yerini bakırın almasıdır. Silah yapımında artık madenler kullanılmaya başlansa da, az da olsa taş baltalar, obsidyen aletleri, kemik ve pişmiş topraktan yapılan araç- gereçler kullanılmaya devam etmiştir⁸⁵.

Bu çağda uygarlık yaşam biçiminde köklü değişiklikler olmamış ise de, tarım ilerlemiş, aletler daha da gelişmişti. Dokumacılığın yine bu çağda başladığı sanılmaktadır. Yapılan kazılarda, bu dönem kalın tabakalar halinde görüldüğünden uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır⁸⁶.

Bakır taş ve madenin kullanılması insanlık için yeni olanaklar ve gelişmeler sağlamıştır. Bu madenlerle başka değerli eşyaları geliştirme isteği ticareti doğurmuş, bu da kültürel ilişkiyi geliřtirmiştir⁸⁷. Anadolu'nun büyük bir bölümünde yaşanan kalkolitik çağ kültürü büyük ihtimalle değişik coğrafi koşullar, kültürel gelenekler ve

---

olarak da tufanın gerçekteştiği dönemde Avrupa da Asya da ve Anadolu'da aynı anda, aynı kültürel özelliklere sahip üstün bir kültürün ortaya çıktığını söylerler. Bu kültüre sahip medeniyetlerinde Sümerlerin ataları olabileceğini iddia ederler. Neolitik dönemde Anadolu da yaşayan insanların, bir anda su kenarları yerleşimini terk edip yüksek yerlere yerleşim alanları kurmalarını onların bir şeyden koktuklarının kanıtı olarak göstermişler. Ayrıca dünyanın dört bir yanında ortak olarak bir tufanda söz edilmesini, Karadeniz tufanından kaçan Karadeniz insanının, gittiği yerde bu olayı yaşatması olarak düşünürler. Ryan- Pitman 2003, 117- 215.

⁸⁵ Dinçol 1982, 14; Memiş 1898, 9; Kınal 1991, 18; Akurgal 1995, 24; Umar 1999, 8; Akurgal 1999, 8 ; Yıldırım 2002, 29; Sevin 2003, 78;

⁸⁶ Memiş 1989, 10; Akurkal 1995, 24; Lyod 1998, 6; Umar 1999, 8.

⁸⁷ Kınal 1991, 30; Yıldırım 2002, 31; Sevin 2003, 93,

etnik yapıdan kaynaklanan ve özellikle madenlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Bölgede Kalkolitik Çağ yerleşmelerine bir göz atacak olursak: Batı Anadolu da Beycesultan Kalkolitik Çağa ait yerleşim yerlerimden en önemlisidir. Kalkolitik Çağ'da dikkat çeken bir diğer yerleşim yeri Burdur Hacılar Höyük'tür⁸⁸.

Orta Anadolu'da kalkolitik çağda yoğun bir yerleşime uğramıştır. Alishar, bunlar arasında en önemlisidir. Orta Anadolu'da en önemli yerleşmelerden bir diğeri de Alacahöyük'tür⁸⁹. Çorum yakınlarında bulunan bu yerde Kalkolitik Çağ'dan Hitit imparatorluk çağına kadar uzanan tabakalar bulunmuştur.

Kuzey Anadolu'ya geldiğimizde yerleşim yeri ve kaynak sıkıntısı yeniden başlıyor. Sınırlı sayıda ki yerleşim yerlerinden Samsun il merkezi yakınlarındaki Dündartepe⁹⁰ ve yine Bafra yakınlarındaki İkiztepe Höyük⁹¹ kalkolitik döneme Karadeniz'deki tek yerleşim yerleridir. Doğu Karadeniz ve Trabzon ili için yine kalkolitik Çağ'a ait herhangi bir yerleşim yeri izine rastlanamamıştır. Trabzon'a en yakın mevkide Özsait: Amasya, Ordu ve Tokat yüzey araştırmaları yapmıştır. Ama Ordu'dan kuzeye doğru Trabzon ili dâhil hiçbir Kalkolitik buluntuya rastlanmamıştır.

⁸⁸ J. Mellaart, "The end of Early Bronze Age in Anatolia and Aegean", American journal of Archaeology 62, 1958, 9- 33; R. Duru, "Göller Bölgesinde Neolitik Köyden Kasabaya Geçiş", Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, İstanbul 1996, 53- 56; Seton Lyod, "Beycesultan Excavation 1956", Türk Arkeoloji Dergisi 7/1 1957, 42- 43; Seton Lyod, "Beycesultan Excavation 1957", Türk Arkeoloji Dergisi 8/1, 1958, 12- 13; J. Mellaart, "Excavation at Hacılar 1960", Türk Arkeoloji Dergisi 11/1, Ankara 1962, 29- 34; Sevin 2003, 80.

⁸⁹ Hamit Zübeyir Koşay, "Türk Tarih Kurumu Alacahöyük Hafriyatı 1940 Çalışmaları ve Neticeleri", Belleten 5/17- 18, 1941, 1- 8; Hamit Zübeyir Koşay, "Türk Tarih Kurumu Tarafından Alacahöyük'te Yapılan Hafriyatın Elde Edilen Neticeler", Türk Tarih Kongresi 2, Ankara 1943, 21- 33; Hamit Zübeyir Koşay, "Alacahöyük ve Güllücek Kazılarının Sonuçları", Türk Tarih Kongresi 4, Ankara 1952, 364- 367; Hamit Zübeyir Koşay, "Alacahöyük hafriyatının Son Safhası", Türk Tarih Kongresi 3, Ankara 1948, 169- 177; Hamit Zübeyir Koşay, "Alacahöyük ve Güllücek Buluntularına Göre Anadolu ve Balkanlar Prehistuvarı Arasındaki İdenite ve Diversite'ler", Belleten 27/106, 1963, 297- 304; Mahmut Akok, "Alacahöyük Hafriyatı Heyetinin 1947 Çalışmaları", Belleten 12/45, 1948, 237- 241; Mahmut Akok, "Alacahöyük'te Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açıklığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimari Gerçekler", Türk Tarih Kongresi 8, Ankara 1979, 107, 113; Lyod 1998, 20- 22; Sevin 2003, 107.

⁹⁰ Tahsin Özgüç, "Samsun Hafriyatının 1941- 42 yılı Neticeleri", TTKong 3, Ankara 1948, 393- 419; Kınal 1991, 27- 28..

⁹¹ Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1985 Dönemi Sonuçları", KST VII, 1987, 149- 156; Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1986 Dönemi Sonuçları", KST IX, 1988, 169- 179; Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1987 Dönemi Sonuçları", KST X/1, 1989, 201- 209; Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları", KST XI/1, 1990, 211- 220; Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1989 Dönemi Sonuçları", KST XII/I, 1991, 241- 246; Önder Bilgin, "İkiztepe Kazılarının 1991 Dönemi Sonuçları", KST XIV/I, 1993, 199- 211; Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1997 Dönemi Sonuçları", KST XX/I, 1999, 485- 505; Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1998 Dönemi Sonuçları", KST XXI/I, 2000, 381- 396; Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1999 Dönemi Sonuçları", KST XXII/I, 2001, 315- 326; Bahadır Alkım, "1979 İkiztepe Kazısı", Belleten 41, 1977, 624- 627; Bahadır Alkım, "Tilmen Höyük And the Samsun Region", Anatolian Studies 23, 1978, 25; Bahadır Alkım, "İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları", Belleten 43, 1979, 151- 157; Bahadır Alkım, "İkiztepe Kazısı 1979 Çalışmaları", Belleten 44, 1980, 621- 623; Bahadır Alkım, "İkiztepe Kazısı 1980 Çalışmaları", Belleten 45, 1981, 379- 383

İ.K. kökten “.... Terme, Ünye, Ordu, Harşit ve Trabzon gerilerinde de en az 65 km derinliğe kadar araştırdım. Tarih öncesi çağları aydınlatacak tek bir ize rastlamadım...” demektedir⁹².

2. 4. Tunç Çağı

Geç Kalkolitik Çağ'dan ilk Tunç Çağa geçişin kesin bir tarihi verilmemektedir. Kalay ve bakırın karıştırılarak elde edilen tunç'un bu dönemde sıkça kullanılması döneme bu adı vermiştir. Kalay ve bakır Kalkolitik Çağ'ın başında da görülmesine karşın, bu madenin alet ve kap yapımında kullanılması M.Ö. 3.000 yıllarında görülmeye başlanmıştır⁹³. Bu devir M.Ö. 3000 ile 1.200 yılları arasında tarihlenmekte olup üç ana bölüme ayrılır.

- 1) Eski Tunç Çağı (M.Ö. 3000- 2000)
- 2) Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000- 1500)
- 3) Yeni Tunç Çağı (M.Ö. 1500- 1200)

Bu devirlere yaklaşık olarak verilen tarihlerden görüleceğe üzere Yeni Tunç Çağı, büyük Hitit İmparatorluğu zamanına (M.Ö. 1400- 1200) rastlar. Orta Tunç Devri ise Asur ticaret Koloni Çağı (M.Ö. 1959- 1750) içine alır⁹⁴.

Bu çağ Anadolu yerleşmeleri, etrafı kale duvarları ile çevrili küçük şehir devletleri görünümündedir. Dine ve askeri güce bağlı olan bir yönetim sisteminin ve ticaretin bir sonucu olarak bölgeler arasında ki iletişim artmıştır. Deniz ticaretinin artması koylarda yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına, köylerinde kasabalara dönüşmesine yol açmıştır. Yalnızca deniz kenarları değil, kervan yolları ve dağlar arasındaki bölgelerde önem kazanmıştır⁹⁵.

⁹² Özsait 2000, 36; ayrıntılı bilgi için bkz. Kökten 1944, 16- 32.

⁹³ Günaltay 1986, 51; Kınal 1987, 36; Memiş 2001, 28- 29; Sevin 2003, 136- 138.

⁹⁴ Memiş 2001, 28; Akurkal'a göre Anadolu'nun Tunç Çağı M.Ö: 3000- 1200 yılları arasında üç safhaya ayrılmıştır. Buna göre: Erken Tunç Çağı M.Ö. 3000- 2500, Orta Tunç Çağı M.Ö. 2500- 2000, Son Tunç Çağı M.Ö. 2000- 1200 tarihi arasında yaşanmıştır. Akurkal, 1995, 26; Aktüre, teknolojik gelişmelerin her bölgede eş zamanlı olmadığına dikkat çekerek Tunç Çağı Anadolu'nun M.Ö. 3. binyıl başlarından, Girit Ege adaları ve Yunanistan'da M.Ö: 2500- 2000, Avrupa'da ise M.Ö. 1200 yıllarında başladığını belirterek, bu çağın üç evreye ayrılmasını madenlerin niteliklerine ve yerleşmenin soysa- ekonomik durumlarına bağlar. Aktüre 1994, 97.

⁹⁵ Şenel 1995, 198. ; Veli Ünsal, Yukarı Çoruh Havzasının Tarihi ve Arkeolojisi Bayburt Yöresi, , Bayburt 2006, 72.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3- TARİHİ ÇAĞLARDA TRABZON VE ÇEVRESİ

Tarihi dönemlerin yazı ile başlaması ve yazının tarih öncesi ile Tarihi çağlar arasındaki sınırı ortaya koyması, bizi zaman karmaşasından kurtarmıştır. Anadolu M.Ö. II. Bin yılı başlarında yazıyla tanışmıştır.

Anadolu'daki ilk yazılı vesikalar Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de bulunmuştur. Asurlu tüccarlar Anadolu'da var olan ticaret potansiyelini keşfedince, Anadolu'da ve özellikle Kültepe merkez olmak üzere, çeşitli ticaret merkezleri kurdular. M.Ö. II. Bin yılının ilk başlarında, Asurlu tüccarlara ait ticari vesikalar olduğu bilinir. Bu vesikalar Anadolu ile Asur arasında ki ticari faaliyetleri daha da geliştirmek amacı ile karşılıklı antlaşmaların sonucunda ortaya çıkmıştır⁹⁶. Yine tüccarlar arasında halledilemeyen anlaşmazlıklar ile ilgili mahkeme kayıtları ve hemen hemen her konuda vesikalara rastlanmıştır.⁹⁷

Anadolu'da M.Ö. II yılından itibaren yeni bir göç dalgası başlamıştı. Bu kuzeyden gelen göç hareketini tarihte Hurriler olarak bilinen kavim tarafından meydana getirilmişti. Hurriler'in bu göç hareketiyle Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret faaliyetleri durmuş Asur Ticaret Koloniler Çağı sona ermiştir⁹⁸.

Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu'nun tarih öncesi çağları için çok önemli bir geçmişe sahip olan Hurri göçlerinden sonra bölgede neler olduğu bilinmemektedir. Bazı bilim adamlarına göre bölgedeki halk savaş ve kargaşa nedeniyle yaylalara çekilmiştir⁹⁹.

Bu tarihten sonra Kuzeydoğu Anadolu tarihinin bu karanlık dönemi Hayaşa Krallığı'nı kültürel ve siyasi etkinliklerinin Hitit kaynaklarında yer alması ile çok az da olsa aydınlanabilmiştir.

Tarih öncesi dönemde Trabzon Tarihi ile ilgili hiçbir arkeolojik verilere ulaşamadığımız için olacak ki, tarihi çağlar ile birlik de birçok araştırmacı Trabzon Tarihi ile ilgili artık bir şeyler ortaya koymak gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu amaçla

⁹⁶ Ahmet Ünal, "Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili kayıt ve Anımsamalar", Archivum Anatolicum 3, Ankara 1997, 341- 356; Sevin 2003, 154.

⁹⁷ Hans Gustav Güterbock, "Etilerde Tarih Yazıcılığı", Türk Tarih Kongresi II, Ankara 1943, 178; Ünal 1997, 351- 356. ; Sevin 2003; 154- 155.

⁹⁸ N. Baydur, Kültepe ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1970, 37; Emin Bilgiç-Sebahaddin Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri II, Ankara 1995, 5 vdd. ; Tahsin Özgüç, Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabetleri, Ankara 1999, 7 vd. ; Sevin 2003, 161- 165.

⁹⁹ Erzen 1992, 20

Trabzon Tarihi hakkında yazılan birçok kaynakta; Trabzonun kuruluş tarihini, tarihi çağların başına bağlamışlardır. Bu gayretin çokta olumlu bir hareket olduğunu söylemek çok zordur. Çünkü bu tarihten itibaren Trabzon Tarihi içine girmeyen medeniyet ve kültür kalmamıştır. Birçoğu belli kaynaklara dayanarak ortaya atılmışsa da bunlar arkeolojik ve tarihi kanıtlardan çok uzak bilgilerdir. Özsait M.Ö II. Bin yıllarında Trabzon Tarihi ile ilgili bir makalesi şöyledir: Trabzon Tarihi M.Ö. II. Bin yılına kadar inmektedir. Edafik klimatolojik, siyasi nedenlerden ötürü prehistorik ve historik devirlerde Orta Asya'dan dört bir yana göçler olduğu tarihsel belgelerle ortadadır. Orta Asya, Kafkasya yaylaları ve İran platosu üzerinden gelen Turanî bir kavim Karadeniz sahillerine gelerek yurt edinmek için birçok yerleşme yerleri kurdukları bilinmektedir¹⁰⁰. Texier'in 'Architecture Byzantine' adlı eserinde “*Karadeniz havhalisin bir kısmı milattan çok asır evvel Orta Asya'nın her tarafından gelen çeşitli kavimlerce işgal edilmiş bulunuyordu*” demektedir. Şemsettin Günaltay ve Zeki Velidi Togan da aynı verileri ileri sürmektedir¹⁰¹. Haluk Tarcan'ın “*Ön Türk Tarihi*” adlı eserinde¹⁰² Trabzon il sınırları içinde yer alan mağaralardaki yazıtları incelemiş ve bunların Orta Asya'dan gelen Türk uluslarına ait olduğunu ileri sürerek bir bakıma bu iddiaları desteklemiştir. Daha önce de söylediğim gibi, Tarihi Çağlar'ın başlaması ile birlik de Trabzon Tarihi hakkında sayısız iddialar ortaya atılmıştır. Bunlardan bir diğeri de Mövers'dir. Ona göre¹⁰³: Sinop ile Trabzon'un, Milesliler'den çok daha önce kurulduğunu ve bu kolonilerin Asurlulara ait olduğunu bildirir.

3. 1. Pelasglar Kimdir, Trabzonun Şehri'nin İlk Kurucuları Pelasglar mıdır?

Son yıllarda özellikle Alman araştırmacıları tarafından, Trabzon Tarihi hakkında yeni bir iddia ortaya atılmıştır. Birçok Alman arkeologun yansıra yerli araştırmacılarımızdan birçok kişinin de yazılarında bu tezi ele aldıklarını görmekteyiz.

Trabzon Tarihi hakkında birçok kaynakta, Trabzon şehrini kuranların Pelasglar olduğu bilgisi üzerine bu konuyu ele almanın ve bu konu hakkında iddiada bulunan

¹⁰⁰ Özsait 200, 35- 36

¹⁰¹ Özsait 200, 35- 36. ;Hüseyin Hüsamettin Efendi ve Frederich Horonzy de eserlerinde aynı görüşlere yer verirler ve Trabzon ve havalisinin Orta Asya'dan gelen milletler tarafından kurutulduğunu düşünürler.

¹⁰² Haluk, Tarcan, Tarihinin Başladığı Ön- Türk uygarlığı, Resmi Tarihini Çöküşü, İstanbul, 2000, 236-327

¹⁰³ Karagöz 1998, 8

yazarların görüşlerini ve dayandıkları tezleri masaya yatırmanın yararlı olacağını düşünüyorum.

Antik çağda Trabzon Tarihi hakkında bilgilere ulaşmak isteyen her kişi, sık sık şu cümle ile karşılaşacaklardır. “*Son yapılan araştırmalara göre: Trabzonun kuruluş tarihi M.Ö. 2000 lere dayanır*”¹⁰⁴. Fakat hiçbiri bu son yapılan araştırmalardan ve kimler tarafından yapıldığından asla söz etmezler. Yaptığım araştırmalar sonucunda Trabzon’un kuruluş tarihini M.Ö 2000 li yıllara dayandıran kaynak eserler genelde Alman araştırmacılar tarafından kaleme alınmış eserlerde yer almaktadır. Bu yazılan eserler içinde en önemlisini, J.P. Fallmerayer’in ‘ *Geschichte Des Kaisertums Von Trapezunt*’ adlı eseri temel oluşturuyor. Birçok yazar, Fallmerayer’in Trabzon Tarihi hakkında yazdıklarını çok farazi şeyler olduğunu düşündüğü için olacak ki; hiçbir zaman kaynak olarak onu göstermemişlerdir. Yazarın Trabzon Tarihi hakkında farklı görüşleri ve eserin Ahmet Cevdet Eren tarafından çevrilmiş bir nüshasının şuan Türk Tarih Kurumu tarafından basılmaya hazır bir şekilde bekletilmesi sebebiyle incelenmeye değer bir kaynak olduğu kanısındayım. O halde konu başlığı olan ve Fallmerayer’in tezinin ana kısmını oluşturan, M.Ö 2000 li yıllarda Trabzon şehrini kurduğu iddia edilen Pelasglar’ı bir inceleyelim.

Pelasglar Antik çağlarda belli nedenlerle Orta Asya’dan çıkıp, Kafkaslardan geçerek önce Anadolu’ya daha sonra Akdeniz yoluyla İtalya’ya göç ettikleri düşünülür. Burada Roma İmparatorluğu’nun temellerini atan Etrüsk halkının sadece bir bölümü olduğu ileri sürülür¹⁰⁵. Büyüka, Pelasg adı ile efsaneleşmiş kavimin anayurdunun Kafkasya da ve adı ”*kolhid*” diye geçen bir bölge olduğunu iddia etmekte ve bölge sınırları kesin tayin edilmemekle birlikte Büyük Kolkhia sınırlarının Trabzon ile Kafkas sıradağları arasında gösterir¹⁰⁶. Şunu da eklemek gerekir ki; modern tarih de Pelasg adı pek geçmez, bu adın yerini Yunanlılarda Akalar alır. Hiti belgelerinde ‘ *Achahijava*’ şeklinde gecen Akalar, Anadolu kökenli olup Argos adı ile bilinir¹⁰⁷. Akaların nereden

¹⁰⁴ Richard W. Brandenstein, Die Herkunft Der Etrüsker, Leipzig 1937, 677- 680; Fallmerayer 1845, 2- 3; Sami 1898, c. 2, 1528; Karagöz 1997, 54

¹⁰⁵ Ağaoglu Ahmet, Etrüsk Medeniyeti ve Bu medeniyetin Roma Medeniyeti Üzerine Tesiri, Türk Tarihinin Ana Hatları s/1, İstanbul 1932, 3- 4. ; Ş. Akkaya, Etrüsk Kültürü ve Roma Kültürüne Tesiri, Türk Tarihinin Ana Hatları S- 3, İstanbul 1936, 3. ; Adile Ayda, Pelasglar Türk mü İdi? , Belleten 183, Ankara 1982, 421. ; Ayrıntılı bilgi için bkz. Adile Ayda, Etrüskler Türk mü idi. , Ankara 1984.

¹⁰⁶ Büyüka 1985, c. 2, 92

¹⁰⁷ Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1972, 134

geldikleri tespit edilememiştir ama Anadolu'dan Yunanistan'a geçtikleri görüşü ağırlıklıdır.

Fallmerayer¹⁰⁸, Batının ham kültürünün Doğu'dan ve Kafkasya'dan Avrupa'ya yayıldığını ileri sürerek “ *En eski Yunanistan ve en eski Grek şehirlerinin Attika da, Doris'de değil aksine Kafkas vadilerinde, Pontos Euxionus'un doğu sınırlarında aramak lazımdır*” der. Devamında “ *Deniz kenarındaki Trabzon çok Eskiçağlarda Grek halkından Pelasg'ların bir kuruluşudur*” ifadesini kullanır¹⁰⁹. Eski Hind'i terk ederek kuzey batıya doğru yürüyen Aryanili kabile göçmenlerinin öncüleri olan Pelasglar yani Etrüskler, Kafkaslardan gelip Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon şehrini kurmuşlardır. Buradan Yunanistan'a geçerek o zaman ıssız olan Yunanistan'ın Arkadia Bölgesi'ne yerleşmişlerdir. Şemsettin Sami ve Ahmet Ağaoğlu'da Etrüsklerin Kafkaslardan Anadolu'ya geldiklerini kabul ederek bir bakıma Fallmerayer'in iddiasını desteklerler¹¹⁰. Bütün yazarlar Etrüsklerin doğudan Anadolu'ya geldiklerini kabul etseler de, Doğu Karadeniz'e yerleştikleri henüz kabul edilir bir gerçek değildir.

Etrüsk Tarihi hakkında uzman bir tarihçi olan Alman W. Brandenstein ‘*Etrüsklerin menşei*’ adlı eserinde, Etrüsklerin yazıları, sanatları, arkeolojik yönleri, dinleri ve dilleri üzerine yaptığı derin çalışmalarından sonra, şöyle diyor¹¹¹:

“ *Küçük Asya'nın güneyinde yer adları konusunda 'Na' ekşi sadece Kaldilerde kullanılır. Kaldî tanrısının oturduğu şehre 'Tarchu' yani 'Kaldina' dediği gibi, Etrüsklerin tanrısı olan 'Tarchu'nun oturduğu şehre de 'Tarchu- Na' denir*”. Brandenstein, Etrüsklerde geçen yer adları ile Kaldilerde geçen yer adlarını karşılaştırarak, Etrüsklerin Doğu Karadeniz Bölgesinde oturduklarına dair kanıt olarak şu yer adlarının son eklerini gösterir¹¹²: “Etrüsklerde: Vetlu- Na, Tarku- Na, Puplu- Na” ve “Kaldilerde: Hatti- Na, Haldi- Na” gibi.

Bölgemizde yer adları çok değişmiştir ve değişmeye de devam etmektedir. Buna rağmen M. Kiepert'in kayıt ettiği bazı yer adları vardır ki; Brandenstein'ı destekler niteliktedir. “Ziga- Na” bunlardan biridir. Bir diğer yer adı, “Magna- Na” gibi¹¹³, bunlara sayısız örnek verebiliriz. Ayrıca “Magna- Na” ismi, A. Bryer ve D. Winfield'in

¹⁰⁸ Fallmerayer 1827, 2- 3

¹⁰⁹ Fallmerayer 1827, 4- 8

¹¹⁰ Ağaoğlu 1932, 3- 4. ;; Akaya 1936, 5- 6; Sami 1968 c. 2, 1528.

¹¹¹ Brandenstein 1937, 37- 40

¹¹² Brandenstein 1937, 677- 773

¹¹³ Karagöz 1998, 60- 61

“ *The Byzantine Monuments and Topography Pontos*” adlı eserinin birkaç yerinde de geçmektedir¹¹⁴. Trabzon’dan İran’a giden eski Roma yolu üzerinde Trabzon’dan 20 mil uzaklık da gösterilen bu tarihi yer bugün Maçka’ya bağlı Hortokop¹¹⁵ Köyü’nün en yüksek zirvesinde bugün Hortokop Kalesi olarak bilinen mevkide yer alır¹¹⁶. Bunlardan başka Kommenler’in kroniklerinde geçen: Vida- Na (Giresun çevresinde), Dira- Na (Yomra ilçesi) gibi kroniklerde sayısı örnekler bulunmaktadır¹¹⁷.

Trabzon şehrinin M.Ö. 2000 yıllarında Pelasg’lar tarafından kurulduğu tezi özellikle Alman araştırmacılar tarafından güçlü bir şekilde savunulmaktadır. Bu gün arkeolojik ve yazılı belgeler ışığında bu tezleri onaylamak çok zor olsa da, bunları tamimiyle farazi olarak kabul etmek de haksızlık olur. İlerleyen yıllarda Doğu Karadeniz Bölgesi içinde yapılacak sistematik ve arkeolojik çalışmalar ile bu konunun da aydınlığa kavuşacağına şüphe yoktur.

3. 2. Hayaşa- Azzi Krallığı, Lokalizasyonu ve Trabzon

Orta Anadolu’da Hitit İmparatorluğu’nun hüküm sürdüğü sıralarda, Kuzeydoğu Anadolu’da ve Karadeniz de yeni oluşan bazı siyasi birlikler vardır. M.Ö. III yıllarının sonlarına doğru Hurriler’in bölgeden göçlerinin ardından Hayaşa¹¹⁸ adı verilen bir siyasi örgütlenme ortaya çıkmıştır. Tarihi verilerin ışığında yüz elli yıla aşkın bir süre boyunca bölgede varlıklarını devam ettirdiğini bildiğimiz Hayaşalılar, Rize den Giresun’a kadar uzanan sahil şeridinin iç kesimi ile Erzurum- Erzincan- Bayburt arasında kalan topraklarda egemenliğini sürdürmüşlerdi¹¹⁹.

¹¹⁴ Bryer- Winfield 1985, 12, 51- 52, 253, 254, 266.

¹¹⁵ Romalılar zamanında kurulan küçük bir kale olup muhtemelen kervan yolunun emniyeti için inşa edilmişti. Bu küçük kale tarihe Mangana adı ile geçmiştir. Eröz, Hortokop adını eski Bulgar Türklerine mensup Horto oymağından aldığını söyler. Eröz 1984 49. ; Karagöz ise, Hortokop adının nerden geldiği sorusuna şöyle bir açıklama getirir: “Hortokop zirvesinden aşağı doğru Yağlıdere’ye inilir. Halen ayakta kalan taş köprüden geçerek, Satala’ya varılırdı. Bu önemli yol emniyet bakımından büyük öneme sahipti ve Roma askeri birliklerince koruma altına alınmalıydı. Marius Döneminde Roma askeri birlikleri birleştirilerek yeni bir askeri birlik meydana getirildi ve bu birliklere “Kohorto/ Cohortes” adı verildi. Hortokop adını, Kohorto askeri birliklerinden almıştı” ifadesine yer verir. Karagöz 2006, 176- 180

¹¹⁶ Sümerkan- Okman 1999, 113- 114

¹¹⁷ Brandenstein 1937, 677- 773

¹¹⁸ Hayaşa ve Azzi isimleri üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Mahmut Pehlivan, Hayaşa (M.Ö. XV- XII. Yüzyıllarda Kuzey- Doğu Anadolu), A.Ü. Fen- Ed. Yayınları, Erzurum, 1991, 22- 38.

¹¹⁹ A. Gotze, “Hurrians and Subarians”, JNES 5. 1946, 165- 168. ; Gotze’nin Hayaşa’nın konumu ile ilgili diğer çalışmaları için bkz. A. Gotze, Kulturgeschichte Kleinasien, Münchens, 1957, 190; Kmal 1953, 5; Dinçol 1982, 37- 38 ; Memiş 1989, 52- 58; Hayaşalılar hakkında geniş bilgi için bkz. Pehlivan 1991, 14 vdd. ; Umar 1999, 188, 133.

Hayaşa ile Doğu Karadeniz ve Trabzon ili çevresi arasında ki bağlantıyı çözebilmek için, öncelikli olarak Hayaşa- Azzi Krallığı'nın lokalizasyonunu iyi tespit etmek gerekir. Bu yüzden ilk olarak krallığın konumu ile ilgili ortaya atılan tezleri ele almak gerekir.

A. Gotze, Hayaşa'yı Hitit topraklarının kuzey doğusuna yerleştirirken, bu konu hakkındaki ilk tartışmayı açanlardan biri olarak kabul edilir¹²⁰. E. Cavaignac da, Hayaşalılar'ın dağlık bölgede Şupullulima I ile çarpışmaya girdiğini belirterek, Hayaşayı Kuzey Doğu Anadolu'ya yerleştirmeye uygun bulmuştur. Ona göre Hayaşa'nın sınırları Yeşilirmak'tan Van Göl'üne kadar uzanmaktadır¹²¹.

J. Garstang, Aripşa ve Dukkama gibi Hayaşa'nın lokalizasyonu konusunda önemli verileri bünyelerinde bulunduran şehirlerin Van Göl'ü civarına yerleştirilmesine karşı çıkar¹²². Ona göre Hayaşa, Fırat Nehri ile Karadeniz arasına lokalize edilmelidir. Bunun için kaynaklarda “*Deniz içindeki şehir*” olarak tanımlanan Aripşa, Karadeniz Sahil Şeridinde aranmalıdır. Hayaşa'nın konumu ile ilgili en önemli verilerin Murşili II.'nin analarında olduğunda ifade eder¹²³.

E. Von Schurler, Hayaşa'nın lokalizasyonu konusunda, Garstang ve Gotze'nin tespitlerine uygun bir açıklama yapar. Schuler'e göre, Yukarı Kızılırmak, Kelkit çayı ve Karasu arasında kalan bölge, “*Yukarı memleketteki Hitit toprakları*” ile Hayaşa'nın sınırını oluşturmaktadır¹²⁴. E. Meyer'de Murşili II.'nin onuncu saltanat yılında seferin yönünü dikkate alarak, Hayaşa'yı Kuzeydoğuda aramayı uygun görür¹²⁵. H.Z. Koşay'da Hayaşa Ülkesi'ni Kuzeydoğu Anadolu'ya yerleştirir¹²⁶.

Bizim Hayaşa Krallığı'nın lokalizasyonunu belirlememizde en önemli kaynak, Murşili II' nin tahta çıkışının son yılında Hayaşa Seferi'nin anlatıldığı annallerin bir bölümünde şu ifadeler yer alır: “4- *Aripşa'ya karşı savaşa yürütüm/ 5- fakat adı geçen Aripşa*

¹²⁰ A. Gotze, Die Anal Des Mursilis, Dramstadt, 1967, 25- 26. ; Pehlivan 1991, 29- 30. ; Ünsal 2006, 105

¹²¹ E. Cavaignac, Şupilluliuma et son Temps, Paris, 1932, 13. ; farklı görüş için bkz. J. Frederic, “Statsvertrage des Hatti- Reiches in Hethitisch-er Sprache”, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ögyptischen Gesellschaft 34/1, Leipzig, 1930, 103- 161.

¹²² J. Garstang, “Hittite Military Roads in Asia Minor”, AJA 47, 1943, 47 vd.

¹²³ Murşili II. 'nin özel ve resmi yıllıkları olarak bilinen Les AnnalesComlates (tam Annller) ve Les AnnlesDecanneles (On yıllık Annaller) Gotze tarafından 1933 yılında yayımlanmıştır. A. Gotze, “Die Annalen des Mursilis”, MVAG 38, Dramstadt, 1967

¹²⁴ E. Van Schuler, Die Kaskaer, ein Beitrag zur Erhnographie des Alten Klein Asien, Berlin, 1965, 13, 14

¹²⁵ Pehlivan 1991, 31- 32

¹²⁶ Hamit Zübeyr Koşay- K. Turfan, “Erzurum- Karaz Kazısı Raporu” ,Bellekten 91, 1959, 349- 413

deniz kıyısındadır."¹²⁷ Şeklinde ifadesiyle Hayaşa ülkesinin konumunu saptamada bize son derece önemli bir ipucu verir. "Deniz kıyısındaki şehir" ifadesi yorumlanırken araştırmacılar Van gölü ve Karadeniz arasında ikileme kaldılar. J. Garstang, Hitit kıyılarına uyan yerleşim merkezinin Doğu Karadeniz sahilinde ki Giresun olduğunu öne sürer¹²⁸.

Hititlerin en güçlü oldukları dönemlerde bile Fırat'ın kaynak bölgesine veya bunun doğusunda kalan alanlara- Örneğin Van gölü yakınlarına- askeri veya ticari etkinliklerde bulunmadıkları bilinmektedir. Bu bakımdan yukarı memleketin yakınında olup Kaşkalar'la¹²⁹ aynı sınırı paylaşan Hayaşa'nın, denizle ilişkili şehirleri ancak Doğu Karadeniz sahilinde aranabilir. Çünkü Sinop- Ordu arasında kalan Orta Karadeniz'in, Eski Hitit imparatorluğu zamanından beri Kaşkalar tarafından işgal ediliyordu¹³⁰. Bu veriler doğrultusunda Aripşa'nın Giresun ve o kesimdeki sahili Kelkit vadisine bağlayan en uygun yol üzerindeki Şebinkarahisar'ı da Dukkama olarak belirlemek çok hatalı olmaz¹³¹. Bütün bu Hayaşa- Azzi Krallığı'nın lokalizasyonu ile ilgili görüşlerden sonra Pehlivan, konuyu şöyle özetler: "*Bölgenin iklimini, kısaca belirtmeye çalıştığımız doğal çevre şartlarını ve yüz elli yıla yakın kaynaklar yardımı ile izleyebildiğimiz siyasi olayların sonuçlarını dikkate alarak, çekirdek Hayaşa topraklarını, Çoruh- Kelkit vadisi başta olmak üzere, Giresun- Rize ve Erzincan- Erzurum hattı arasında kalan Karadeniz'e paralel komumdaki topraklara lokalize etmeyi uygun bulmaktayız.*" diyor. Bu tartışmalar sonunda özellikle Pehlivan'ın yapmış olduğu açıklama araştırmacılar içinde ki, en net ve en doğru açıklamalar olarak kabul edebiliriz.

Sonuç olarak konuyu özetlersek; Bütün bu açıklamalardan sonra, M.Ö. XV. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ve Trabzon şehri civarında Hayaşa- Azzi Krallığı'nın varlığını ve krallığın bu bölgede etkili olduğunu kabul edebiliriz. Hayaşa- Azzi Krallığı'nın lokalizasyonu üzerinde durduktan sonra,

¹²⁷ Gotze 1967, 133

¹²⁸ J. Garstang, "Hittite Military Roads in Asia Minor", AJA 47, 1943, 55

¹²⁹ Kaşkalar hakkında bilgi için bkz. Mahmut Pehlivan, "Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi", Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi sayı 2, Cilt 2, Van, 1991, 27- 50

¹³⁰ Memiş 2001, 59, 64; Ahmet Ünal, Hititler Devrinde Anadolu II, İstanbul, 2003, 49- 55; ayrıca bkz. Ekrem Memiş, "M.Ö II. Bin yılında Hitit- Gaşka Münasebetleri", II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongreleri Bildirileri, Samsun, 1990, 106- 120

¹³¹ Pehlivan 1991, 37, Ünsal 2006, 106. ; Hayaşa- Hitit ilişkilerinde Dukkama'nın yeri konusundaki çalışmalar için bkz. J. Garstang- O.R. Gurney, The Geographooy of The Hittite Empire, London, 1959, 37- 39; Gotze 1967, 133- 139;

Hitit annallerinin yardımı ile krallığın Hitit İmparatorluğu dönemindeki siyasi olaylarını incelemenin, Trabzon Tarihi açısından yararlı olacağını düşünüyorum.

3. 2. 1. Hayaşa Krallığının Hititlerle İlişkileri

Sivas'ın Zara ilçesinin doğusundaki tepelerden bir yerde, Kaşka topraklarının bitip Hayaşa- Azzi Krallığı başlıyordu. Bu ülke Kuzeydoğu Anadolu'nun zengin maden yataklarını denetliyor olmalıydı. Her ne kadar Şipillulima diplomasi yoluyla, Murşili II güç kullanarak bu kaynaklara ulaşmaya çalışsa da Hititler'in bölgede kalıcı bir mevki kurduklarına dair hiçbir belge yoktur. Yalnızca Yukarı Kızılırmak'tan Fırat'a kadar bir sınır hattı oluşturmayı başarılmışlardır¹³².

Hurilerin büyük guruplar halinde Doğu Anadolu'dan güneye doğru gerçekleşen göler sonucu, bölgede önemli ölçüde nüfus azalması meydana gelmiştir. Huriler, M.Ö. XV. yüzyılın ortalarına doğru siyasi örgütlenmeye gitmeden önceki yaşantılarını sürdürmüşlerdir.

Hurilerin halefi olarak kabul edilen Hayaşalı'lar, önceleri belirli bir merkez ve lider etrafında toplanmamışlardır. Ancak daha sonra M.Ö. II. Bin yılının ortalarında insan ve silah bakımından yeterli potansiyele vardıklarında Hitit topraklarına saldırmaya başlamışlardır¹³³.

Hitit- Hayaşa ilişkileri M.Ö. XV yüzyılın sonlarından itibaren Hitit tahtına çıkan Tuthalya II. (M.Ö. 1410- 1390), Şuppilulima I.(M.Ö. 1385- 1345) ve Murşili II. (M.Ö. 1344- 1306) dönemlerinde çok defa savaş ortamına girilmesi ile başlamıştır. İki ülke arasındaki mücadeleler, herhangi anlaşmanın olmaması sebebi ile karşılıklı mücadele şeklinde geçmiştir¹³⁴.

a) Karanni Döneminde Hayaşa

Tuthalya III.'nin son zamanlarında Hititler ve Kuzeydoğu komşuları arasında gecen olaylarda Hayaşa adına sık rastlanır. Tuthalya II.'nin tahta bulunduğu yıllarda meydana gelen olaylar, Hititler ve Hayaşalılar arasındaki ilişkinin boyutunu ortaya koymaktadır. M.Ö. 1400'lerde Hitit ülkesine saldıran Hayaşalılar, Yuları Memleketin

¹³² Maquen J. G. , "Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C. Anadolian Studies", Journal of the British Institute of Archaeology, Ankara, 1968, s. 59

¹³³ Ünsal 2006, 98

¹³⁴ Pehlivan 1991, 41- 43

güvenliğini tehlikeye sokmuşlardır. Henüz genç bir prens olan Şupululiuma I. , Tuthalya II.'in adına saldırganları karşılamak ve bölgenin emniyet altına alınmasını sağlamak için harekete geçer¹³⁵. Hayaşa üzerine yürümek için çıktığı seferde, Kaşkalar'la karşılaşır ve önce onların üzerine giderek önemli kayıplar verir. Bölgeyi güvenlik altına aldığını düşününce geri döner. Ancak daha sonra Hayaşalılar ve Kaşkaların anlaştığı haberini alarak tekrar bölgeye yönelir ve Yukarı Memleketteki Hitit şehirlerini bu saldırılardan uzak tutmayı başarır¹³⁶.

Tuthalya ülke içi meseleleri ve kendi özel meselelerini çözüme kavuşturduktan sonra, Anadolu'daki vassal ve komşu devletlerarasındaki ilişkileri de düzeltmeye gayret etti. Tuthalya III ve oğlu Şupululima I. Anadolu'daki iç meseleler ile ilgilenmesini fırsat bilen Hayaşa ve Kaşka halkları, Yukarı Memleketi yağmalamaya başladılar. Hayaşalılar, Karani¹³⁷ adlı bir liderin etrafında birleşerek, meydana getirdikleri bir ordu ile Fırat yatağını izleyip güneybatı yönünde Hitit topraklarına girmiş, Kummaha'dan sonraki yerleşim merkezlerini yağmalayarak Samuha'nın¹³⁸ kapılarına dayanmışlardır. Aynı tarihte de Kaşkalar Hitit İmparatorluğu'na kuzeyden yaklaşmışlardır. Bu durum karşısında Tuthalya III. , derhal yukarı memlekete vararak Kaşkalar'ın üzerine yürüdü. Onları cezalandırıp ele geçirdikleri ganimetleri geri alan Tuthalya III. , daha sonra Hititler için çok önemli olan Samuha'yı kuşatmadan kurtarmak amacı ile Hayaşalılar'ın üzerine varacaktır. Ancak hastalığından dolayı ordusunun sevk ve idaresini Şupululima'ya verdi¹³⁹.

Hayaşalı'lar Hitit ordusunun geldiğini duyunca geri çekilmeye başladılar. Kuzeydoğuya doğru çekilen Hayaşalılar'ı, Hitit kuvvetleri Kummaha önlerine kadar takip etti. Önceleri pasif bir şekilde geri çekilen Karani idaresindeki Hayaşalılar'ın,

¹³⁵ Olayların ayrıntılı bilgileri için bkz. H. G. Güterbock, "The Deeds of Suppilulima as Told by his Son, Murşili II", Journal of Cuneiform Studies X, 1956, 62- 64

¹³⁶ Şupululima I'in bu seferi onun tahta çıkmadan önceki ilk seferi harekâtı olarak bilinir. Bkz. Mahmut Pehlivan, En Eskiçağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1984, 54. ; Pehlivan 1991, 43

¹³⁷ Karani, Hayaşa tarihinde bilinen ilk liderdir. Olaylar hakkında bilgi veren tablette Kar (?)- an- ni- iş LUGAL KUR URU Ha- ia- şa (Hayaşa ülkesinin kralı Karaniş) olarak tanımlanır. Güterbock 1956, 66- 123

¹³⁸ Samuha, M.Ö. II bin yıllarında Hurri tanrıçası Hepat'a atanan tapınağın bulunduğu şehirdir ve yukarı ülkenin önemli merkezlerindedir. Bu yer adı Kültepe metinlerinde de geçer. Ancak Samuha'nın nerede olduğu kesin olarak belirlenememiştir. Ancak başkent Kuşşara'ya yakın olduğu ve şehir nehir yolu ile diğer bölgelere erzak taşındığı bilinir. Tartışmalar için bkz. Hamit Zübeyr Koşay, "Hitit Tapınağı Samuha Nerededir?", Belleten, 144, 463- 465.

¹³⁹ Pehlivan 1984, 63. ; Pehlivan, 1991, 46

sonradan çarpışmaya başladıkları görülmekle birlikte bunun nedeni bilinmemektedir¹⁴⁰. Bu önemli mücadele Hayaşa- Hitit tarihinde ilk büyük hesaplaşma olarak tanımlanmıştır¹⁴¹.

Kummaha savaşının sonucu hakkında kesin bir hüküm verilmemektedir. Ancak takip eden gelişmeler bakılarak bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür.

Öncelikli olarak Suppiluliuma'nın tahta çıkmasından sonra Hayaşalı Hukkanaş ile yaptığı anlaşma metninden anlaşıldığı kadarıyla Hititler Kummaha önlerinde kısmi bir başarı elde etmişlerdir ancak, çekirdek Hayaşa topraklarını ele geçirememişlerdir. Ayrıca Karani'nin uğradığı başarısızlığa bağlı olarak, beklide bu çarpışma sırasında Karani'nin ölmesi sonucu Hayaşa' da lider değişikliği meydana gelmiştir. Hakana anlaşması'nda adı geçen Mariya'nın kısa bir süre yönetimi elinde bulundurduğu anlaşılmaktadır¹⁴².

b) Mariya/ ş Dönemi

Kukana antlaşmasında iki Mariya'ya işaret edilir. Bunlardan biri Tuthalya II.'nin sarayında bulunup, hatalı davranışlar sonucu öldürülmüş, diğeri ise Şupiluliuma tarafından Hukkana'nın kızından ayrılmaya zorlanmıştır.

Friedrich tarafından yayınlanan antlaşma metninde öldürülme olayı şu şekilde anlatılmaktadır:

Kol. III. Prg. 32.

Satır 53- Mariya kimdir, niçin öldürülmüştür?

54- bir saray kadınına rastlanmamış mıdır?

55- fakat efendimiz Güneşin Babası onu bir pencereden görür ve ona şöyle der:

56 “ bu kadına niçin baktın?”

57- ve bu suçtan dolayı ölmüş ölümü buldu.

58- bir insanın ölümüne sebep olan böyle bir olaydan sakın¹⁴³.

Anlaşma metnindeki bu sözlerle sarayda konuk edilen Mariya'nın Hayaşa kralı veya bu ülke adına Hitit başkentine gelen bir soylu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Mariya'nın kimliği hala tartışma konusudur. Mariya'nın Hayaşa kralı olarak mı kabul

¹⁴⁰ Kummaha savaşlarının sonuçları için bkz. E. Cavaignac, Les Annales de Suppiluliuma, Strasbourg, 1931, 8. ; Pehlivan 1984, 63. ; pehlivan 1991, 46

¹⁴¹ Pehlivan 1991, 46.

¹⁴² Pehlivan 1991, 46 – 47.

¹⁴³ J. , Friedrich, “(Staatsverträge II) Staatsverträge des Hatti- Reiches II”, MVAG 34/1, 1930, 129

edilmesi gerektiği, Hititlere bağımlı birimi olduğu ya da Karani'nin yasal valisi olup olmadığı belli değil.

Hukkana anlaşmasında adı geçen ikinci Mariya durumu, daha da zorlaştırmaktadır. Bu metni bir inceleyelim:

Kol. II. Prg. 33

Satır 65- “Bunları kendine eş olarak alma. Mariyaş’tan kendi kızını çek al.
66- Ve onu kardeşe ver...”¹⁴⁴

Kol. IV. Prg. 42

Satır 41 (25)- Siz Hayaşa ahalisi gelecekte beni dostça himaye edip korursanız,
42 (26)- Bende sizi, Hayaşa ahalisini, Mariyaş’ı ve
43 (27)- Hayaşa’nın kız alıp vermiş akrabalarını korurum...”¹⁴⁵

Kol. IV. Prg. 45.

Satır 50 (34)- Ve bakın! Size yeminle söylediğim bu sözleri
51 (35)- Siz Hayaşa ahalisi ve Mariyaş, muhafaza etmeseniz
52 (36)- O zaman bu yemin sizi, karılarınızı...
54 (38)- Mahvetsin...”¹⁴⁶

c) Hukkanaş Dönemi

Tuthalya'nın ölmesi üzerine Şupiluliuma'nın yasal olmayan yollardan tahta çıkması birkaç yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde, Hitit devletine bağlı bulunanlarda dâhil olmak üzere Anadolu'da birçok krallık ayaklanarak Hitit topraklarına saldırmışlardır. Hayaşalılar da bu karışık ortamdan istifade ederek öçlerini almak amacı ile Yukarı Memlekete girerek yağmalamışlardır. Bu dönemdeki olaylar Hattuşili III.'ye ait bir metinde ilginç bir üslupla anlatılmıştır:

K.B.O. VI. 28.

6- “Önceden Hatti Memleketleri düşmanlar tarafından işgal edilmişti.

¹⁴⁴ Friedrich, 1930, 135.

¹⁴⁵ Friedrich, 1930, 135

¹⁴⁶ Friedrich, 1930, 135- 136

7- Kaşkallı düşman gelmiş Hatti topraklarını işgal ederek Neşa'yı hudut yapmıştı.

8-Aşağı memlekette Arzavali düşman gelmiş, Hatti memleketlerini zapt etmiş ve

9- Tavanuva ve Uda şehirlerini hudut yapmıştı.

10- Öte taraftan Aruannalı düşman gelmiş Gassiya memleketinin bütününü ele geçirmişti.

11- Beri taraftan Azzili (Hayaşa) düşman gelmiş Yukarı Memleket'i işgal etmiş.

12- Samuha şehrini hudut yapmıştı. İşuvalı düşman gelmiş, Tegarana Şehrini ele geçirmişti...¹⁴⁷

Şupiluliuma I. , Kizzuvatna ve Mittani krallıkları ile ilgilendikten sonra, Hayaşa üzerine yürüdü. Detayının bilinmediği gelişmelerin ardından Hititler lehine hareket eden Hukkanaş'ın yardımı ile Hayaşalılar üzerinde istenilen başarı yakalandı¹⁴⁸.

Sonunda Hayaşa ile kayıtlara Hukkana anlaşması olarak geçen karşılıklı güven ve saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır.

d) Anniya/ ş Dönemi ve Hayaşa'nın Yıkılışı

Hukkana anlaşması Hayaşa ile Hitit devleti arasında elli yıl sürecek bir barış yaşanmasını sağladı. Ancak, sorun çıkarmayan bir ülke Hitit kaynaklarında da yer almadı. Dolayısı ile Hayaşa ve Kaşka topraklarında yeni hareketlenmeler olana kadar bunlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Şupiluliuma I.'nin son günlerinde, Hayaşa'nın Doğu Karadeniz'e yakın bölgelerinde ayaklanmalar baş göstermiştir. Murşili II.'nin tahta çıktığı ilk yıllarda da Hukkana'nı soyundan gelmediği anlaşılan Anniya/ş¹⁴⁹ Hayaşa'da yönetimi ele almıştır¹⁵⁰

¹⁴⁷ Transkripsiyon ve tercümesi için bkz. E. , Cavaignac; Suppiluliuma et Son Temps, Paris, 1932, 10- 11 ; E. , Cavaignac, Le Propleme Hittite, Paris, 1936, 30.

¹⁴⁸ Cavaignac, 1931, 30.

¹⁴⁹ Hitit kaynaklarında geçtiği yerler ile ilgili olarak bkz. Cavaignac, 1936, 30. ; Von Schuler 1965, 46-47.

¹⁵⁰ Pehlivan 1991, 59

Bu tarihten sonra Hitit- Hayaşa ilişkileri pek dostane geçmemiş olacak ki, Hitit Kralı Murşili II. Hayaşalılar'a karşı birçok sefer yapmıştır. Bu son seferler sırasında Hayaşa topraklarının büyük bir kısmı Hitit ordusu tarafından yağmalanmıştır¹⁵¹.

Hitit Kralı bu başarısına rağmen Hayaşalılar'ı ortadan kaldırmak istiyordu. Bunu sağlamak amacı ile M.Ö. 1333 senesinde bir sefer düzenledi. Murşili II istediği sonucu aldıysa da Hayaşalılar'ın tamamen dağıldığını söylemek çok zordur.

Hayaşa halkının önemli bir kısmı ise, Uruarti- Nairi Konfederasyonlarını oluşturan beylikler arasında aranabilir. Nitekim M.Ö. 13. yıllardan M.Ö. 9. yüzyıla kadar devam eden dönemde Zap suyu'ndan Karadeniz'e kadar uzanan alanda birçok feodal beylik yer almıştır¹⁵²

Hiti kaynaklarından anlaşıldığı üzere gerek Kaşkalar gerek ise Hayaşa- Azzi Krallığı Karadeniz bölgesinde hâkim bir rol oynamışlardır. Hititler, Yukarı Memlekette seferler yaparken aynı anda, hem Kaşkalar hem de Hayaşalılar'la savaşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Hititlere karşı yapılan birçok seferde ortak hareket ettikleri annallerden açıkça anlaşılmaktadır¹⁵³. Sınır olarak birbirine yakın oldukları gibi; kültür, yaşayış olarak da ortak özellikleri çoktur. Bu yüzden Trabzon ve Doğu Karadeniz ilişkisi içinde bu kavimleri ortak olarak değerlendirmenin yanlış olmayacağı kanısındayım.

Bilindiği gibi Karadeniz bölgesi üzerinde yapılan toprak üstü ve arkeolojik kazılar sonucu Karadeniz bölgesinde ne Hayaşa- Azzi Krallığı'na ne de Kaşkalar'a ait bir kalıntı bulunamamıştır. Yalnız şunu da unutmamak gerekir ki, Karadeniz Bölgesi'nin doğal şartları eski devirlerden kalma kalıntıları muhafaza etmekte yeterli değildir. Sürekli sağanak yağışların fazla olması kalıntıların aşınmasına sebep olmaktadır. Her iki kavim de dağınık bir yerleşme göstermeleri, hatta bir nevi göçebe hayatı yaşamaları onlarla ilgili tam bir yerleşme yerlerinin olmamasının nedenidir¹⁵⁴. Buna savaşlarda yerleşme, yeni yurt edinme düşüncelerinin olmaması, tamamen

¹⁵¹ Ünsal 2006, 187- 188.

¹⁵² Pehlivan 1991, 68

¹⁵³ Friedrich, 1930, 132- 136. ; Cavaignac, 1931, 8- 14

¹⁵⁴ Memiş 1990, 106- 120. ; ayrıntılı bilgi için bkz. S. , Büyükakarcı, " M.Ö. 2. Bin yılı Karadeniz Bölgesi Kavimlerinden Kaşkalar'ın Tarihi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya, 1989

yağmalama ve ganimet elde etme amaçlarının olması, onların lokalizasyonunu tespit etmemizi ya da arkeolojik kalıntılar elde etmemizi zorlaştıran diğer nedenlerdir¹⁵⁵.

Bugün Gümüşhane'nin Torul kazasına bağlı bir köyün ve günümüz de İran'ın kuzeyinde yaşayan bir topluluğun adı da Kaşka veya Kaşkay'dır. Bunların hepside konargöçer Türk topluluğudur. Gümüşhane'nin bilhassa yukarı kısımlarında kullanılan "Kaşka" kelimesi Kaşkay Türklerinin alını beyaz ata verdikleri isimdir¹⁵⁶.

3. 3. Trabzon ve Çevresinde Kimmer İzleri

M.Ö. 9. yüzyıldan sonra Anadolu'nun Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kimmer akınlarına maruz kaldığını görüyoruz. Orta Asya'dan gelen İskitler, Kimmerler'in yaşadığı bölgeyi ele geçirince, Kimmerler yerlerinden ayrılarak güneye doğru inmişler, Kafkaslara geçerek Anadolu'ya girmişlerdir¹⁵⁷. Kimmerler batıda Herakleia Pontika'dan (Karadeniz Ereğlisi) Sinop dâhil, doğuda Trabzon'a kadar olan kıyı kesimine yayılmışlardır¹⁵⁸.

Kimmerler'in bu yüzyılda Trabzon'da varlıklarına dair, antik çağ kaynaklarının birçoğunda yer almaktadır. Trabzon ve çevresinde hüküm sürmüş zamanla bütün Karadeniz kıyısına hâkim olmuş bu göçebe kavimi yakından tanıyalım.

Eskiçağ tarihinde özellikle Anadolu ve Karadeniz bölgesi için çok büyük önem arz eden Kimmerler üzerinde yapılan orijin çalışması, araştırmacılar tarafından içinden çıkılmaz bir hale geldi. Kimmerler'in orijini ve ırkı ile ilgili sayısız tez ortaya atıldı.

Bunlardan en önemlileri:

- a) İtali- Kelt'lerin akrabaları
- b) Trak kökenlidirler veya Traklarla akraba bir kavimdirler.
- c) Frigya gurubuna dâhil olup ermeni kökenlidirler.
- d) İran kökenlidirler veya İranlı bir idareci sınıfın yönetimi altındadırlar.
- e) Bulgarların atasıdırlar.
- f) İskitlerle akraba bir kavimdirler.

¹⁵⁵ Memiş 1990, 106- 120.

¹⁵⁶ Güngör, Üçüncüoğlu, Tarihsel Süreçten Günümüze Trabzon- Gümüşhane, Trabzon, 2002, 352; Haşim Albayrak, Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanma ve Pontus, İstanbul, 2003, 55

¹⁵⁷ H.T.Okutan'a göre Kimmerler'e ait eserler Şebinkarahisar'da rastlanmaktadır. Halen Şebinkarahisar'ın Bozbayır, Güneytepesi, Dişkaya mevkiilerindeki mağaraların bunlara ait eser olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan başka Yukarı Görede ve Gelengeç köyleri arasındaki bir tarlanın içerisinde bulunan, etrafı taşlarla çevrili 5 m. yüksekliğindeki büyük bir Hüyük Kimmerler'e ait başlıca eserler olarak söylenmektedir. H. T. Okutan, Şebinkarahisar Tarihi, Giresun, 1984, 46- 47

¹⁵⁸ Özsait 2000, 36.

g) Ural Altay kökenli bir topluluktur¹⁵⁹

Fakat bütün bu tezler karşı konu üzerinde yıllarca çalışmalar yapan Tarhan Kimmerler'in, etnik bakımından Orta Asya orijinine dayanan Ural- Altay kökenli bir toplum olduğunu, yani Proto- Türkler kavramı ile organik olarak bağlantılı ve onu bir parçası olduğunu ifade eder¹⁶⁰.

M.Ö. 1900- 1700 yılları arasında Anadolu'yu da içine alan ve tüm Karadeniz boyunca uzanan yörelerde hâkimiyet sağlamış olan Kimmerler hakkında özellikle antikçağ kaynaklarında ve Asur kaynaklarında sayısız bilgiler bulunmaktadır¹⁶¹.

Kaynaklarda Frig Devleti'ni yıkan, Lidya sınırlarına dayanan Kimmerler'in, Paphlagonia üzerinden Karadeniz sahillerine ulaştıklarını öğreniyoruz. Milotos'un güçlü kolonisi Sinope'yi (Sinop) tahrip edip, bu yöreye yerleştiklerini görüyoruz¹⁶². Sinop'un doğusundaki "Themiskyra" bölgesi Amazonlar'ın yaşadıkları topraklar olarak gösterilir¹⁶³. Gerçek de bozkır göçebe kültürünün ve geleneklerin bir gereği olarak at üzerinde savaşıyan Kimmer kadınları, Grekleri oldukça etkilemiş olacak ki, bunları birer mitos haline dönüştürerek antik çağ kaynaklarında tarihe "*Amazon Kadınlar*" olarak geçmelerine sebep olmuştur¹⁶⁴. Kimmerler Karadeniz bölgesinde, doğuda Trapezus'a (Trabzon), batıda ise Herakleia Pontika'ya (Karadeniz Ereğlisi) kadar yayılırlar. Trabzon yakınındaki Ağrımış Dağı'nın Antikçağda "*Kimmerius Dağı*"¹⁶⁵ adını taşıması Kimmerler'in, Trabzon ve çevresinde hüküm sürdüklerinin bir kanıtı olarak gösterilir. Antik kaynaklarda Herakleia Pontika bir Megara kolonisidir. Kimmerler bu bölgede de yaşamışlar ve Sinop' da olduğu gibi, Grek kolonileri ile savaşmışlardır. Bu kolonide mitolojik bir anlatımla, Kimmerlerle bağlantılı gösterilmiştir. Bu mitosla ilgili olarak

¹⁵⁹ D. Kadriye, Tansu, Kimmerler'in Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri, DTCFD, C. VII. , S: 4, Ankara, 1949, 535- 550; Taner Tarhan, Eskiçağda Kimmer Problemi, Belleten, XL, 1976, 355- 368.

¹⁶⁰ Tansu 1949, 236- 240; Tarhan, 1976, 357. ; Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", AST, Ankara, 1984, 109- 114. ; İ. Durmuş, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler" Belleten, LXI/231, Ankara, 1997, 273- 278; İbrahim Tellioğlu, Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Trabzon, 2004, 15- 20

¹⁶¹ Antikçağda Kerç Boğazı "Bosporus Kimmerius" adını taşımakta, Kırım'da Grek kolonileri olarak görülen Kimmerikum, Kimmerike gibi yerleşmeler ve yer adları bir zamanlar Kimmerlerin bu topraklarda egemen olduklarının kanıtıdır. Kırım adının da Kimmer'den türediği düşünülmektedir. Tarhan 1984, 110.

¹⁶² Herodotos, Herodot Tarihi , (Çev. Mümtekin Ökmen, İstanbul, 2004, IV./ 12

¹⁶³ Tarhan 1984, 12. ; Atsız 1997, 29; Karagöz 1998, 62. ; Donald Sabol, Yunan Mitolojisinde Amazonlar, (Çev. Burcu Yumrukçağlar), İstanbul, 1999, 45- 50; Özsait 2000,37. ; Işık 2001, 67, 92, 109, 112- 129

¹⁶⁴ Tarhan, 1984, 112. , ayrıntılı bilgi için bkz. Sabol, 1999, 45- 60

¹⁶⁵ Strabon 1991, VII, 4,3

ünlü “François Vazosu” üzerinde “Mariandynoi” kabilesinin atası Heros Kimmeros, ok atan bir bozkır savaçısı şeklinde resmedilmiştir¹⁶⁶.

Anadolu’da Kimmerler’e ait arkeolojik materyaller sayıca fazla değildir ve ele geçen çok az materyal de yağmaladıkları kentlerin tahrip tabakaları üzerinde bulunmuştur. Narşun tepedeki at gömüleri, özellikle silitize kartal başı motifli gem dikkat çekicidir¹⁶⁷. Bununla beraber yine Karadeniz Bölgesi ve Trabzon iline yakın olması sebebi ile örnek gösterebileceğim, Amasya’daki Gümüşhacıhöyük’deki kurgandır. Kaçak kazı sonucu tahribe uğramış bu kurganda insan ve at gömüsü, duvarları örtülü mezar odasında yer almaktadır. Ölü hediyesi olarak uzun demir kılıç, tunç balta, gem parçaları ve mahmuzlu tipik ok uçları geleneksel mezar aletleri yer almaktadır. Kurtarılabilen eserler Amasya Müzesi’ne getirilmiştir. Ayrıca Ünye’de bulunan, Phiale tipinde bir gümüş kap, Kimmerler’e ait olup, M.Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir¹⁶⁸.

Kimmerlerin¹⁶⁹ özellikle Karadeniz bölgesinde ve Trabzon çevresinde büyük bir hâkimiyet kurmalarına karşın, onlardan günümüze çok fazla arkeolojik kalıntının ulaşmaması kafalarda soru işareti yaratsa da, Amasya’da ortaya çıkarılan kurgan, Şebinkarahisar’daki mağaralar ve en önemlisi Trabzon yakınlarındaki Kimmerius Dağı, tarih sahnesinden silinen bu insanların adlarının bu bölgede asırlarca yaşattımlardır. Bir kavimin bir bölgeye kendi adını verebilmesi (Kimmerius Dağı, Kimmeris gibi) en azından o bölgede belli bir süre oturmuş olduğunu gösterir.

3. 4. Diauehi Krallığı ve Trabzon Ticari ilişkileri

M. Ö. I. Bin yıllarının başlarından itibaren Trabzon ve çevresi ile ilgili tarih araştırmalarında farklı bir iddia daha karşımıza çıkmaktadır. Buda Asur ve Urartu Krallığı, Diauehi Krallığı’nın vasıtası ile Doğu Karadeniz Bölgesi ile olan ilişkileridir. Urartu ve Asur tarihinde önemli bir yere sahip olan bu krallık, son yıllarda yerli ve yapancı araştırmacılar tarafından yoğun bir şekilde ilgi çeken bir konu haline gelmiştir. Konu üzerinde yapılan çalışmaların artması, krallık hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak da Krallık hakkında yeni iddialar

¹⁶⁶ Tarhan 1984, 113.

¹⁶⁷ C. F. Lehman- Hauptman, “Kimmerler”, RE XI/1, 1921, 397- 335.

¹⁶⁸ Tarhan 1984, 117- 118.

¹⁶⁹ Kimmerler, Grek kaynaklarında “Kimmerioi/ Kymmerious”, Asur kaynaklarında “Gimmirazi”, Tevrat’ta “Gimrraya” olarak geçer. Mehmet Bilgin, Sürmene, Sürmene Belediyesi Yayınları, 1990, 57.

gündeme gelmiştir ki, bunlardan en önemlisi Asur ve Urartu'ların Doğu Karadeniz ve Trabzon şehri ile olan ticari ilişkisinde Diauehi krallığı'nın rolüdür.

Asur kaynaklarına göre Diauehi, Urartu kaynaklarına göre ise Daiaeni olarak isimlendirilen ülkenin lokalizasyonu hakkında bu güne kadar farklı görüşler ortaya atılmıştır. İşte Asur ve Urartu Krallığı'nı yakından ilgilendiren ve Diauehi Krallığı'nın yayılım alanı, iki devletin kayıtlarında geçen ve ifadeler ve beyliğin olası sınırlarında bulunan yerleşmeler ışığında belirlenmeye çalışılmıştır¹⁷⁰. Birçok bilim adamı uzun yıllar Urartu devletinin ekonomik ve stratejik bakımından ilgisini çeken bu beyliğin sınırlarını açıklamaya çalışmıştır.

Melikishvili¹⁷¹, Diauehi'yi Yukarı Fırat ve Erzurum çevresi ile güneybatı Gürcistan arasına yerleştirir. Diakonff¹⁷² da Melikishvili ile aynı görüşü paylaşır ve Çoruh Havzası ve Fırat'ın kaynak kesimini bu beyliğin sınırlarına yerleştirir.

Burney¹⁷³, Diauehi'nin sınırlarını, Erzincan- Erzurum ovalarından doğu Karadeniz Dağları'nın eteklerine yayar. Meyer¹⁷⁴, Diauehi Krallığı'nın lokalizasyonunu, Erzurum ve çevresinden Karadeniz'e kadar ulaştırır.

M.Ö IX. Yüzyılda Diauehi krallığı ve Karadeniz Bölgesi hakkında ilk bilgilerimizi Asur kaynaklarından elde edebiliyoruz. Asur kralı Tiglath- Pleser I.'in saltanat yıllarında yaptırmış olduğu "Prizm Yazıtı"nda Nairi ülkesinin 23 karalına karşı gerçekleştirdiği mücadelesini şu sözlerle ifade eder: "... Geçilmesi güç yollardan ve bozkırlarda geçtim. Yollar engembeli patikalar kapalı idi. 16 büyük dağı savaş arabalarımla açtım. Oradaki ülkeye ulaşmak için iki uçlu bronz baltalarla yolumu güçlükçe açtım. Urumi ağaçları ve dağ ağaçlarını kestim. Fırat nehrini geçebilmek için kuvvetli köprüler yaptım. Tümme'den Daiaeni'ye kadar Nairinin 23 kralı savaşa katıldılar. Korkunç silahlarımın bütün şiddeti ile üzerlerine hücum ettim. Onlara yardıma gelen Nairi'nin 60 kralının savaş arabalarını ele geçirdim. Ve mızrağımın uçunda "**Yukarı Denize**" kadar takip ettim".¹⁷⁵

¹⁷⁰ Ünsal 2006,148- 152.

¹⁷¹ Süleyman Çiğdem, "Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz ilişkilerinde Diauehi ülkesinin Rolü", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/1, 2006, 96

¹⁷² I. Diakonff- S. , M. Kaskai, Geographical Names According to Urartian Text, Wiesbaden, 1981, 25-26

¹⁷³ C.A. , Burney, "A First Excavations at the Urartian Citadel of Kavaklıdere", Anatolian Studies XVI, 1966, 51 vd.

¹⁷⁴ Çiğdem 2006, 97

¹⁷⁵ Mahmut Pehlivan, "Daya(e)ni/ Diau(e)hi, (Uruarti- Nairi Konfederasyonu Döneminden Urartu'nun Yıkılışına kadar), Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 124, Erzurum, 1991, 24-25.

Araştırmacıların Asur imparatorluğunun ya da Asur ticari kolonilerinin Karadeniz'e çıkış noktasını işte bu cümle oluşturuyor. "Yukarı Deniz" deniz tabiri ile Van Gölü mü Karadeniz mi kastedildiği tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Birçok tarihçi bu cümleden yola çıkarak Asurluların Karadeniz'e çıktığını iddia etmektedir. Pehlivan bu konuyu şöyle ifade eder¹⁷⁶: "*Asur kaynaklarında Yukarı Deniz¹⁷⁷den kastedilen Karadeniz'dir. Dayaeni üzerine gerçekleştirdiği seferde 16 önemli dağ ve dağ geçitlerini açmıştı. Asurlularla Van gölü arasında bu kadar geçit bulunmamaktadır. Ayrıca Kuzey doğu Anadolu'nun doğal yolları, askeri ve ticari amaçlı çağlar boyunca kullanılmıştır. Karadeniz limanına ulaşabilmek için başka bir güzergâhların düşünülmesi tarihi gelişmelere ve modern coğrafya araştırmalarına ters düşer*". Pehlivan'ın bu açıklamaları tartışmaya daha farklı bir boyut getirmektedir.

Asurluların Karadeniz bölgesine ulaştığı yönündeki bu iddialara en büyük destek Alman arkeologlar tarafından verilmektedir. Mövers¹⁷⁸'de, Asur kolonilerinin, koloni döneminden çok daha önce Karadeniz'e yerleştiğini ve Trabzon şehrini kurduklarını söylemektedir. Asur yazıtlarında geçen "Yukarı Deniz" ifadesi ve sürekli söz edilen geçitler ülkeleri tabiri ile yapılan anlatıma en uygun yer, yine Doğu Karadeniz ve bölgedeki geçitleri olduğu düşünülürse bu iddianın çok da boş olmadığı görülür. Fakat Asurlular'ın bir sefer mevsiminde başkentlerinden çıkıp, dağları, geçitleri aşarak Karadeniz sahiline ulaşmaları ve aynı sefer mevsiminde kış bastırmadan tekrar geriye dönme olasılı göz önünde bulundurulduğunda, bu işin oldukça zor olduğu kanısındayım. İlerleyen dönemlerde bu konu hakkında yapılacak olan çalışmalarla bu meselenin de aydınlanacağı düşüncesindeyim

Bu gelişmelerin yanı sıra aynı yıllarda bölgede varlığını hissettiren diğer topluluk Urartu Krallığı idi. Doğu Anadolu'da çağının en ileri toplum özelliğini gösteren Urartu Krallığı, alt yapı tesisleri, sulama kanalları ve en önemlisi maden işleme konusunda çağının ilerisinde bir medeniyeti temsil ediyordu. Urartu tarihini araştıran birçok araştırmacı bu devletin Karadeniz'e kadar ticaret ağını geliştirip geliştiremediğini de sorgulamaya başlamıştır. Yapılan geniş çaplı araştırmalarda Urartu Krallığı'nın doğu Karadeniz bölgesi ile ilişkilerine dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çiğdem, maden

¹⁷⁶ Pehlivan 1991, 31- 32, Ünsal 2006, 152- 153

¹⁷⁷ Meyer, Yukarı deniz olarak Van gölünü düşündüğünü, ancak tartışılabileceğini ifade eder. E. Meyer, *Geschichte des Altertums II/2* 379.

¹⁷⁸ Mövers 1950, 289.

çıkarmı ve işletimi konusunda oldukça ileri seviyede olan Urartuların ham madde ihtiyacını, özellikle maden bakımından zengin olan doğu Karadeniz bölgesinden karşılamış olabileceğini söyler. Diauehi ülkesinin Urartuların himayesi altına girdikten sonra onlara ödemek zorunda olduğu haraç vergileri sadece kendi çekirdek bölgesinden karşılayamayacağını açıklar der. Özellikle altın, gümüş demir madenleri için Karadeniz yönelmiş olmalarının muhakkak olduğunu ifade eder¹⁷⁹. Slattery¹⁸⁰, özellikle Amasya / Gümüşhacık madenlerinin Urartu ekonomisine çok önemli katkısının olduğunu ifade eder.

Urartu karalığı Kralı Sarduri II(M.Ö. 764- 735) M.Ö. 743 yılında Asurlularla Kommagene’de yaptığı savaşı kaybedince kuzey Suriye ticaretini ve Akdeniz limanlarını da Asur denetimi altına girmesine sebep olmuştur. Dolayısı ile Urartu karalığına ait çeşitli silahlar ve diğer ihraç mallarının Ege Dünyası’na ve diğer Akdeniz ülkelerine ihraç edilmesi için tek yolun Trabzon Liman’ı olduğu açıktır¹⁸¹. Barnet’te¹⁸², erken sayılabilecek bir dönemden itibaren Menua ile beraber, Urartu’nun batı ile ticari ilişkilerini doğu Karadeniz üzerinden yürüttüğünü düşünmektedir. Urartu Krallığı yıkıldıktan sonra Trabzon Bölgesi Perslerin egemenliği altına girmiştir. Herodotos, Pers Karalı Kserkes’in Yunanistan üzerine yaptığı seferde, Anadolu’dan savaşa katılan topluluklar arasında Trabzon Bölgesi’nde oturan Tiberaniler¹⁸³, Makronen¹⁸⁴ ve Missiyonikler’in¹⁸⁵ demirden yapılmış silahlar taşıdıklarını belirtmektedir¹⁸⁶. Diğer topluluklar arasında demirden yapılmış silahları yalnızca bu bölge topluluklarının taşıdığını göz önüne alacak olursak, Trabzon Bölgesi’nde madencilik geleneğinin ne kadar gelişmiş olduğunu anlamamıza olanak sağlayacaktır. Ayrıca Kent’in madencilik de ne kadar ileride olduğunu Ksenophon Trabzon kentinden söz ederken, burada

¹⁷⁹ Çiğdem 2006, 98- 99

¹⁸⁰ D.J.G, Slattery, “Urartu and Black Sea Colonies: An Economic Perspective”, *AI- Rafiadan VIII*, 1987, 12. ; karşıt görüş için bkz. C. Burney- D. Lang, “The Peoples of the Hills Ancient Ararat and Caucasus”, New York- Washington, 1972.

¹⁸¹ Süleyman Çiğdem, “Eskiçağda Trabzon Limanı: Askeri ve ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu- Batı İlişkilerinde Rolü”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt/ Volume 10 S./2*, Erzurum 2007, 133- 137; ayrıca bkz. R. D. Barnet, “Urartu” *CAH 3*, Cambridge, 1984, 123- 136.

¹⁸² R.D. Barnet, “Ancient Oriental Influences On Archaic Greece”, *The Aegen and Near East*, (Ed. S. Winberg), New York, 1956, 228- 231

¹⁸³ Tevrat’ta ve diğer eski metinlerde adı geçen Jafesi’in oğullarından Tubal, Tiberanlerin atası olarak gösterilir ki, bunlar Giresun yöresinin sakini idiler. Karagöz 1998, 11- 12.

¹⁸⁴ Kalabalık bir topluluk olup, bugünkü Sürmene ve Of yöresinin sakini idiler. Karagöz 1998, 11

¹⁸⁵ Mossiyeniklerin ayak bileklerinden dizlere kadar çıkmayan tozluk denen giyim eşyası bundan 30- 40 yıl önceye kadar sadece yöremizdeki kadınlar tarafından kullanılan bir giysi idi.

¹⁸⁶ Herodotos, III, 94- 95

yaşayan Halibler'in demir madenciliğinde ne kadar başarılı olduğundan da söz etmişti¹⁸⁷. Bütün bu açıklamalar Trabzon bölgesinin maden çıkarımı ve işletimi açısından önemli bir bölge olduğunu gösteriyor. O dönemde maden işletiminde bir devrim yaratan Urartu Krallığı'nın ekonomisi için madenlerin hayati bir önem taşıdığı düşünülürse Trabzon ve çevresinin Urartu Krallığı döneminde ticaretinin bir parçası olduğunu düşünmek çok da farazi olmasa gerek.

Zimansky¹⁸⁸, Urartu dönemi yol şebekesini gösteren haritasında, Karadeniz'e Erzurum- Bayburt- Gümüşhane üzerinden bir yolla ulaşıldığını göstermekte ve Karadeniz'den içbölgelere doğru bir yol hattının olduğunu belirtmektedir. Çilingiroğlu¹⁸⁹, başlangıçta Urartu Krallığı'nın ürettikleri ürünlerin batıya aktarılmasında Doğu Karadeniz limanlarının kullanılmadığını yalnızca üretilen eşyaların yapımında bölgedeki yeraltı kaynaklarından yaralandığını belirtirken, daha sonra Urartu Krallığı'nın batı dünyası ile oluşturduğu ticarete farklı dönemlerde Trabzon gibi Doğu Karadeniz limanlarının da kullanıldığını kabul eder. Böylelikle Urartu Krallığı'nın hem Akdeniz'i hem de Doğu Karadeniz ticaret bağlantılarının kontrolünü elinde bulundurduğunu ifade ederek, bir anlamda Trabzon Limanı'nın da kullanıldığına vurgu yapmaktadır¹⁹⁰.

Bütün bu araştırmalara ve yorumlamalara rağmen Urartuların Doğu Karadeniz Bölgesi ve Trabzon ili çevresinde ki varlığı hala çözülebilmemiş bir konu değildir. Bunun en önemli sebebi de yazılı ve arkeolojik bulgu yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Çiğdem¹⁹¹, 2003 den 2007'ye kadar Gümüşhane ve çevresinde yaptığı yüzey araştırmalarında, Urartulara ait olabilecek hiçbir yazılı ve arkeolojik kalıntılara rastlamamıştır. Bu rapor, Urartu karallığı'nın Karadeniz ile olan ilişkisi tezini zayıflatsa da, ileride özellikle Doğu Karadeniz ve çevresinde yapılacak sistematik ve geniş

¹⁸⁷ Xenophon, V/V:1.

¹⁸⁸ P. E. Zimansky, Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State, Chicago- Illion, 1985, 10-29

¹⁸⁹ Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997, 126

¹⁹⁰ Çiğdem 2007, 133 vd.

¹⁹¹ Süleyman Çiğdem- Özkan Haldun- Yurttaş Hüseyin; "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzey Araştırmaları", 21. AST 2, (26- 31 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, 2005, 285- 300; S. Çiğdem- H. Özkan- H. Yurttaş; "2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırmaları", 22. AST I, (24- 28 Mayıs 2004 Konya), Ankara, 2005, 285- 3001. ; S. Çiğdem- H. Özkan- H. Yurttaş- N. Öztürk; "2004 yılı Gümüşhane Yüzey Araştırmaları", 23. AST 2, (30 Mayıs- 3 Haziran 2005, Antalya), Ankara, 2006, 57- 70; Çiğdem Süleyman; "Gümüşhane- Şiran- Kadiçayın Kaya Mezarı", Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5/35., Erzurum, 2006, 97- 104.

kapsamlı arkeolojik çalışmalarla, konu hakkında daha ayrıntılı ve somut bilgilere ulaşabileceğimize de şüphe yoktur.

3. 5. Trabzon ve Çevresindeki Yerli Kabileler

Antikçağda Trabzon Tarihi'ni inceleme altına aldığımızda Trabzon Şehri'nin Yunan kolonileri tarafından M.Ö. 756 yılında ki kuruluşundan çok daha önce bu bölgede yer alan yerel halkın varlığını Xenophon'un "Onbinler" adlı eserinden öğrenmekteyiz. Xenophon'un eserinde adı geçen bu yerel halklar birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve kaynaklarda; kimi zaman Pelaglar'n kimi zaman Oğuzların, kimi zaman da Kimmerler'in ataları olarak kabul edilmişlerdir. Buna rağmen bütün bu iddialar sağlam temellere oturmamış farazi tezlerden öteye gitmemiştir. Bugüne kadar yapılan arkeolojik ve bilimsel araştırmalarda bu yerel kabilelerin menşei hakkında kesin bir sonuç elde edilmemiştir. Biz bu yerel kabileleri o dönemin yerel bilgileri ile yakından tanıyalım.

3. 5. 1. Makronlar

Kalabalık bir topluluk olup bugünkü Of ve Sürmene ilçeleri'nin sakinleri idiler. Makronlar'ın çok ilkel, bağımsız, diğer milletlerle hiçbir ilişkileri olmadan yaşadıkları açıktır. Kaynaklarda sünnet geleneklerinin olduğu öğrenilen bu kabilenin bu geleneği komşuları Kohlardan aldıkları düşünülür¹⁹².

Xenophon Makronlar'ı tanımlarken: "*Sorguç ağacından kalkanlara ve uzun mızraklı silahlara sahip olup, kıltan elbise giyerlerdi*" olarak tasvir eder. Ayrıca dillerinin Yunan diline benzemediğini, barbar kavimlerden olduklarını ve sepetçiliklerinin meşhur olduğunu da bildirmektedir¹⁹³. Strabon zamanında Makronlar'a "Tzan" adı verildiğini ve Tzan'ların atalarına Makron denildiği de bilinmektedir¹⁹⁴.

Makronlar'ın esir ticareti ile ilgilendiklerini, bu esirlerden birinin alınıp Atina'ya gönderildiğini, sonradan azat edilip Xenophon'un ordusuna katılıp paralı asker olarak

¹⁹² Kolkhisler, Mısırlılara bakılırsa, Sesostos Ordusundan kalmadılar. Ordu bu bölgeye kadar ilerlediğinde askerin bir bölümü bu bölgede kalmıştır. Derilerin karalığı ve saçlarının kıvrıcıklılığı bunu doğrular niteliktedir. İşte Kolkhisler sünnet geleneğini buraya yerleşen Mısırlılardan aldıkları ve onların komşuları Makronlar'a öğrettikleri düşünülür. Herodot, II, 104.

¹⁹³ Xenophon, IV, 3.

¹⁹⁴ C. Mannert, Alte Geographie, Der Griechen und Römer, Bd, Teil, 1801, 419. ; Barkok'a göre: Trabzon ve çevresinde oturan Sanniler (Tzan) kendilerine "Makron" diyorlardı, bu ad ile Kafkas Bosforunda "Makar" şehrini göstermek istedikleri tahmin ediliyor. İ. Barkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958, 142.

görev yaptığını, Makronlar'ın memleketine gelindiğinde Makronlar ile Onbinler arasında tercümanlık yaptığını Xenophon'un kitabından öğreniyoruz¹⁹⁵.

Hayvancılıkla ve tarımla uğraşan, yün ya da kıldan yapılmış elbiseler giyen, örme kalkanlar ve mızraklarla silahlanmış olan Makronlar, Xenophon ve arkadaşlarına yiyecek temin etmek için Pazar kurduklarına göre ticaret bilendeniz ötesi halklarla ilişkisi olan, topraklarına düşmanca gelenler için savaşçı ama dostça gelenler için misafirperver olan bir halk olarak tanımlayabiliriz¹⁹⁶.

3.5.2. Mossynoikler

Mossyn denilen ağaçtan yapılmış ev ve kulübelerde oturdukları için Mossynoik olarak adlandırılan bu halk Giresun'un batısındaki topraklarda yaşıyorlardı. Herodot bunları Kserkes'in Yunanistan seferine katılan 19. satraplık bölgesi'ne dâhil halklar arasında saymaktadır¹⁹⁷. Xenophon, Anabasis'de Mossynoikler'in adetlerini şöyle tanımlar:

*“Mossynoikler, Helenler'in yanında bulunan fahişelere herkesin gözü önünde dokunmak istediler. Çünkü onların âdeti böyle idi. Bu adamların hepsi kadın olsun, erkek olsun beyaz idiler. Sefere katılanlar u halkın geçtikleri yerlerde gördüklerinin hepsinden daha kaba ve yabani olduğunun kabul eder. Bunların ahlak ve adetleri diğer kavimlerden fazla ayrılık gösteriyordu. Örneğin başka insanların gizli yaptıkları işleri bunlar herkesin gözü önünde yapıyorlar, yalnız oldukları zamandaysa sanki yanlarında başkaları varmış gibi davranıyorlardı. Yalnızken kendi kendilerine konuşuyor, gülüyor ve durdukları yerde sanki kendilerini seyredenler varmış gibi oynuyorlardı”*¹⁹⁸ diye tanımlar.

Mossynoikler'in aralarında hiçbir zaman savaş eksik olmazdı. Memleketleri'nin en yüksek yerlerinde bir kaleleri vardı. Aralarında hüküm süren savaşlarda bu kaleyi hangi taraf ele geçirirse bütün kabilenin efendisi o taraf olurdu. Bu kaleye anaşehir denir¹⁹⁹.

Kararlı bir dağın tepesindeki bir kulede otururdu. Halk tarafından ortaklaşa beslenir, bir zarar görmemesine dikkat edilirdi. Kral hiçbir surette bu kaleden dışarı çıkarılmazdı. Mossynoikler'in evlerinde babadan oğla yetecek ekmekler bulunur,

¹⁹⁵ Xenophon, 199- 200.

¹⁹⁶ Bilgin 2000, 24- 25.

¹⁹⁷ Herodotos, III, 94.

¹⁹⁸ Xenophon, 230- 233.

¹⁹⁹ Bilgin 2000, 35- 36

zeytinyağı yerine balık yağı kullanırlardı. Çocuklarını kavrulmuş kestane ile beslerlerdi. Bu yüzden enleri boyları kadardı. Sırtlarını çeşitli renklere boyar ve önlerinde dövmeler bulunurdu²⁰⁰.

Hörfere göre²⁰¹: “Pontos karalarlı arasında münferit karakter, dünya milletlerinin hiçbirinde görülüyor. Kralın tecrit edilmiş bir kuledede oturması ve kule yandıığında dâhil kuleyi terk etmeyip, kendinin de yanması, tabu geleneklerine uygundur. Onlara göre kral, Tabu’dur. Karalarlının tecrit edilmiş bir biçimde yaşaması, verdiği kararlarda hata olduğunda açlık cezası ile öldürülmesi gibi hükümler; Mısır krallarında, Meksika’da ve Peru’da görülüyor. Yine bu gelenekler; Massagetler, Etrüsklerde de gözlemleniyor” ifadesini kullanırdı.

Mossynoikler’e ilişkin bilgileri değerlendirdiğimiz zaman, bunların iyi örgütlenmiş disiplinli ve donanıma sahip orduları olduğunu söyleyebiliriz. Batdakilerin bir gecede 300 kayıkla 900 askeri Onbinler’in yanlarına taşıyabilmeleri güçlü bir deniz gücüne sahip olduklarını gösterir. Başşehirlerde yağmalanan ambarlarda buğday, kestane, ekşi şarap, mısır, darının yanı sıra küplerde tuzlanmış yunus balığı eti ve kaplar içinde balık yağı bulunmuştur²⁰². Bütün bunlar tarımda ileri bir seyide olduklarını tuzlanmış balıklardan açık deniz balıkçılığı yaptıklarını gösteriyor ki; bu durumda onların deniz aşırı ticaret yaptıkları yorumunu da yapabilmemize olanak sağlıyor. Öte yandan madencilik de ne kadar ileri bir seviyede olduklarını önceki konularda değinmiştik²⁰³.

3. 5. 3. Driller

Bu kabilenin Kohlardan ayrılmış bir kol olduğu düşünülür. Heredot’da böyle bir isime rastlanılmamış olması bunu doğrular. Driller’in bugün Gümüşhane/ Torul ile Trabzon/Maçka arasında bir bölgede yaşadıkları düşünülür²⁰⁴. Bunlar hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Onbinler ordusu ile giriştikleri mücadele dışında çok savaşçı bir kabile oldukları biliniyor²⁰⁵. Kaynaklarda Driller’in trabzon Grekleri ile de sürekli savaş halinde olmaları dikkat çekicidir. Driller ile ilgili diğer bir iddia ise onların Tzanlar’ın bir kolu olabileceği görüşüdür.

²⁰⁰ Xenophon, 224- 229

²⁰¹ U. Rheinische, Museum Far Philologie, 1904, 550- 551.

²⁰² Bilgin 2000, 34.

²⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Belli- Kayaoğlu, 2002.

²⁰⁴ Xenophon, 214- 220

²⁰⁵ Bilgin 2000, 32.

3. 5. 4. Chalibesler/ Khalbyler

Tibarenler'e komşu olan “*Chalibler*” Pontos kabileleri arasında yerlerini almaktadırlar. Xenophon zamanında Tibarenler'in egemenliği altında yaşamakta idiler. Trabzon Grekleri ile dostane ilişki içerisinde, kendi adet ve ananelerine bağlı idiler²⁰⁶.

Xenophon bu halka daha önce Taokların memleketinden geçtikten sonra rastladığını kaydetmiştir. Khalbylerin geçtikleri bölgelerdeki halkaların en savaşçısı olduklarını bu nedenle bu topraklarda yağma yapamayıp, Taokların topraklarından yağmaladıkları yiyeceklerle yetinmek zorunda kaldıklarını ifade eder²⁰⁷. Xenophon bu halkın Kalabalık olmadığını ve Mossynoikler'in uyuşu olduklarını geçim kaynaklarının madenlerde çalışmak olduğunu bildirir²⁰⁸. Meyer'e de bunlar için; Pontos kabileleri içinde demircilik sanatında ün yapmış olan ve Greekler'in “*Chalibes*” ya da “*Chaldæ*” bu kavim en eski demircilerdir. Çok zahmetli çalışma ile demiri elde ederdiler demiri işlemek için ocaklarını içlerinde ya da ormana yakın bölümlerde kuruyorlardı. Yunanlılar demiri ilk defa bunlardan öğrenmişlerdi²⁰⁹

Khalbylerin lokalizasyonu ve adı üzerine araştırmacılar yoğun şekilde tartışmışlardır. Örneğin Strabon, bunların oturduğu yerleri Farnakia²¹⁰ kadar uzatır ve bu sahillerde özellikle bu kavimin hâkim olduğunu söyler²¹¹. Umar'a göre²¹²: Urartuların tanrısı Haldi/ Khaldia ismi ile bölgede oturan halkın tanrı Khaldia ya tapınmalarından dolayı da bu adı alabileceklerini söyler.

Helenler dilinde Haybos karbonlu demir/ çelik demektir. Strabon'un Khalybleri yerleştirdiği bölge Doğu Karadeniz Bölgesi sahillerindeki demir yataklarının en yoğun olduğu yerlerle uyumaktadır. Bugün Giresun ile Trabzon'un doğusundaki Of arasındaki sahil şeraitinde 15 ile 75 km. derinlikte bir dikdörtgen içinde büyük bir kısmı işletme izleri gösteren 53 den fazla demir yatakları²¹³ olduğu düşünülürse; Khalyb isminin demir madeninden geldiğini ve onlara bu ismi Grek'lerin verdiğini düşünmek daha mantıklı olsa gerek.

²⁰⁶ Karagöz 1998, 12.

²⁰⁷ Bilgin 2000, 36.

²⁰⁸ Xenophon, 195- 196.

²⁰⁹ Meyer 1897, 11.

²¹⁰ Farnakia bugünkü Giresun iline Eskiçağda verilen isimdir. Umar 2000, 103- 104.

²¹¹ Strabon, III, 28.

²¹² Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul, 1993, 426. ; bkz. Çiğdem 2006, 105- 106.

²¹³ Bilgin 2000, 37.

3. 5. 5. Tibarenler

Xenophon Tibarenler'in memleketini nispeten daha düz olduğunu, deniz kenarında kenarın da müstahkem mevkiileri olduğunu ve bu halkın memleketinde iki gün yürüdüktan sonra Kotyora²¹⁴ vardıklarını yazmaktadır²¹⁵. Herodot, Tibarenler'in Pers İmparatorluğu'nun 19. Satraplığına bağlı halklardan biri olarak tanımlar. Yunanistan seferinde pers ordusuna katılan askerler arasında kaydetmiştir²¹⁶. Tibarenler daha sonra kurulacak olan Pontos Devleti'ne katılacak ve roma ya karşı ayaklanan pontos Kralı Mithridates'in Roma ile olan savaşlarında önemli rol oynayacaklar.

Strabon'un verdiği bilgilerden yola çıkarsak Tibarenler'i; Trapezus- Kerasus- ve Kotyora arasındaki üçgene yerleştirebiliriz²¹⁷. Trabzon yıllıklarında trabzon adının bu kabilenin isminden geldiğini de ileri sürerler. Trabzon adının yorumum ile birleşik bir kelime olduğunu, birinci hecesi "*Trab*" sözcüğünün Tibarenler'i²¹⁸ kastettiğini, ikinci hece "*Zon*" ekinde memleket anlamına geldiğini ve trabzon sözcüğünün "*Trab*'ların memleketi" olarak açıklarlar²¹⁹.

²¹⁴ Bugünkü Ordu iline Antik çağda verilen isim.

²¹⁵ Xenophon, 231- 232.

²¹⁶ Herodotos 2004, III, 78.

²¹⁷ Strabon III, 28.

²¹⁸ Tevrat'ta Tibarenler'le yan yana "*Meşekler*" den söz edilir. Burada adı gecen Meşek ve Tubal, Yafes'in oğullarıdır. Asur kaynaklarında bu her iki kardeş Muşki ve Tabali olarak geçer ve bunların yanında Kaşkiler'i görürüz. Bazı araştırmacılar kaynaklarda Tabal olarak gecen bu kavmin aslında Tibarenler olduğunu ileri sürerler. Meyer 1897, 13.

²¹⁹ Karagöz 1998, 44.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4- KOLONİZASYON DÖNEMİNDE TRABZON VE ÇEVRESİ

4. 1. Koloniler Nasıl Kurulur ve Kolonilerin Özellikleri Nelerdir?

Bir kavmin ya da bir kent halkının tarımsal veya ticari faaliyetlerde bulunmak için kendi sınırları dışında elverişli topraklarda üsler kurup oraya yurt edinme sürecine “kolonizasyon” denir²²⁰.

Bir koloni kurma kararı tek bir kişi ya da bir gurup tarafından alınabileceği gibi, genellikle ana kentteki halkın isteği doğrultusunda da gerçekleşebilirdi. Arkeolojik kazılarda ve ya da yüzey araştırmalarında koloni kuruluşlarına ilişkin yazıtlar ele geçmiştir. Kolonilerin kuruluşunda Yunanlılar ekser hallerde sistemli hareket etmişlerdir. Göçmen kabilelerin başında onlara önderlik eden ve genellikle aristokrat sınıfından seçilen “oikist” adını taşıyan bir önder bulunurdu. Bu önder ekser hallerde kâhinlere tanıştıktan sonra şehrin yerini tayin eder, şehri kurup teşkilatlandırır, öldükten sonra şehrin resmi meydanına gömülür ve şehir halkı tarafından bir kahraman ya da yarı tanrı sayılırdı²²¹. Kolonistler ilk yola çıktıklarında kadınları yanlarında götürmezlerdi; ancak koloni kurulduktan sonra kadınlarda giderdi. Bazen koloniler yerli halk kovulduktan sonra kurulurdu; bazen de yerli halk köleleştirilirdi. Koloni kurulacak yerin genellikle deniz ya da ırmak kenarında olmasına dikkat edilirdi. Toprak, ad çekme (kura) ile Kolonistler arasında paylaştırıldığından, bir kolonistin sahip olduğu toprak parçasının adı hisse/ pay anlamını taşıyan “kleros” olarak adlandırılırdı²²².

Koloniler genellikle bir yarımada üzerinde ve elverişli bir veya iki limana sahip olan şehir bir surla çevrilir, çevresindeki topraklar eşit olarak paylaştırılırdı. Koloni şehirleri “apoikia’lar” anaşehir karşısında özgür ve bağımsızdılar, yani koloni şehrindeki yurttaşlar anaşehir yurttaş topluluğundan sayılmazlardı. Yalnız koloni şehri ile ana şehir arasında dini bağ bulunur, her iki yerde de aynı tanrılara tapılırdı²²³. Başlı

²²⁰ Oğuz Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul, 2008, 65

²²¹ Arif Müfit Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 2004, 158- 160

²²² Tekin 2008, 71

²²³ Alan M., Greaves, Milotos Bir Tarih, (Çev. H. Ç. Öztürk), İstanbul, 2003, 136- 137. ; Mansel 2004, 160.

başına birer polis meydana getiren koloni şehirlerinin yanında “emporion”²²⁴ adını taşıyan çok vakit kıyılarda bulunan pazaryerleri de vardı. Yunanlılar genelde kıyı bölgelere yerleşmeyi tercih etmişler, yalnız İtalya ve Sicilya’da olduğu gibi, iç bölgelere de sokulmuşlardır²²⁵.

İki yüzyıl kadar süren bu faaliyet sonunda gerek Akdeniz gerekse Karadeniz’in etrafı kolonilerle çevrilmiş ve Yunanlılar buralara, bir havuzun etrafında oturan kurbağalar gibi yerleşmişlerdir. M.Ö. VII. yüzyılın ortalarından sonra koloni kurmak pek mümkün olmamıştır. Çünkü doğuda Pers Devleti yeni gelişmelere engel olmuş, batıda ise Etrüsklerle birleşen Kartacalılar Yunanlılar’a karşı cephe almış ve onların bu bölgelere girmelerini engellemişlerdir²²⁶.

Yunanlıların kurmuş oldukları kolonilerin temel özelliği fetih emelleri beslemeksizin yalnız tarımsal ve ekonomik ihtiyaçları karşılamak olduğu açıkça anlaşılır. Yunan kolonileri nitelik bakımından Fenike kolonilerinden ayrılmaktadır. Fenike kolonileri anaşehir Tiros’un doğrudan doğruya egemenliği altında bulunan, ticari ve ekonomik ihtiyaçlar gerektirdiği sürece elde bulundurulmuş pazaryerleriydi. Hâlbuki Yunanlılar uzak ülkelere kurmuş oldukları şehirleri ikinci bir yurt saymışlar, bu yüzden bu şehirleri kolay kolay elden çıkarmamışlardır²²⁷.

Kolonilerle Yunan halkı arasında ki ilişkiler, bu halkın uygarlık düzeyine göre değişmiştir. Kendi benliğini koruyan askerlik teşkilatı olan, denizcilik de ileri gitmiş olan kavimlerin oturdukları ülkelerde koloni kurmak güç olmuştur. Yunanlıları birtakım kanlı savaşlar yapmak zorunda bırakmıştır²²⁸. Kıyı bölgelerine önem vermeyen, yapancılardan buralara yerleşmelerinin yalnız bir alış veriş hareketi sayan bazı kavimler Yunanlılar’a karşı gelmek şöyle dursun, bunlarla dost geçinmenin yollarını aramışlardır. Yunanlılar büyük ve güçlü topluluklar halinde istila ettikleri ülkelerde olaylar Avrupalı’ların Amerikan kolonilerindeki olaylar gibi gelişmiştir; yani toprak göçmenler

²²⁴ Emporion/ emporia kelimesinin anlamı ile ilgili tartışmalar için bkz. J.F.G., Hind, The Greek Colonisation of The Black Sea Area in the Archac and Classics period, (Bas. Dok. Tezi), Departman of Classic, University of Otago, Dunedin, 1969

²²⁵ A.W.F. Blunt, Batı Uygarlığının Temelleri, (Çev. M. Erim), İstanbul Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, 4- 7.

²²⁶ Oğuz Tekin, Eski Yunan Tarihi, İstanbul, 1995, 25- 26.

²²⁷ Mansel 2004, 160- 161. ; Tekin 2008, 67.

²²⁸ Veli Sevin, Anadolu’da Yunanlılar, Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, 1982, 22- 24

arasında paylaştırılmıştır, yerli halk toprağa bağlanarak toprak sahipleri hesabına çalışmak zorunda kalmışlardır²²⁹.

Düzenli teşkilata sahip büyük devletlerin elinde bulunan kıyılarda ise koloni kurmak Yunanlılar için imkânsız olmuştur. Nitekim bunlar Asurlular'ın elinde bulunan; Kilikya, Suriye, Filistin kıyılarında tutunamamışlardır²³⁰.

Yunanlılar dostça, düşmanca yerleştikleri uzak bölgelerde her şeyden önce ırklarını saf olarak korumak kaygısına düşmüşlerdir. Bunun için bazı tedbirler alma ihtiyacını hissetmişlerdir. Örneğin Yunanlılar'ın yerli kadınlarla evlenmeleri yasak edilmişti²³¹. Koloni hayatı, Yunanlılar'ın yapancılarının tersine olarak ne gibi müşterek nitelikle, din ve geleneklerde kendini gösteren ne gibi bir kültüre sahip olduklarını öğrenmiş, bu suretle bunların ulusal duygularının gelişmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda İlyada da ve 7. yüzyıl lirik edebiyatında zikrolunan "Helen "adını taşımaya başlamışlardır, kendilerince anlaşılmayan topluluklara "barbar" adını takmışlardır²³².

4. 2. Hellen Kolonilerin Karadeniz'e Çıkışı

Karadeniz'deki ilk Grek yerleşmelerinin tarihi ve koşulları büyük anlaşmazlık konusu olmuştur. Bunun en önemli sebepleri: Bu konu hakkındaki edebi kanıtların dağınık ve tutarsız olması ve arkeolojik kalıntıların azlığı ya da bölgede sistematik arkeolojik araştırmaların fazla yapılmamasıdır²³³.

Yapılan araştırmalar sonucunda Hellenler'in Karadeniz'e çıkış tarihi ile ilgili çok fazla görüş ortaya atılsa da özellikle arkeolojik kalıntılar ışığı altında Hellenler'in Karadeniz'e 700 den önce asla girmedikleri görüşü bir süre en doğru görüş olarak kabul edildi. Bu konu hakkında R. Carpenter, Karadeniz'in M.Ö. 680 den önce Yunan denizcilerine kapalı olduğunu ve sadece ilk büyük kürekli geminin (pentekonter) yapılması ile İstanbul Boğazı'nı aşabildiklerini açıkça söylemiştir²³⁴. Onun bu

²²⁹ Carl Roebuck, *Ionian Trade and Colonization*, New York, 1959, 3- 4. ; Mansel 2004, 161. ; Tekin 2008, 72. ; Sevin 1982, C/2, 24.

²³⁰ P. Levi, *Eski Yunan*, (Çev. N. Erdilek), İletişim Atlaslı Büyük Uygarlık Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, 135. ; M. E. Bosh, *Helenizm Tarihinin Ana Hatları*, (Çev. S. Altan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943, 35.

²³¹ Mansel 2004, 161. ; Greaves 2003, 137.

²³² Blunt 1979, 2. ; Levi 1987, 13

²³³ R. Drews, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", (Çev. Ömer Çapar), DTCFD/ 26, 1991, 303.

²³⁴ Carpenter 1948, 3- 4. ; Gocha R. Tsetskhladze, "Grek Penetration of the Black Sea", *The Archaeology of Grek Colonisation, Essay Dedicated to Sir John Boardman*, (Ed. G.R. Tsetskhladze- F. De Angelies), Oxford, 1994, 111. ; farklı görüş için bkz. B. W. Labaree, "How the Greeks Sailed into the Black Sea", *AJA LXI*, 1957, 29- 33.

görüşlerine rağmen Graham²³⁵ yazdığı makalede, Hellenler M.Ö. 680 den daha önce Karadeniz'e ulaşabileceklerini ve bunun da arkeolojik çalışmalarının ayrıntılı bir şekilde yapılırsa ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Bu konu gelecekte de bir süre daha tartışılacak gibi görünüyor.

Karadeniz Bölgesi'nde sistemli arkeolojik çalışmalar ile elde edilecek kanıtlar ortaya çıkmadıkça hiçbir yargı kesin sayılmayacaktır. Ancak çalışmalar göz önüne alındığında ve edebi kanıtlar incelendiğinde Karadeniz'e Hellenler'in ilk girişi, Graham'ın da desteklediği VIII. yüzyıla tarihlenmek şimdilik en doğrusu olmalıdır²³⁶. Koloniciliğin Karadeniz ile ilk ne zaman ve hangi yolla bağlandı kurmuş olursa olsun, Arkaik dönemde girişilen bu büyük çaplı kolonizasyona hareketine yol açan sebepleri irdelemek gerekir.

Hellen kolonizasyonunun Karadeniz'e doğru açılmasının temel nedeni olarak nüfus baskısı gelmektedir. Yunanistan'ın büyük bir kısmının dağlık ve tarıma elverişli pek az toprağa sahip olduğu bilinir²³⁷. Yalnızca tarımla uğraşan Hellenler'e birkaç kuşak sonra bu toprakların yetmeyeceği açıktı. Hatta fazla çocuk yapmamalarının bir dönem tavsiye edilmesi ve kusurlu doğan çocukların ücra köşeler terk edilmesi âdeti bile Yunan dünyasında nüfusun artmasına engel olamamıştır²³⁸. Bir Yunanlı olan filozof Eflatun bile, Hellenler'in uzak ülkelere göçme nedenlerini Yunan ülkesinin darlığın, orada sık sık patlak veren parti kavgalarına ve ayaklanmalarına bağlıyordu. Yunanlılar bu toprak ihtiyacını karşılamak için ya komşu ülkeleri istila etmek ya da deniz aşırı ülkelerde yeni topraklar elde etmekle çözülebilirdi ki, zaten bu hareketler Yunan Tarihi'nde sıkça görülmüş olaylardı. Tarih de "Ege Göçleri"²³⁹ olarak bilinen ve Yunan kabilelerin adaları ve Anadolu'yu istilaları onlar için açık bir örnekti.

Şüphesiz Hellenler'in Karadeniz'de koloni kurma nedenlerini sadece nüfusa bağlamak yeterli olmaz. İlk zamanlar için nüfus ve toprak darlığı kuşkusuz önemli olsa da daha sonra ki dönemlerde ticari ve ekonomik nedenler ön plana çıkmıştır.

²³⁵ Graham, "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", BİCS V, 1958, 25- 31.

²³⁶ R. Drews, "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", JSH 96, 1976, 18- 31.

²³⁷ Tsetskhladze 1994, 9-10; Vedat Keleş, Sinop Gümüş Sikkeleri, (Bas. Dok. Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Dahı, Erzurum 2003, 3- 6.

²³⁸ Mansel 2004, 155- 156.

²³⁹ Akurkal 1998, 108- 111; Kınal 1998, 227- 237. ; Memiş 2001, 159. ; Sevin 2003, 174- 180; ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal 2003, I/ 11- 36.

Yunanlıların Karadeniz ile yaptığı ticarete dört önemli unsur ön plana çıkmıştır: Tahıl ticareti, maden ticareti, köle ticareti ve balıkçılık²⁴⁰.

Hellenler'in Karadeniz ile yapmış olduklarını düşündüğümüz tahıl ticareti yayınlarda ki en büyük tartışmalardan biridir. Bu genellikle Pontos Bölgesi'ni büyük tahıl kaynağı olarak gören modern bilim adamları tarafından Hellenler'in bakış açısı ile düşünülmüştür²⁴¹. Kaynaklarda arkaik dönemde Pontus'taki tahıl ticareti ile ilgili hiçbir kanıt yer almamaktadır. Tahıl ana kara Yunanistan'a Karadeniz'den ulaşıyorsa bunun 6. yüzyıldan önce olması mümkün görünmüyordu²⁴². Yunanistan'ın Pers savaşlarından önce ne kadar tahıl ithal ettiği, Herodotos'un M.Ö. 493/494 civarında ticaret gemilerinin Pontos'tan geçtiğinin görüldüğünü bildirmesine rağmen açık değildir. Başlangıçta Yunanlılar tahıl ihtiyaçlarını Sicilya ve Mısır'dan sağlayarak gidermişse de, Atina'nın Karadeniz'e olan ilgisi Mısır seferinin beraberinde getirdiği felaketler ve Korint halkına duyulan düşmanlığın artması sonucu hızlanmıştır²⁴³.

Kolonilerin Karadeniz ile yaptığı tahıl ticareti ile ilgili doğrudan bilgilere ancak M.Ö 4. yüzyıldan itibaren ulaşabiliyoruz. Aslında Arkaik dönemde Milotos'un büyük bir bölümünde nüfusu besleyecek kadar verimli topraklar ve gıda ürünleri bulunmaktaydı. Milotoslular'ın o dönemdeki nüfusunu tam olarak saptayamasak da, nüfus ve tarım ürünleri arasındaki dengenin oldukça yakın olduğu biliniyordu²⁴⁴. O zaman Milotoslular'ın tarım ihtiyaçlarını dışardan karşılamalarının bir sebebi olmalı idi. Kaynaklar bu sebebin; Lidyalılar ve daha sonra Perslerin akınları sonucu bu verimli toprakların çoğunun kaybedilmiş olduğunu göstermektedir. Kentin yağmalanmasından sonra Persler'in en verimli toprakları kendilerinden aldıkları bilinmektedir²⁴⁵. Bu olayın sonucunda önemli miktarda toprağın elden çıkması ile kent, nüfusunu artık besleyemez duruma düşmüş ve bunun sonucu olarak da kitlesel kolonizasyon hareketinin yan sıra tahıl ihtiyacının dışardan karşılanması zorunluluğu da ortaya çıkmıştır.

²⁴⁰ Greaves 2003, 136- 140.

²⁴¹ R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford, 1972, 9.

²⁴² P. Garnsey, *Famine and Food Supply in the Graeco- Roman World*, Cambridge, 1988, 110- 113.

²⁴³ S. Isager- M. H. , Hansen, *Aspects of Athenian Society in the Fourth Century BC*, (Çev. J.H. Rosenmeier), Odense, 1975, 23- 26.

²⁴⁴ Greaves 2003, 141.

²⁴⁵ J. Boardman, "Trade in Greek Decorated Pottery", *OJA*, 1988, 27- 33.

Helenler'in Karadeniz kolonileri vasıtası ile bölgeden yoğun bir şekilde buğday ve diğer kuru tahıl ürünlerinin ithal ettiği antik kaynaklarda açıkça belirtilmiştir²⁴⁶. Bununla beraber Hellenler'in Karadeniz Bölgesi ile yoğun tahıl ticaretinin olduğunu bilmemize rağmen kaynaklarda bu ticaretlerle ilgili sınırlı bilgi bulunmaktadır.

Yunanlıların Karadeniz de koloni kurma nedeninin en çok hammadde, özellikle de maden elde etmek olduğu artık en çok kabul gören görüştür²⁴⁷. Maden ve madencilik halkaları ile ünlü Karadeniz sahillerinde kuvvetli bir devletin olmamasının bu sahillerde Helen kentlerinin koloni kurmasını kolaylaştırdığını söyleyebiliriz²⁴⁸. Antik kaynaklar özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nin maden bakımından ne kadar zengin olduğunu açıkça göstermektedir. Slattery²⁴⁹ bölgede yaptığı araştırmalarda maden rezervleri ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“Ordu bölgesi: Hisarbaşı'nda bakır madenleri, Fındıklı tarafında altın rezervleri.

Rize bölgesi: Madenlerin büyük bir bölümü Latum bölgesindedir. Latum; demir, altın, gümüş, bakır gibi maden kaynaklarının hepsini içerir.

Amasya Bölgesi: Burada da maden kaynaklarının hepsi tek bir bölgede yer almaktadır. Gümüşhacıköy'ü maden bakımından en önemli bölgedir.

Giresun bölgesi: Gümüş ve kalayın yanı sıra demir madeni bakımından oldukça zengin olduğu tespit edilmiştir. Giresun ile of arasında 53 den fazla demir yatakları olduğu tespit edilmiştir²⁵⁰.

Trabzon bölgesi: Sahil boyunca yer alan demir kumları Trabzon Bölgesi'nde önemli bir alan oluşturuyordu. Bununla birlikte Gümüş madenleri ile ünlü Gümüşhane bölgesi ile de ulaşımı sağlıyordu’.

Xenophon özellikle Trabzon ve çevresinde yer alan Mossynoikler'in geçimini tamamen maden işletmesinden sağladıklarını bildirmektedir²⁵¹. Mossynoikler'in bakır ve sarı pirinç üretiminde oldukça ünlü olduğunu ve bazı araştırmacılara göre; Avrupa dillerine giren pirincin karşılı olan “Messing” kelimesinin Mossiyonik adından

²⁴⁶ Strabon, Atinalılar'ın Karadeniz Bölgesi'nde yaptığı tahıl ticaretini şöyle anlatır: Leucon bir defasında Theodosia'dan Atina'ya iki milyon yüz bin medimnoi (buğday) gönderdi. Demosthenes ise Leucon'a 400.000 bin medimnoi(buğday) gönderdi ifadesini kullanmıştır. Gocha R. Tsetsckhladze, “Arkaik Dönemlerde Karadeniz'de Ticaret: Bazı Gözlemler, Karadeniz'in Tarihi ve Arkeolojisi üzerine, (Yayına Hazırlayan: Sümer Atasoy), İstanbul 2005, 15.

²⁴⁷ Gocha R. Tsetsckhladze, “Did The Greeks Go to Colchis for Metal?”, OJA 14, 1995, 307- 315

²⁴⁸ Bilgin 2000, 39.

²⁴⁹ David J. Slattery, “Urartu and Black Sea Colonies: An Economic Perspective”, Al- Rafiadan VIII, 1987, 10- 15

²⁵⁰ Drews 1976, 320- 321.

²⁵¹ Xenophon V, 230- 233

türediğini öne sürmektedirler²⁵². Ayrıca yine Trabzon ve çevresindeki yerel halklardan olan Khalybler, demir madenlerinde çalıştıkları ve madencilik de çok ileri seviyede oldukları kaynaklarda bildirilmektedir²⁵³

Yunanlıların Karadeniz’de koloni kurmalarının bir diğer nedeni de köle ticaretidir. Karadeniz’de çok sayıda yerli halkın bulunduğunu göz önüne getirirsek Yunan dünyası için başlıca köle kaynağı olan Pontus’la düzenli bir köle ticareti yapmış olduğu düşünülebilir²⁵⁴.

Strabon, Karadeniz’in önemli bir miktarda köle sağladığını kaynaklarında açıkça bildirmiştir. Karadeniz’de köle pazarı olarak kaynaklarda sadece bir yerin adı geçer, “Tanais”, burası Helenistik döneme kadar kurulmamıştı²⁵⁵. Karadeniz özellikle köle ticareti ile ilgilenen korsanların barındığı bir bölgeydi. Yunanlılara düşman olan yerel kabileler sık sık Yunan kolonilerine saldırmaktaydılar²⁵⁶. Pek çok kabile, denizde yaptıkları soygunlar ve fidye için adam kaçırmaya eylemine girmişlerdir. Yunan ticaretinde önemli rol oynayan kölelerin, isimleri getirildikleri ülkenin isimlerinden hemen sonra yazılması âdeti, ticarete kölelerin önemli bir unsur olduğunun ve yoğun bir şekilde yapıldığının açık göstergesidir.

M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara arasında Doğu Karadeniz Bölgesi’nde köle ticaretinin yaygın olduğunu gösteren en büyük kanıt, Xenophon’un “Onbinler” adlı eserinde açıkça belirtilmiştir. Xenophon Trabzon Bölgesi’nde yer alan Makronlar’ın topraklarına girdiğinde bu kabile halkı ile karşılaşmış ve Atina’da esir olarak hizmet etmiş bir paralı asker Makronlar’ın dilinden anladığını söyleyerek: “*Zannedersem burası benim memleketim olacak, eğer bir engel yoksa onlarla konuşayım*”²⁵⁷ ifadesini kullanmıştır. Xenophon’un bu cümleleri Doğu Karadeniz Bölgesi’nde köle ticaretinin ne kadar yaygın olduğunun en büyük kanıtıdır.

²⁵² Belli- Kayaoğlu 2002, 8.

²⁵³ Xenophon V, 230- 235.

²⁵⁴ Greaves 2003, 142- 143. ; Mansel 2004, 169.

²⁵⁵ Tssetskhladze 2005, 26. ; ayrıca bkz. D. Barud- G.R. Tssetskhladze, “The Export of Slaves from Colchis”, CQ 39, 1989, 114- 125

²⁵⁶ Achaci, Zygi ve Heniochi de yaşayan yerli kabilelerin bulunduğu Karadeniz kıyıları korsanlık faaliyetleri açısından en sıkıntılı yerlerdi. Buradaki insanlar denizlerde yaptıkları soygunlarla geçinirlerdi. Hafif dar silindirli olan korsan teknelerinde yaklaşık olarak 25 insan bulunurdu. Yunanlılar onları “Kamarai” olarak adlandırır. Onlar denize çıktıklarında yakaladıkları insanları fidye karşılığı serbest bırakmaya hazırdılar. Bu bölgede korsancılık faaliyetlerini gösteren en önemli kanıt ise Eshere’de ortaya çıkan yazıtlardır. Gocha R. Tssetskhladze, “Black Sea Pricays, The Black Sea Region Greek, Roman and Byzantine Period”, (Ed. G.R. Tssetskhladze- J. G. Boer), Proceeding Of the Dutc Archaeological and Society Volume, 1989, 11- 15.

²⁵⁷ Xenophon VIII, 140- 141.

Kolonilerin Karadeniz Bölgesi ile yaptığı ticaretin son önemli unsurunu da şüphesiz balıkçılık oluşturuyordu²⁵⁸. Balık bölge için her zaman en erken kolonilerde bile önemli olduğundan Milotoslu kolonicilerin bölgede balıkçılık istasyonları bile oluşturmuş olma ihtimalleri yüksektir²⁵⁹. Yine kolonilerin özellikle Doğu Karadeniz ile balık ticareti yaptığının en önemli kanıtlarını Ksenophon'da bulmaktayız. Ksenophon ve ordusu yine Trabzon ve çevresinde yaşayan kabilelerden Mossynoikler'in başşehirlerinde yağmalanan ambarlarda, küplerde tuzlanmış yunus balığı eti ile kaplar içinde balık yağı bulmuştur²⁶⁰. Bu bize Mossynoikler'in açık deniz balıkçılığı yapıp avlandıklarını gösterir. Yunus balığından tuzlanmış balık konserve ve balık yağı yapmaları, balıkçılıkta ileri bir seviyede olduklarını gösterir. Bu durumda da onların deniz aşırı ticaret yaptıklarını söylemek çok abartılı bir görüş olmaz²⁶¹.

Bütün bu saydığımız ticari ürünlerin, Yunan kolonilerinin Karadeniz Bölgesi'nde koloni kurmalarının en önemli sebepleri olmuştur. Karadeniz'in verimli ticari yapısı giderek kolonilerin iştahını kabartmıştır. Koloni döneminde Milotoslular Karadeniz çevresinde 90 dan fazla koloni kurmuş oldukları antik kaynaklarda bildirilmiştir²⁶². Kolonilerin M.Ö VIII. yüzyıldan itibaren bu bölgeye gelmesi ile Karadeniz bölgesinin Eskiçağ Tarihi'de aydınlanmış oldu.

4. 3. Trabzon Kolonisi'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Yunanlıların Karadeniz'e çıkma ve bölgede koloni kurma sebeplerini bir önceki konuda geniş bir şekilde işledik. Şimdi Karadeniz'de kurulan en önemli kolonilerden Trabzon konisini inceleyelim.

Trabzonun koloniler tarafından kuruluş tarihi araştırmacılar tarafından uzun süre tartışılmıştır. Genel olarak bir dönem Trabzon'un kuruluş tarihi olarak Eusebius'un "Trabzon Pontos'ta kuruldu" sözü ile verdiği M.Ö. 756 tarihi kabul görmüştür²⁶³. Fakat

²⁵⁸ Graham 1958, 39. ; ayrıntılı bilgi için bkz. Roebuck 1959, 116- 130.

²⁵⁹ Greaves 2003, 139- 141. ; Mansel 2004, 169. ; ayrıntılı bilgi için Bkz. D. Braund, "Fish from the Black Sea: Classical Byzantium and the Greekness of Trade", (Eds. J. Wilkins, D. Harvey ve M. Dobson), Food in Antiquity, 1995, 162- 170.

²⁶⁰ Ksenophon V, 159- 160.

²⁶¹ Bilgin 2000, 34.

²⁶² Drews 1991, 317; Bilgin 2000, 39; Özsait 2000, 38; Greaves 2003, 136; Mansel 2004, 167; İbrahim Tellioglu, Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, İstanbul 2004, 41; Çiğdem 2007, 2.

²⁶³ Roebuck 1959, 119; Slatery 1984, 4; John F.G. Hind, "The Colonisation of Sinope and the South-East Area" Losal Lthno- Political Enitiies of Black Sea in the 7th- 4th Cenuries BS. Material of the All Uniona Symposium Dedicated to the Proplems of Ancient Historia of Black Sea Littoral Tsqal Tuba

bir dönem sonra birçok araştırmacı farklı tarihler ortaya atarak Eusebius'un bu görüşünü desteklemediklerini söylemişlerdir. Yazarlar Trabzon kolonisinin kuruluş tarihinin tespitinde konu hakkında bilgi veren; Eusebius ve Pseudo- Skymnus adlı eski yazarları temel almışlardır²⁶⁴. Bununla birlik de Drews²⁶⁵, Eusebius'un verdiği koloni tarihlerinin bazen tutarsızlık gösterdiğini her zaman güvenilir olmadığını bu anlamda arkeolojik bilgilerinde yetersiz olduğunu ve bu tarihin kesinliğinin olmadığını ifade eder. Bununla beraber Eusebius'un Trapezus'a ilişkin verdiği tarih daha iyi kanıtlarla düzeltilmedikçe bir süre daha bu tarihi geçerli kabul etmemiz gerektiğini bildirir. Hind²⁶⁶, Trapezus kolonisinin kuruluş tarihi ile ilgili sorunun, hakkında yeterince destansı, tarihi ve coğrafi kanıtların bulunduğu Sinope'ye göre, yetersizliğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Özsait²⁶⁷ Trapezus kolonisinin kuruluşu olarak verilen M.Ö. 756 tarihinin birçok araştırmacı gibi çok erken olduğunu ve Kimmer istilası ile verilen bilgilerin ışığı altında Milotos kenti kolonistlerin M.Ö 670 yılından itibaren Karadeniz sahillerinde koloniler kurduğu kabul edilmektedir ifadelerine yer verir.

Trapezus Kolonisinin kuruluş tarihi hakkındaki bu geniş tartışmadan sonra, koloninin Trabzon şehrinde kurulmasının ve bu koloninin kısa zamanda Milotoslular için Karadeniz'in ön önemli kolonilerinden biri haline gelmesinin sebeplerini inceleyelim.

Trapezus kolonisinin en önemli özelliği şüphesiz coğrafi konumudur. Trapezus'un sahil şeridi koloniler için oldukça uygun karakterdedir. Dağların iç kesimlerle olan iletişimi engellemesi onların karadan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı güvende olmalarını da sağlamaktadır. Drews²⁶⁸, dağ eteklerindeki tepeler dağları aşağıya kentte doğru (doğrudan kentin içine giren Boztepe gibi) basamaklı yarım aylar biçiminde indirir ve Değirmendere güneyden denize ulaşabilecek bir yol için oldukça uygundur açıklamasını yapar. Özsait²⁶⁹ Trapezus'un, güneyden ve doğudan gelen iki önemli büyük Ticaret yolunun sonunda yer aldığının ve Transkafkasya'daki madenlerden gelen

---

Vani, Tbilisi, 1991, 207. ; Tsetskhladze 1994, 111; Bilgin 2000, 38. ; Belli- Kayaoğlu 2002, 7. ; Çiğdem 2007, 133.

²⁶⁴ Roebuck 1959, 119- 121.

²⁶⁵ Drews 1991, 311- 312.

²⁶⁶ Hind 1988, 231.

²⁶⁷ Özsait 2000, 38.

²⁶⁸ Drews 1991, 323.

²⁶⁹ Özsait 2000, 38.

demir ve bakır'ın nakli için kullanılan bir liman olduğunu ifade etmektedir. Slattery²⁷⁰ de zengin iç bölgelerden kazanç elde etmek isteyen Grekli kolonistler için Trapezus oldukça iyi bir konumda yer almaktadır. Ayrıca, bol miktarda maden kaynaklarının olduğu Gümüşhane bölgesinin yanından geçen ve iyi bir ticaret taşımacılığına uygun olan Değirmendere'nin denize döküldüğü yere yakın bir konumda alması, oluşacak bu maden ticaretinde önemli bir kapı olma özelliğine sahip olduğunu da gösterir. Drews²⁷¹, eski Trapezus ile Ortaçağ Trabizond'unun doğal ticaret alanının güneye ve Gümüşhane bölgesine kadar uzandığını, Çoruh Irmağı'nın yukarı vadisinden başlayan doğu trafiğinin denize en kolay yolunun, Trabzon'un yarım kilometre doğusundaki Değirmendere'si boyunca bulunduğunu ifade etmektedir. Koloni yerlerin seçiminde, iyi bir limana sahip olmanın çok önemli bir etken olduğu görülmektedir. Çünkü antik limanların ticaretten başka çok daha önemli işlevlerinin olduğu unutulmamalıdır. Karadeniz'deki hemen hemen her koloni kenti iyi bir limana sahip olduğu görülmektedir²⁷². Barnet²⁷³, Belli²⁷⁴, Wartke²⁷⁵ gibi bilim adamları Trabzon gibi, Karadeniz limanlarının ticarete önemli bir ihracat kapısı olduklarını ifade etmeleri, Trapezus şehrinin kolonistler bakımından ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Kolonistler için Trapezus limanının çok önemli olduğunu bildiren Çiğdem²⁷⁶, Kolonizasyon döneminde Sinope ve Trapezus'daki iki büyük limanın ticaret açısından oldukça öneme sahip olduklarını bildirir ve kolonistlerin hem iç bölgelerden elde ettikleri ham maddeleri bu limanlar aracılığı ile gemilerle batıya aktardıklarını hem de bu limanları günlük kazançlarında kullandıklarını bildirmektedir. Ayrıca Özsait²⁷⁷, bölgede yer alan ormanlardan elde edilen kereste, balık, tahıl ve diğer ticari mallarda Trapezus ve Sinop gibi limanlardan ihraç edildiğini bildirmektedir.

Kolonistlerin Trabzon şehrinde koloni kurmalarının sebebini sadece Trabzon'un coğrafi konumuna ve doğal limanlarına bağlamak yetersiz olur. Kaynaklar Trabzon Kolonisi'nin maden bakımından da oldukça zengin olduğunu ve Milotoslar'ın Trabzon ve çevresindeki maden kaynaklarını fazlasıyla değerlendirdiğini bildirmektedir.

²⁷⁰ Slattery 1987, 4

²⁷¹ Drews 1991, 321- 322.

²⁷² Greaves 2003, 141- 142.

²⁷³ R.D. Barnet, "Urartu", CAH 3/1 Cambridge, 1984, 314

²⁷⁴ Oktay Belli, Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi, Suna İnan Kıracı Akdeniz medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2004, 39.

²⁷⁵ R.B. Wartke, Urartu Das Reich am Ararat, Mainz am Rhein, 1998, 44.

²⁷⁶ Çiğdem 2007, 134. ; Carpenter 1948, 4- 5.

²⁷⁷ Özsait 2000, 39.

Slattery²⁷⁸, Trabzon ve çevresinde sahil boyunca yer alan demir kumlarının önemli miktarda olduğunu ve birazda bakır yataklarının bulunduğunu bildirerek, İç bölgelerdeki maden potansiyelini de göz önünde bulundurulduğunda, Sinop ve Trabzon'da bulunan kolonistlerin bir maden ticareti oluşturma gayretinde olduklarına da dikkat çekmektedir.

Miletoslu kolonistlerin maden ticareti için Trabzon şehrini özellikle seçtiklerini açıktır. Çünkü o dönemde Trabzon ve çevresinde yer alan kabilelerden Mossynoikler ve Khalybler²⁷⁹ gerçekten de maden çıkarımı ve işletimi konusunda çok ileri bir seviye yakalamışlardı. Antik kaynaklarda bu iki Trabzon kabilesinin madencilikteki hünelerinden sık sık söz etmişlerdir. Bunlardan Mossyoniklerin Bronz ve Pirinç Eşya yapımı geleneğinde ne kadar ileri bir seviyede olduğundan söz etmiştik. M.Ö. I. Yüzyılın ilk yarısında Düzmece Aritotales Mossyoniklerin Pirinç eşya yapma konusunda ki başarılarını şu övgülerle anlatır:

“Mossyonik Bronzunun (pirincinin) ışıldayan parlaklık ve olağan üstü beyazlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Ona kalay değil, oradan çıkan madenin (çinko) özel bir türü bakırla birlikte eritilerek karıştırılır. Anlatıldığına göre, bu bileşimin kâşifi sırrını kimseye vermemiştir. Bu nedenle bu ülkenin eski bronz (pirinç) ürünleri olağan üstü bir kalite gösterir, daha sonra yapılanlarda ise artık bu kalite kalmamıştır”²⁸⁰.

Ne yazık ki bu bölgedeki yerleşim yerlerinde bu güne kadar herhangi bir arkeolojik kazı yapılmadığında, günümüzde elimize geçen bir Mossyonik eşyası da bulunamamıştır. Bu yüzden Mossyoniklerin ürettikleri bronz ve pirinç eserlerin biçimleri ve kaliteleri hakkında yorum yapamıyoruz.

Khalybler²⁸¹ ise Trabzon ve çevresinde maden işçiliğinde ünlü diğer bir kavimdir. Ksenophon Khalybler'den söz ederken şu cümleleri kullanmıştır:

²⁷⁸ Slattery 1987, 13.

²⁷⁹ Usta 1999,13- 24. ; Bilgin 2000, 33- 36. ; Albayrak 2003, 95.

²⁸⁰ Belli- Kayaoğlu 2002, 8- 9. ; ayrıntılı bilgi için bkz. Pseudo Aritotales, Peri Thaumasion Akausmaton, Kap. 62, (Trans. B. Latyshev), “Sctyhica et Caucasica Scirptoribus Graecis et Latins”, Bul. De La Socciete R. Des Letters du Land.

²⁸¹ Eski Helen dilinde Khalybs “demir”, özellikle “çelik” demektir. Heretodos, tarihin en eski orijinal yazma kitabında bu halkın adı okunmadığı için nokta boşluğu ile geçiliyor. İran- yunan savaşlarına katılan bu halkın savaşçıları, öküz kösesinden yapılmış kalkanlar ile ikişer mızrak taşıyorlardı. Başlarını pirinç denilen sarı alaşımdan metal tolgalar korumaktaydı. Bacaklarına mor renkli şerit bağlar sarıyorlardı. Bunların ülkesinde Ares tanrı adına gelecek bildirimini yapan kutsal bir yer vardı. Herodotos 2004, 78- 80.

“Yunanlılar gerek dost gerek düşman Mossyoniklerin ülkesinden sekiz gün yürüdüktan sonra, Khalybler ülkesine vardık, Fazla kalabalık olmayan bu halk Mossyoniklerin boyunduruğu altında yaşıyor, özellikle demir işçiliği ile geçiniyorlardı”²⁸². Eski yunanlıların demir- çelik işletme sanatını Khaliblerden öğrendikleri düşünülür.

Strabon’un Khalybleri yerleştirdiği bölge Doğu Karadeniz sahillerindeki demir yataklarının en yoğun olduğu yerlerle uyumaktadır²⁸³. Konu ile ilgilenen araştırmacılar Khalbylerin²⁸⁴ madencilikteki üstünlüklerinden dolayı Homeros’un destanlarında geçen Holizonlar’ın bu kavim olduklarında hem fikirler.

Trabzon ve çevresinde kolonistlerin tek ilgilendiği şey hammadde değildi. Özellikle Karadeniz Bölgesi’nde çok yaygın olduğu anlaşılan köle ticareti de Trabzon ili ve çevresinde yapıldığı anlaşılmaktadır²⁸⁵. Yine Ksenophon’un eserinde bu köle ticareti ile ilgili çok acık bir ifade yer almaktadır. Ksenophon Trabzon bölgesinde Makronlar’ın ülkesinde geçerken, söylendiğine göre Atina’da esir olarak hizmet etmiş ve Ksenophon’un ordusunda paralı askerlik yapan bir peltast, Ksenophon’un yanına gelerek bu damların dilinden anladığını söyleyerek onlarla iletişim kurar²⁸⁶. Anabasis’de olay şu şekilde kaleme alınmıştır²⁸⁷:

“ Zannedersem, dedi burası benim memleketim olacak, eğer izin verirseniz bunlarla konuşayım. Ksenophon konuş dedi, evvela öğren bakalım, bunlar kimlermiş. Karşıdakiler bu suale Makronlar olarak cevap verdiler. Ksenophon, Sor bakalım, neden bizim karşımıza çıktılar ve neden bizimle düşman olmak istiyorlar. Buna da memleketimize düşmanca girdiğiniz için cevabı alındı, komutan tercümanına şunları söylemesini emretti: “Biz size hiçbir zarar vermek istemiyoruz. Büyük kral il harp ettik, şimdi yurdumuz olan Hellas’a dönmek zorundayız ve bunun içinde denize varmak istiyoruz” diye konuşma devam etmektedir.

Burada geçen ifadelerde Ksenophon’un ordusunda paralı asker olarak görev yapan askerin önceden Trabzon bölgesinde yaşayan Makron halkından olduğu açıkça anlaşılmaktaydı. Bir nedenle köle ticareti sonucu Atina’ya köle olarak gittiği daha sonra azat edilerek paralı asker olarak Ksenophon ordusuna katıldığı anlaşılmaktadır. Buda

²⁸² Ksenophon, V/VIII, 138- 140.

²⁸³ Strabon XII/ III, 19- 22.

²⁸⁴ Fahrettin Kırzioğlu, Erzurum ovasında demircilikle ünlü ve Karadeniz kıyısındaki kollarının yunanlılara çelik yapımını öğreten saka kolundan Khalbylerin aslında Türk asıllı olduğunu iddia eder. Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı Gür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar, Ankara, 1992, 193.

²⁸⁵ D. Braund- G.R. Tsetskhladz 1989, 114- 117.

²⁸⁶ Işık 2001, 127

²⁸⁷ Ksenophon V, I, 15.

bize Antik Çağ'da Trabzon Bölgesi'nde köle ticaretinin var olduğunu gösteren en önemli kanıt olarak tarihe mal olmuştur.

Son olarak Trabzon'da yoğun bir şekilde yapıldığı anlaşılan balıkçılık ticaretine değinmek gerekiyor. Kolonizasyon döneminde Trabzon ili ve çevresinde yoğun bir şekilde ticareti yapılan bir unsurda balıkçılık idi²⁸⁸.

Trabzon Bölgesi'nde balıkçılık ticaretin var olduğunu gösteren en önemli kanıt şüphesiz, Ksenophon'un "Onbinler" adlı eseridir. Bu eserde Ksenophon ve askerler Mossiyonikler'in bölgesinde yağma yaparken ambarlarda tuzlanmış balık konserveleri, küplerde balık yağı ve yine tuzlanmış yunus balığı etine rastlanması²⁸⁹ Mossiyonikler'in balıkçığa verdikleri önemi açıkça göstermektedir.

Trabzon ve Çevresinde var olan bu ticari unsurlar Yunan kolonistleri'nin oldukça dikkatini çekmiştir. Yeraltı ve yer üstü kaynakları ile zengin olan bu bölge; coğrafi konumu, doğal limanları ve iç kesimlere ulaşımı sağlayan önemli yol güzergâhlara ve geçitlere de sahip olası²⁹⁰ ile de Tarihi Çağlar ile birlikte birçok ulusun dikkatini üzerine toplamasını bilmiştir.

Sonuç olarak kolonizasyon döneminde Trabzon ve çevresinde mevcut yazılı ve arkeolojik buluntuların eksikliğine rağmen, şehir tarihi çağlardan itibaren Anadolu'dan batıya çıkışta önemli bir ticari kapı olduğunu, bunu özellikle Helen kolonizasyon döneminde yoğun bir şekilde devam ettirdiğini belirtebiliriz.

²⁸⁸ J. Bourdman, "The Trade Figures", OJA 7, 1988, 28- 33; Slattery 1987, 4; Braund 1995, 164- 165.

²⁸⁹ Ksenophon V, IV, 1- 34, Işık 2001, 136

²⁹⁰ Özsait 2000, 39.

SONUÇ

Trabzon Tarihi Anadolu tarihi ile sürekli iç içe olmuştur. Anadolu'ya ilk insan yerleşimleri genelde Kafkasya üzerinden olduğundan Anadolu'ya ilk gelenler öncelikli olarak Doğu Karadeniz ile birlikte Trabzon ve çevresine de uğramışlardır. Fakat Doğu Karadeniz'in hırçın doğası buralarda siyasi teşekkül kurulmasına ilk başlarda izin vermediğinden buraya ilk gelenler daima dağlardaki insan yaşamına müsait yerlerde ve kıyılardaki ulaşımın kolay olduğu yerlerde birbirlerinden ayrı olarak yaşamışlar ve siyasi bir güç oluşturamadıklarından kalıcı kültürleri olmamıştır.

Trabzon coğrafi olarak Karadeniz Bölgesi'nin doğu bölümünde yer almaktadır. İpek yolu üzerinde bulunan şehir akarsu ve geçitleri ile iç bölgelerle iletişimi sağlar. Bu özelliğinin yanı sıra Eskiçağ'da var olan yeraltı zenginlikleri ve bu zenginlikleri deniz aşırı ülkelere naklini sağlayacak elverişli limanları ilerde özellikle kolonizasyon döneminde ekonomik ve ticari bir merkez haline gelmiştir. Ayrıca bol su kaynaklarının olması denizden yararlanabilme olanağına sahip olması, insan topluluklarının bu bölge ile daha da ilgili hale gelmesini sağlamıştır.

Trabzon ve çevresinin bunca olumlu özelliklerine rağmen, şehrin özellikle Tarih öncesi dönemleri hakkında nerdeyse hiçbir bilgiye sahip değiliz. Yurdumuzun Eskiçağ Tarihi ve Arkeolojisi yönünden en az araştırılan yerlerinden bir tanesi de Trabzon ili ve çevresidir. Bunda en önemli etken onun dağlık yapıya sahip olması ve yılın hemen dört mevsimi yeşil bitki örtüsü ile kaplı olmasıdır.

Trabzon ve çevresinin Paleolitik Çağ hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip değiliz. 1945 yılından itibaren Sayın Kılıç Kökten'in Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde sistematik olarak başlattığı yüzey araştırmalarından başka bölgenin Tarih öncesi çağları ile ilgili bilgi veren ne bir araştırmacı nede bir belge ortaya çıkmıştır. Tarih öncesi dönemler hakkında bölgede herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmadığı için Trabzon Tarihi'nin bu dönemini basit cümlelerle geçmek zorunda kalmaktayız. Bölge hakkında geniş çaplı araştırma yapılmaması araştırmacıların yazılı ve arkeolojik belgelerden yoksun yanıltıcı ve yanlış bilgiler vermelerine de sebep oluyor.

Tarihi Çağlarla birlikte, özellikle M.Ö. II. Bin yılların başlarında Anadolu'da Kızılırmak ve çevresinde Hitit Krallığı'nın kurulduğunu görüyoruz. Bu tarihten sonra özellikle Hititlerin düzenli olarak hazırladıkları anallar sayesinde az da olsa bölge

hakkında tarihi bilgilere ulaşabiliyoruz. Gerek Hitit anallarından gerekse bölge hakkında yoğun bir şekilde çalışan araştırmacıların vasıtası ile bu yıllarda özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, dağınık ve göçebe hayatı süren ve Hitit siyasi tarihi boyunca Hitit Devlet'i ile sürekli mücadele içinde olan Hayaşa- Azzi Krallığı'nın varlığını tespit ediyoruz. Siyasi ve kültürel yaşamlarını sadece Hitit belgelerinde sınırlı olarak öğrenebildiğimiz bu topluluğun özellikle Hitit Devleti'nin yıkılışına kadar bölgede siyasi varlıklarını sürdürdüklerini biliyoruz. Tarihte "Ege Göçleri" olarak bilinen göçlerle beraber Hitit Devleti'nin yıkılması ile Anadolu tarihi olarak karanlık bir çağa girmiştir. Bu dönemle birlikte özellikle araştırmacılarının çoğunun Doğu Karadeniz Bölgesine lokalize ettiği Hayaşa- Azzi Krallığı hakkında hiçbir bilgiye ulaşamıyoruz. Bazı araştırmacılar Orta Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan komşuları, Kaşkalar ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulacak olan Urartu Devleti'nin bir parçası olduklarını ifade ederler.

M.Ö II. Bin yılı sonları ve M.Ö I. Bin yılı başlarında yani ilk Demir Çağına doğu Karadeniz Bölgesi hakkında yok denecek kadar az bilgiye sahibiz.

M.Ö. 9. yüzyıla geldiğimize kaynaklarda Trabzon Bölgesi'nin yeniden hareketlendiğini görmekteyiz. Bu dönemde Sibiryta bölgesinde ve Kafkaslarda İskitler'in baskısıyla yerlerinden oynayan bir Kimmer kolunun Karadeniz kıyılarına ve daha sonra Anadolu'nun büyük bir bölümüne yerleştiklerini görmekteyiz. Bu tarihlerde özellikle Karadeniz bölgesinde tarihi izler bırakan Kimmerler batıda Herakleia Pontika'dan (Karadeniz Ereğlisi) Trabzon'a kadar olan kıyı bölgelerine yerleştiklerini görüyoruz.

Kimmerler'in bölgedeki varlığından sonra Karadeniz'de yeni bir göç dalgasının meydana geldiğini öğreniyoruz. Karadeniz Bölgesi için "kolonizasyon Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde, Yunanistan ve çevresinde yaşayan özellikle Milotos ve İyonya halkı; Nüfusun artması, toprakların küçülmesi, yaşam kaynaklarının azalması, hammadde ihtiyacı, ticaret, keşif ve bunun gibi sebeplerle yeni topraklar arama ihtiyacı hissettiler. Bu çağda özellikle Fenikeliler'in Ege ve Akdeniz'e hâkim olmaları, Milotoslu ve İyonyalı Kolonistleri yapancı eli değmemiş; yapay limanları yeraltı ve yer üstü zenginlikleri, denizi ve ticari potansiyeli ile ön plana çıkan Karadeniz Bölgesi'ne yönelmişlerdir. M.Ö. VIII. Yüzyıla kadar bölgeye hareket etmeye cesaret edemeyen kolonistleri, özellikle Karadeniz'in hırcın dalgalarına ve sert rüzgârlara karşı koyabilen

büyük gemilerin (Pentakonterler) yapılması ile kısa zamanda bütün Karadeniz ve çevresinde, nehir kenarında bekleyen kurbağalar gibi yayılmışlar ve ticari merkezler oluşturmuşlardır. Kaynaklarda Karadeniz ve çevresinde 90 dan fazla koloni kurduğu söylenen Milotoslular; Doğal limanları, hammadde bakımından zengin iç bölgelerle olan ulaşım ağı ve ticaret potansiyeli ile dikkat çeken Trabzon ilinde M.Ö /756 yılında bir koloni meydana getirmişlerdir. Elverişli konumu ile kısa zamanda Karadeniz'in en gelişmiş ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Kolonizasyon döneminde yoğun olarak faaliyet gösterdiği düşünülen Trabzon bölgesi hakkında en ayrıntılı bilgiyi kolonizasyon döneminden yaklaşık üç yüz yıl sonra bölgeden geçen Ksenophon ve askerlerinin dönüş yolculuğunu anlatan “Onbinlerin Dönüşü” nden öğreniyoruz. Bölgenin coğrafi konumu ve bölgede yaşayan yerel halkalar hakkında geniş bilgi veren bu eser, araştırmacıların en temel kaynağını oluşturur. Tarihi coğrafyasının yanı sıra bölgede yaşayan yerli kavimlerden; Makronlar, Mossiyonikler, Tibarenler, Kohlar, Khalbyler, anlar yaşayışları hakkında çok özel bilgilere sahip olduk. Bunlardan özellikle Mossiyonikler ve Khalbylerin madencilikte oldukça ileri bir seviyede olduğunu, kolonistlerle özellikle bu maden ticareti açısından yakın ilişkilerde olduklarını tahmin ediyoruz. Anadolu'nun maden ustası olarak bilinen Urartular'ın özellikle bu yerli halklarla bir şekilde iletişim sağladıkları ve ticaret yolu güzergâhı ile Trabzon limanını bu amaçla kullandıkları birçok araştırmacı tarafından savunulan bir tezdur.

Kolonizasyon döneminde Trabzon ilinin sağlamış olduğu doğal avantajlar sadece kolonistlerin değil iç bölgede yaşayan Urartular'ın da dikkatini çekmiştir. Özellikle bölgeye sınır teşkil eden Diauehi Krallığı vasıtası ile olan ticaret ağını sürdürmüştür. Bu sayede Diauehi Krallığı'nın bölge ile olan bağı, tarihte gün yüzüne çıkmış araştırmacılar için yeni bir araştırma alanı tartışma konusu ortaya çıkarmıştır ki, buda Urartular'ın Diauehi ülkesi vasıtası ile ya da başka bir yolla Trabzon ve çevresinde varlıklarının hissettirdiler mi? Bu konu, bölgede geniş çaplı ve sistematik araştırmalar yapılmadan çok uzun bir süre daha tartışılacağı benziyor.

KAYNAKÇA

- **Ağaoğlu, Ahmet;** Etrüsk Medeniyeti ve Bu Medeniyetin Roma Medeniyeti Üzerine Tesiri, Türk Tarihinin Ana Hatları Serisi -1, İstanbul 1932, s. 3–4.
- **Ak, Mahmut;** “İslam Coğrafyacılara Göre Trabzon”, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6–8 Kasım 1997), Trabzon 2000.
- **Akkan, Erdoğan;** Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Coğrafi Özellikleri, Ankara Üniversitesi Rektörlük Yayınları No: 69, Ankara 1973.
- **Akkaya, Ş.;** Etrüsk Kültürü ve Roma Kültürüne Tesiri, Türk Tarihinin Ana Hatları, S/3, İstanbul 1936, s. 3.
- **Akok, Mahmut;** “Alacahöyük Hafriyatı Heyetinin 1947 Çalışmaları”, Belleten, XII/45, Ankara 1948, 237–241.
- _____; “Alacahöyük’te Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açıklığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimarî Gerçekler”, Türk Tarih Kongresi 8, Ankara 1976, s. 107–113.
- **Akurgal, Ekrem;** Anadolu Uygarlıkları, İzmir 1995.
- _____; Anadolu’nun Kültür Tarihi, Tübitak Yayınları, Ankara 1999.
- **Akyol, İbrahim Hakkı;** “Türkiye Akarsu Sistemleri ve Rejimleri”, Türk Coğrafya Dergisi, S. 5, Ankara 1947, s. 1–30.
- **Alan, M. Groves;** Miletos Bir Tarih, (Çev. H. Ç. Öztürk), İstanbul 2003.
- **Albayrak, Haşim;** Tarih Boyunca Doğu Karadeniz’de Etnik Yapılanma ve Pontus, Babiâli Kitaplığı, İstanbul 2003.
- **Alexiou, S. ;** Minos Uygarlığı, (Çev. E. T. Tulanay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991.
- **Alkım, U. Bahadır;** “ 1979 Yılı İkiztepe Kazısı”, Belleten 44, Ankara 1980, s. 621–623.
- _____; “Tilmen Höyük And The Samsun Region”, Anatolian Studies 23, 1978, 25–30.
- _____; “İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten 43, Ankara 1979, s. 151–157.
- _____; “İkiztepe Kazısı 1980 Çalışmaları”, Belleten 45, Ankara 1981, s. 379–383.

- **Ardel, Ahmet;** “Samsun-Hopa Arasındaki Kıyı Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 7/13, İstanbul 1963, s. 39–45.
- **Arslan, Murat,** “Pontos’tan Karadeniz’e: Bin Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, OLBA XI, 2006, s. 71- 87.
- **Atalay, İbrahim-Koçman, Asaf;** “Kuzeydoğu Anadolu’nun Jeotektonik ve Morfotektonik Evriminin Ana Çizgileri”, Jeomorfoloji Dergisi, 9/8, Ankara 1979, s. 11- 18.
- **Atalay, İbrahim;** Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 9, İzmir 1987.
- **Ayda, Adile;** “Etrüskler Türk mü idi?”, Belleten, 183, Ankara 1982, s. 421.
- _____; “Pelasglar Türk mü idi?”, Ankara 1984.
- **Barkok, I. ;** Tarihte Kafkasya, İstanbul 1958.
- **Barnet, R. D.;** “Urartu”, CAH. 3, Cambridge 1984, s. 123–136.
- _____; “ Ancient Oriental Influences on Archaic Greece”, The Aegan And Near East , (Ed. S. Wingberg), New York 1956, s. 228–131.
- **Baydur, N. ;** Kültepe ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 1970.
- **Belli, Oktay;** Anadolu’da Kalay ve Bronzun Tarihçesi, Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2004.
- **Belli, Oktay- Kayaoğlu, Gündoğ;** Trabzon’da Türk Bakırcılık Sanatının Tarihsel Gelişimi, The Historical Development of Coppersmithing in Trabzon, ASY, İstanbul 2002.
- **Bijikan, Minas;** Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, (Çev. Hrand D. Andreyan) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.
- **Bilgi, Önder;** “ İkiztepe Kazılarının 1985 Dönemi Sonuçları”, KST. VII. , 1987, s. 149–156.
- _____; “İkiztepe Kazılarının 1986 Dönemi Sonuçları”, KST. IX. , 1988, s. 169–179.
- _____; “İkiztepe Kazılarının 1987 Dönemi Sonuçları”, KST. X/1, 1989, s. 201–209.
- _____; “İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları”, KST. XI/1, 1990, s. 211–220.

- _____; “İkiztepe Kazılarının 1989 Dönemi Sonuçları”, KST. XII/1, 1991, s. 241–246.
- _____; “İkiztepe Kazılarının 1991 Dönemi Sonuçları”, KST. XIV/1, 1993, s. 199–211.
- _____; “İkiztepe Kazılarının 1997 Dönemi Sonuçları”, KST. XX/1, 1999, s. 485–505.
- _____; “İkiztepe Kazılarının 1998 Dönemi Sonuçları”, KST. XXI/1, 2000, s. 381–396.
- _____; “İkiztepe Kazılarının 1999 Dönemi Sonuçları”, KST. XXII/1, 2001, s. 315–326.
- **Bilgiç, Emin - Sebahaddin, Bayram;** Ankara Kültepe Tabletleri II, Ankara 1999.
- **Bilgin, Mehmet;** Sürmene Tarihi, Sürmene Belediyesi Yayınları, Trabzon 1990.
- **Brandenstein, W. Richard;** Die Herkunft Der Etnissker, Leipzig 1937.
- **Bround, B. ;** “Fish From Black Sea: Classical Byzantium And The Greekness Of Trade”, (Ed. S. Wilkins- O. Harvey And M. Dobson), Food In Antiquity, 1995, s. 162–170.
- **Bryer, A. A. M.- Winfield, D. ;** The Byzantine Monument And Topography Of The Pontos, (Dumbontan Oaks Studies 20), Washington: Dumbontan Oaks 1985.
- **Boardman, J.;** “Trade In Greek Decorade Pottery”, OJA, 1998, s. 27-33.
- _____; “the Trade Figures”, OJA /7, 1988.
- **Bosh, M. E. ;** Helenizm Tarihinin Ana Hatları, II. Kısım: Büyük İskender İmparatorluğu, (Çev. S. Atlan), İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1943.
- **Bostancı, E. Y. ;** “Gökırmak Vadisinde Bulunan Prehistuvar Araştırmaları”, DTCFD, 10/2, Ankara 1952, s. 137–142.
- **Blunt, F.A;** Batı Uygarlığının temelleri, (Çev. M. Erim), İstanbul Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- **Burney, C. A. ;** “ A First Evacations At The Urartian Citadel Kavaklıdere”, Anatolian Studies, XVI, Ankara 1966, s. 51–55.

- **Burney, C. A.- Long, D. M.;** The Peoples Of The Hills Ancient Ararat And Caucasus, New York-Washington 1972.
- **Büyükaga, Ö.;** Kafkas Kaynaklarına Göre ilk Yaratılışlar, İlk İnsanlık Kafkas Gerçekleri, C. I-II., İstanbul 1985.
- _____; Ahbaz Mitolojisi Anaç mı? , İstanbul 1971.
- **Büyükagarcı, S. ; M. Ö. 2. Bin Yılı Karadeniz Bölgesi Kavimlerinden Kaşkalar'ın Tarihi,** Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1984.
- **Carpenter, R. ;** “The Greek Penetration Of The Black Sea”, AJA, LII/1, 1948, s. 1–10.
- **Cavaignac, E.;** Les Annales de Suppiluliuma, Strazburg 1931.
- _____; Le Probleme Hittite, Paris 1936.
- _____; Suppiluliuma et Son Temps, Paris 1932.
- **Çiğdem, Süleyman;** “ Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7/1, Erzurum 2006, s. 95–112.
- _____; “Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askerî ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerinde Rolü”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, S. 2, Erzurum 2007, s. 135- 155.
- _____; Eski Anadolu İnsanının Kaynakları ve Yaşam Biçimleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1996.
- _____; “Gümüşhane/Şiraz-Kadıçayın Kaya Mezarları”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5/35, Erzurum 2006, s. 97–104.
- _____; Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları, T.C. Gümüşhane Valiliği Yayınları -6, Erzurum, 2008.
- **Çiğdem, S.-Özkan, H.- Yurttaş, H. ;** “2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzeysel Araştırmaları”, 21. AST 2 (26–31 Mayıs 2003-Ankara), Ankara 2005, s. 285–300.
- _____; “2003 Yılı Gümüşhane Yüzeysel Araştırmaları”, 22. ATS 1 (24–28 Mayıs 2004-Konya), Konya 2005, s. 285–301.

- **Çiğdem, S-Özkan, H.- Yurttaş, H.- Öztürk, N. ;** “ 2004 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırmaları”, 23. ATS 2 (30 Mayıs–3 Haziran 2005-Antalya), Ankara 2006, s. 27–70.
- _____; “ 2005 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırmaları”, 24. AST 1, Çanakkale 2006, s. 56–62.
- **Çilingiroğlu, Altan;** Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir 1997.
- _____; Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkileri, İzmir 1984.
- **Decei, A. ;** “Karadeniz”, İA. , VI, 1979, s. 238- 246.
- **Diakonff, İ.- S. M. Koskai;** Geographical Names According To Urartia Text, Wiesbaden 1982.
- **Diakov, V.-Kovalev, S. ;** İlkçağ Tarihi I: Uzakdoğu-Ortadoğu-Eski Yunan, (Çev. Ö. İnce), V Yayınlar, Ankara 1987.
- **Dinçol, M. A. ;**” Hititler”, Anadolu Ansiklopedisi I, 1982, s. 18- 120.
- **Drews, R. ;** Karadeniz’de En Eski Grek Yerleşmeleri”, (Çev. Ömer Çapar), DTCFD XV/26, s. 29–33.
- _____; “The Earliest Greek Settlements On The Black Sea”, JHS 96, s. 18- 31.
- **Durmuş, İlhami;** “Anadolu’da Kimmerler ve İskitler”, Belleten, LXI/231, Ankara 1997, s. 273–278.
- **Duru, Refik;** “ Göller Bölgesi’nde Neolitik Köyden Kasabaya Geçiş”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, İstanbul 1996, s. 45–59.
- **Erguvanlı, Kemal;** “Trabzon-Gümüşhane Arasındaki Ponditlerin Bir Kesidi”, Türkiye Jeoloji Kurulu Bülteni, Cilt 3, Sayı: 2, Ankara 1952, s. 50–68.
- **Eriñç, Sırrı;** “Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu-Giresun Kesiminde Landşaft Şeritleri”, Türk Coğrafya Dergisi, S.7, İstanbul 1945, s. 119–140.
- **Eroğlu, İbrahim-Günsoy, Mustafa;** Tarih, Coğrafya, Folkloru İle İlimiz Trabzon, Basım Kitabevi yayınları, Trabzon 1989.
- **Erzen, Afif;** Doğu Anadolu ve Urartular, Türk Tarih Kurumu ve Yayınları, Ankara 1991.
- **Fallemayen, J. P.;** Geschichte Des Kaiserthums Von Trapezunt, München.
- **Finlay, G.;** Griechichte Geschichte, Böl. 4, Tübingen 1845.

- **Fischer, W.;** Trapezunt und Seine Betctung in der Geschichte (2s für. Alg. Geschishte, 1886.)
- _____; Trapezunt im elfe und Zwölfte Whnh Mitteilungen des İnstitute. Jsterr. Gesehishte, Forschet, 1889.
- **Frederic, J.;** (Statsvertrage II) Staatsevertrage Des Hatti-Reiches II”, MVAG 34/1, 1939.
- _____; “Statsventrage des Hatti-Reiches in Het Hitischer Sprache”, Mitteilungen der Von de Rasiatish-Ögyptishacen Geselchaft 24/1, Leipzig 1930.
- **Gamsey, P.;** Famine and Food Supply in the Greaco-Roman World, Cambridge, 1998, 110-113.
- **Garstang, J.-Gurney, O. R. ;** The Geography Of The Hittite Empire, London 1959.
- **Garstang, J.;** “Hittite Military Roads In Asia Minor”, AJA 47, 1943, s. 35-62.
- **Gassner, G.;** Der Zug der Zehntausende Nach Trapezunt, Braunsch, V. 1953.
- **Gelzer, H.;** Sinope in der Keiltexte, München 1871.
- _____; Die Genesis der Byzantische Themen Ver Fassung, Leizping 1899.
- **Greaves, M. Alan;** Milotos Bir Tarih, (Çev. H.Ç. Öztürk), İstanbul, 2003
- **Graham;** “The date Of The Greek Penetration Of The Black Sea”, AJA V, 1958, s. 24–42.
- **Gotze, A.;** “Hurrians And Subarians”, NEST. , 1946.
- _____; Kulturgecschichte Kleinasiens, Nünchens 1957.
- _____; Die Anal Des Murşilis, Dranstadt 1967.
- **Günaltay, Şemseddin;** Yakınşark II: Anadolu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1946.
- **Gündüzalp, Nural;** “İçdoğu Karadeniz Bölgesi'nde Prehistorik Buluntular”, Türk Tarih Kongresi 9, Ankara 1986, s. S. 49- 54.
- **Güterbock, Hans Güstav;** “ The Deeds of Suppilulima As Told By His Son, Mürşili II”, Journal Of Cuneiform Studies, X, 1956, s. 41–130.
- _____; “Etilerde Tarih Yazıcılığı”, Türk Tarih Kongresi 2, Ankara 1943, s. 178–181.

- **Işık, Adem;** Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- **İlhan, Emin;** Türkiye Jeolojisi, ODTÜ. Jeoloji Mühendisliği Bölümü Yayınları, No: 51, Ankara 1976.
- **İnandık, Hamit;** Bitkiler Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 930, İstanbul 1969.
- _____; Türkiye Bitki Coğrafyasına Giriş, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 42, İstanbul 1965.
- **İplikçioğlu, Bülent;** Eski Batı Tarihi I, Giriş, Kaynak ve Bibliyografya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2007.
- _____; Helen ve Roman Tarihinin Ana Hatları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- **Kansu, Şevket;** “Anadolu’nun Yeni Paleolitik Buluntuları”, DTCCFD, I/5, Ankara 1943, s. 189–191.
- _____; İnsanlığın İlk Kaynakları ve İlk Medeniyetler, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- **Karagöz, İlyas;** Tarihsel Süreçte Trabzon Halkı, Derya Kitabevi Yayınları, İstanbul 1989.
- _____; Trabzon Yer Adları, Derya Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- _____; Mitolojide Doğu Karadeniz, Derya Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- **Kaya, E. ;** “Trabzon İl Merkezinde Kurtarma Kazısında Ortaya Çıkan Buluntular”, IX MKKS (27- 29 Nisan 1998-Antalya), Ankara 1999, s. 321- 325.
- **Keleş, Vedat;** Sinop Sikkeleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006.
- **Kılıçarslan, Ahmet;** Trabzon Değirmendere Havzasının Beşerî ve İktisadî Coğrafya Özellikleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1994.
- **Kınal, Firuzan;** Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981.
- _____; Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

- _____; Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- **Kırzioğlu, Fahrettin;** Yukarı Gür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar, Ankara, 1992.
- **Koromila, Marianna;** “The Greek and The Black Sea” From The Bronzçağı To The Early 20th Centruy, Athen 3, 2002.
- **Koşay, Hâmit Zübeyr;** “Hitit Tapınağı Samuha Nerededir?”, Belleten, 144, s. 463–465.
- _____; “Türk Tarih Kurumu Alacahöyük Hafriyatı 1940 Çalışmaları ve Neticeleri”, Belleten, 5/17–18, Ankara 1941, s. 1–8.
- _____; “Türk Tarih Kurumu Tarafından Alacahöyük’te Yapılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler”, Türk Tarih Kongresi, Ankara 1943, s. 21–33.
- _____; “Alacahöyük ve Güllücek Kazıları Sonuçları”, Türk Tarih Kongresi 4, Ankara 1952, s. 364–367.
- _____; “Alacahöyük Hafriyatının Son Safhası”, Türk Tarih Kongresi 3, Ankara 1948, s. 169–177.
- _____; Alacahöyük ve Güllücek Buluntularına Göre Anadolu ve Balkanlar Prehistuvarı ve Divensite’ler”, Belleten, XXVII/106, Ankara 1963, s. 297–304.
- **Koşay, Hâmit Zübeyr-Tufan, K.;** “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, Belleten, 91, Ankara 1956, s. 349-413.
- **Kökten, Kılıç;** “Orta ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarihöncesi Araştırmalar”, Belleten, 8/32, Ankara 1944, s. 659–680.
- _____; “Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Buluntular” DTCCFD, 5/1–5, Ankara 1947, s. 223–236.
- _____; “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, Belleten, 11/43, Ankara 1947, s. 431- 472.
- _____; “1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmalar hakkında”, DTCCFD, 11/2- 4, 177- 211.
- _____; “Anadolu-Maraş Vilayetinde Süreli Tip Tarihe Gidiş”, Türk Arkeoloji Dergisi, 10/1, Ankara 1960, s. 40- 48.
- **Ksenophon;** Anabasis, (Çev. H. Örs), İstanbul 1944.

- **Labaree, B. W.** ; “ How The Greeks Soiled in To Black Sea”,AJA LXI, 1957, s. 29–33.
- **Levi, P.** ; Eski Yunan, (Çev. N. Erdilek), İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1987.
- **Lehman, C. F.-Hauptman, Harald;** “Kimmerler”, RE. , XI/1, 1921, s. 335–397.
- **Llyod, Seton;** “ Beycesultan Excavation 1956”, Türk Arkeoloji Dergisi, 7/1, 1957, s. 42–43.
- _____; “ Beycesultan Excavation 1957”, Türk Arkeoloji Dergisi, 8/1, 1958, s. 12–13.
- _____; Türkiye'nin Tarihi, Tübitak Yayınları, Ankara 1998.
- **Maisels, C. K.** ; Uygarlığın Doğuşu, Ankara 1999.
- **Mannert, C.** ; Alte Geographie, Der Gricha Und Rörnen, Bd Teil 1801.
- **Mansel, Arif Müfid;** Ege ve Yunan tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- **Maquen, J. G.;** “Geography And History In Western Asia Minor İn The Second Millennium B. C. Anatolian Studies”, Journal Of British Institute Of Archeology, Ankara 1968, s. 59-80.
- **Meingss, R.;** The Athenian Empire, Oxford, 1972.
- **Mellaart, J.;** “The End of Early Bronze Age In Anatolia And Aegean”, American Journal Of Archaeology 62, 1958, s. 9-33.
- _____; “Excavation At Hacılar 1960”, Türk Arkeoloji Dergisi, 11/1, Ankara 1962, s. 29–43.
- **Memiş, Ekrem;** Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2006.
- _____; Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.
- _____; Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya 1998.
- _____; “M.Ö. II. Bin Yıldan Hitit-Gaşka Münasebetleri”, II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s. 106–120.
- **Meyer, E.** ; Gecshiete des Alterrums, II/2, s. 379.

- **Minas P. , Bijikan;** Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası, (Çev. Hrand Dink Andreasyon), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.
- **Neal, Ascherson,** Karadeniz, (Çev. Kudret Emiroğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- **Nişancı, Ahmet;** “Orta Karadeniz Bölgesi’nde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler” Coğrafya Araştırmaları Dergisi, I/1, Ankara 1989, s. 16- 22.
- _____; Sıcaklık Dağılışı ve hava Durumlarına Bağlılık İçinde Türkiye’nin Yağış Şartlarının İncelenmesi, Atatürk üniversitesi Yayınları No: 38, Erzurum 1975.
- **Okutan, H. T.;** Şebinkarahisar Tarihi, Giresun 1984.
- **Özdoğan, Mehmet;** “Yarımburgaz Mağarası”, Türk Tarih Kongresi 10, 1990, 373- 388.
- **Özgüç, Tahsin;** “ Samsun Hafriyatının 1941–42 Yılı Neticeleri”, Türk Tarih Kongresi 3, Ankara 1948, s. 393–419.
- _____; Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabetleri, Ankara 1999.
- **Özsait, Mehmet;** “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6–8 Kasım 1998, Trabzon), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81, Trabzon 2000, s. 35–43.
- **Pehlivan, Mahmut;** “ Dayalehi/Diau(ehi), (Uruanti-Nairi Konfederasyonu Döneminden Urartu’nun Yıkılışına Kadar), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 124, Erzurum 1991.
- _____; En Eskiçağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1984.
- _____; Hayaşa (XV-XII. Yüzyıllarda Kuzeydoğu Anadolu), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- _____; “Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı:2, Van 1991, s. 27–59.
- **Rasonyi, Laszlo;** Tarihte Türklük, Ankara 1972.
- **Rheinische, U. ;** Museum Far Philologie, 1904.

- **Ryan, William-Pitman, Walter;** Nuh Tufanı, Tarihi değiştiren Olaylar İle İlgili Yeni Bilimsel Keşifler, (Çev. Dursun Bayrak), Arkadaş Yayınları, Ankara 2003.
- **Schuller, Von E. ;** Die Kaskaer, Ein Beltrag zur Ertrag raphie des Alten Klein Asien, Berlin 1965.
- **Sevin, Veli;** “Anadolu’da Yunanlılar”, Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul 1982, C. 2, s. 221–246.
- _____; Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul 2003.
- **Slattery, D. J. G. ;** “Urartu And Black Sea Colonies An Economic Perspective”, Al-Rafişdan, VIII, 1987, s. 1–30.
- **Sobol, Donald;** Yunan Mitolojisinde Amazonlar, (Çev: Bançu Yumrukçalan), Ötüken Yayınevi, İstanbul 1999.
- **Strabon,** Coğrafya, Anadolu (Kitap XII, XIII, XIV), (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1991.
- **Sümerkan, M. R.-Okman, Esat;** Kültür Varlıkları İle Trabzon, T. C. Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 1999.
- **şakir, şevket;** Trabzon Tarihi, C. I-II, İstanbul 1870.
- **şen, Ömer;** Trabzon Tarihi, Oya Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- **şenyürek, Muzaffer;** “Tıkalı Mağaranın Paleolitik Enstütüte Dair Bir Not”, Belleten 23, Ankara 1959, s. 9- 26.
- **Tansu, Kadriye;** “Kimmerlerin Anadolu’ya Gelişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devleti’nin Anadolu İle Münasebetleri”, DTCFD, C. VIII, S. 4, Ankara 1949, s. 535–550.
- **Tarhan, Fikret;** “Doğu Karadeniz Bölgesi Heyelanlarına Genel Bir Bakış”, KTÜ. Türkiye I. Ulusal Karadeniz Sempozyumu Bildirileri, Trabzon 1991, s. 42–50.
- **Tarhan, Taner;** “Eskiçağ’da Kimmer Problemi”, Belleten, XL, Ankara 1976, s. 355–368.
- _____; “Eski Anadolu’da Kimmerler”, AST, Ankara 1984, s. 109–114.
- **Tekin, Oğuz;** Eski Yunan Tarihi, İletifim Yayınları, İstanbul 1995.
- _____; Eski Anadolu ve Trakya: Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu’nun İkiye Ayrılmasına Kadar (M. Ö. 12. – M. S. 4. Yüzyıllar Arası), İletifim Yayınları, İstanbul 2007.

- _____; Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- **Tekindağ, Şehabettin;** “Trabzon”, İA. , XII/1, İstanbul 1958, s. 489- 601.
- **Tellioglu, İbrahim;** Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler, Serander Yayınları, İstanbul 2004.
- **Thukydides II;** Pelopennessos’lularla Atinalıların Savaşı II. Kitap, (Çev. H. Demircioğlu), Ankara 1950.
- **Tsetskhladze R., Gocha;** “Did Greeks go To Colchis For Metal?”, OJA 14, 1995, s. 307-332.
- _____; “The Nortern And Eastern Black Sea Littorals In The Six-First Centruies B. C. “, Arkheologiya 2: 1990, s. 86–97.
- _____; “ On The Pirocy In The Black Sea”, (Ed. C. Angelova), Sea And Civilization”, A Collection Of Article In Hanour Of M. Larazov, Spzapal 1998.
- _____; “Black Sea Pricay, The Black Sea Region In The Greek, Roman And Byzantine Period”, (Ed. G. R. Tsetskhladze-S. G. Boer), Proceeding Of The Dutc Archaeological And Historical Society Volumes, 1989, s. 11–15.
- **Tsetskhladze R., Gocha-Bround, B. C.;** “The Export Of Slaves From Colchis”, CQ 39, 1989, s. 114-125.
- **Texier, C.;** Küçük Asya Coğrafyası ve Arkeolojisi, C. I-II, (Çev. A. Suavi, Latin Harflerine Aktaran: K. Y. Koprman, Sadeleştiren: M. Yıldız), Ankara 2002.
- **Tuncay, H.;** Trabzon Adı Üzerine Bir Araştırma, İnan Yeniseri I/2, 1945-1946.
- **Umar, Bilge;** Karadeniz Kappadokia (Pontos), Bir Tarihsel Coğrafya Araştırma Ve Gazi Raporu, İstanbul 2000.
- **Üçüncüoğlu, Güngör;** Tarihsel Süreçten Günümüze Trabzon-Gümüşhane, Trabzon 2002.
- **Ünal, Ahmet;** “Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar”, Archivum Anatolicum 3 (Emin Bilgiç Anı Kitabı), Ankara 1973, s. 341–356.
- **Ünsal, Veli;** Yukarı Çoruh Havzasının Tarihi ve Arkeolojisi Bayburt Yöresi, Bayburt Valiliği Yayınları, Bayburt 2006.

- **Wartke, B. R.;** Urartu Das Reich am Ararat, Mainz am Rhein, 1998.
- **Yanko, V-Hombach;** “ Late Quaternary History Of The Black Sea An Overview With Respect To The Noah’s Flood Hypothesis, (The Black Sea Past, Present And Future, Proceeding Of The International Conference İstanbul, 14–16 Ocak 2004), İstanbul 2004, s. 5–12.
- **Yalçınkaya, Işın;** “1988 Yılı Karain Kazıları”, KST, X/1, Ankara 1990, s. 39-57.
- **Yıldırım, R.;** Uygarlıklar Tarihine Giriş (İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı), İzmir 2002.
- **Zimansky, P. E. ;** Ecology And Empire: The Structure Of The Urartian State, Chicago-Illian 1985.

EKLER
(Resimler, Gravürler ve Haritalar)

Ek-1 Resimler: Mehmet Bilgin, Doğu Karadeniz Tarih, Kültür ve İnsan, İstanbul, 2000, Sayfa 181'den alınmıştır.

Resim : 1 Onbinler'in geliş yönünden Madur Dağı'nın görünüşü.

Resim : 2 Madur Dağı'nın zirvesinden Polut Dağı ve Onbinler'in denizi gördükleri düz alanın görünüşü.

Mehmet Bilgin, Doğu Karadeniz Tarih, Kültür ve İnsan, İstanbul, 2000, Sayfa 182'den alınmıştır.

Resim : 3 Onbinler'in denizi gördükleri yerde taş yığarak oluşturdukları abideden günümüze ulaşan kalıntılar.

Resim : 4 Onbinler'in taş yığarak oluşturdukları abideden günümüze ulaşan kalıntıların bir başka görünümü.

Mehmet Bilgin, Doğu Karadeniz Tarih, Kùltür ve İnsan, İstanbul, 2000, Sayfa 183'den alınmıştır

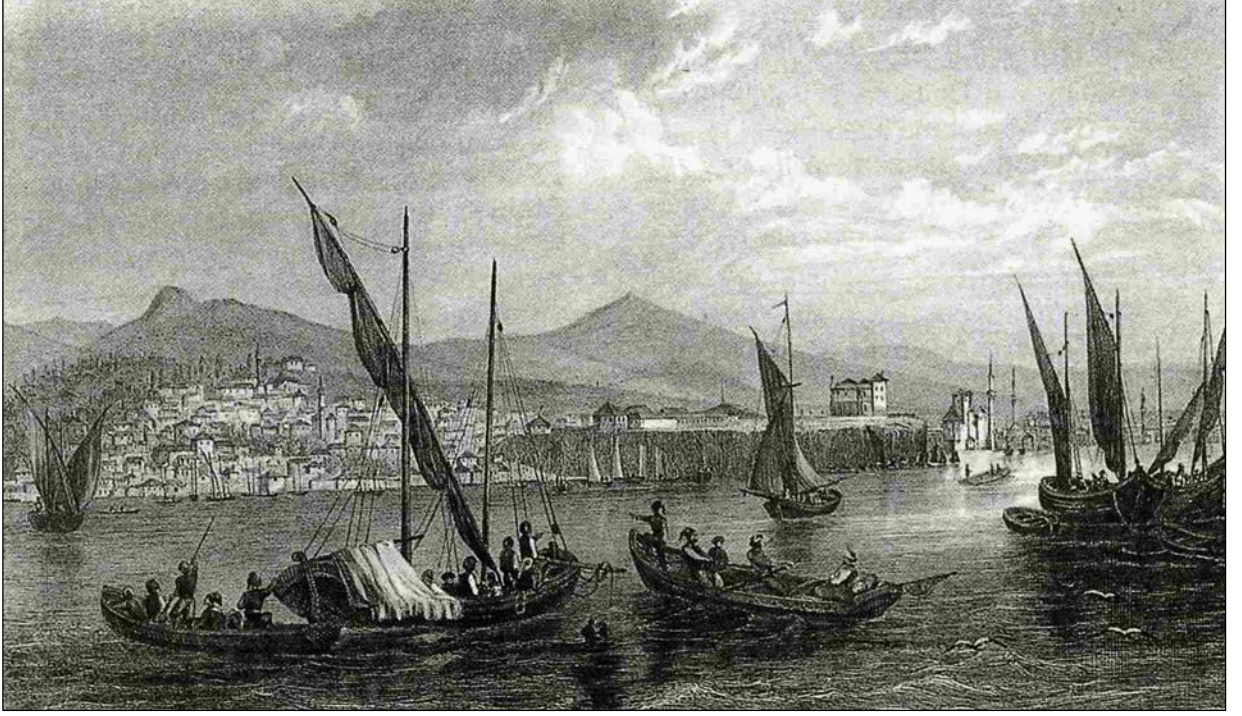

Resim 5: Onbinlerin denizi gördükleri yerde oluşturdukları abideden günümüze kalan kalıntılar ve Madur Dağı'nın zirvesi.

Resim 6: Maşatlık Mağaraları

Ek-2 Gravürler: Veysel Usta, Seyahatnamelerde Trabzon, Trabzon, 1999, S. 249 dan sonra alınmıştır.

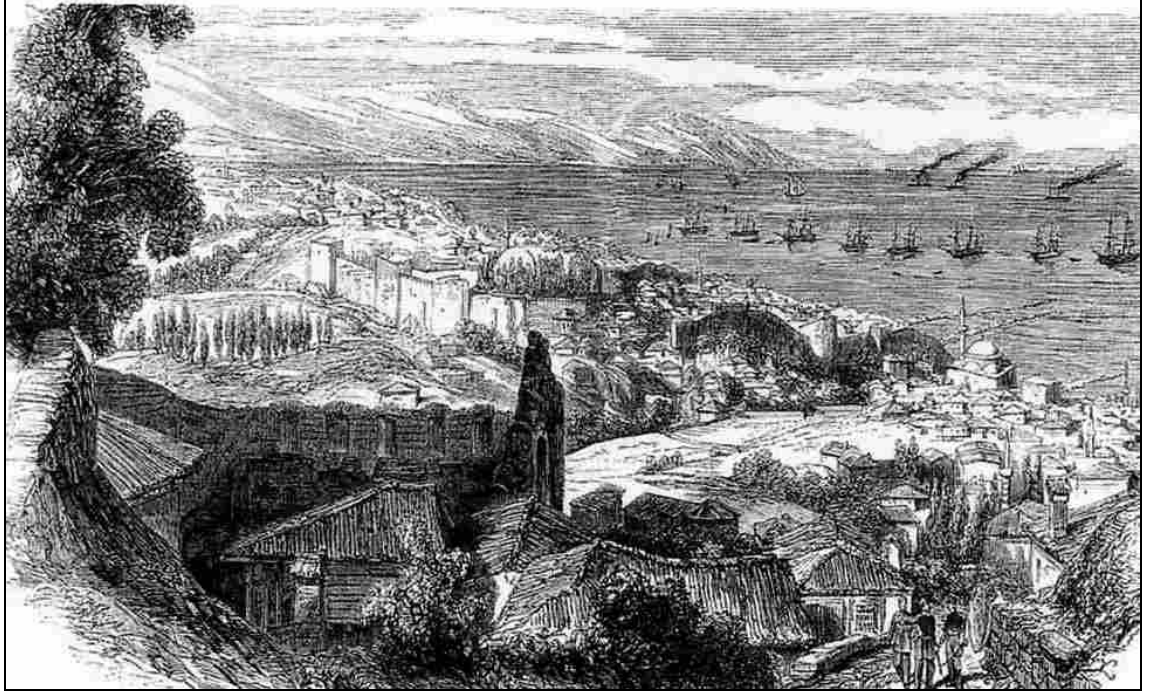
Gravür 1: Kalepark Açıkları

Gravür 2: Yenice Sirtlarından Batıya Bakış (1840).

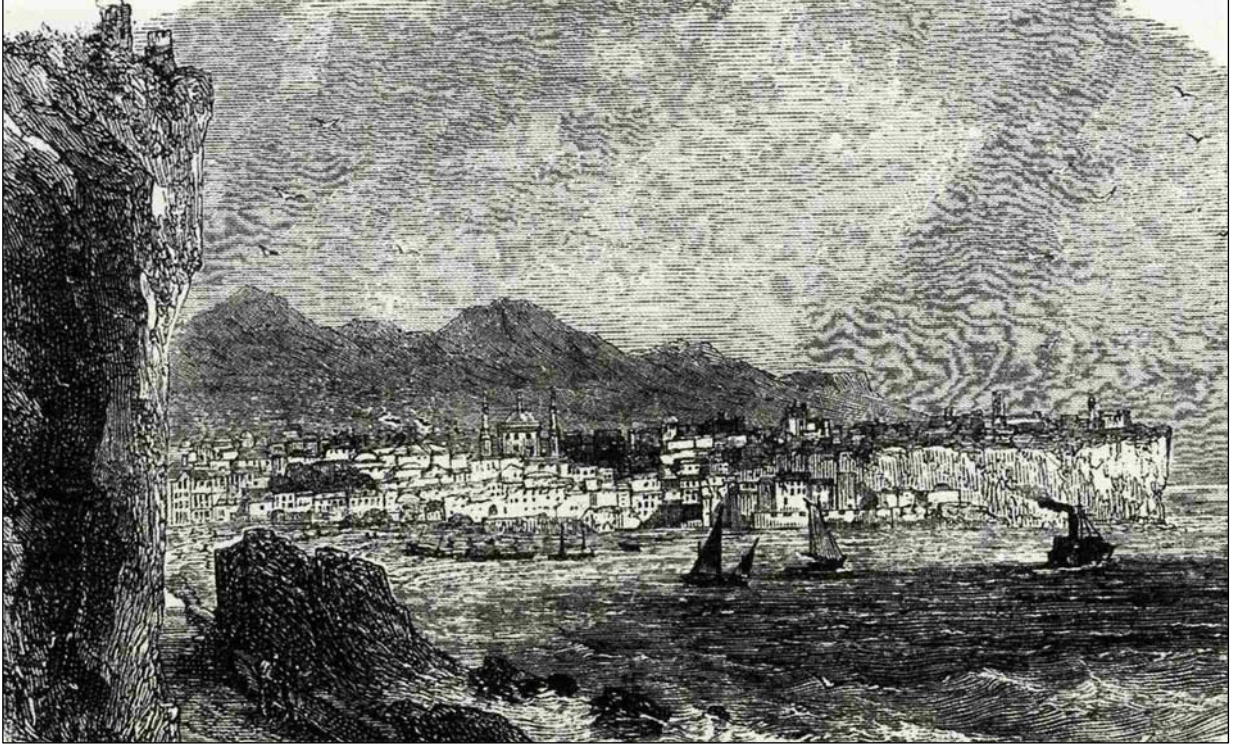

Gravür 3: Boztepe'den Trabzon.

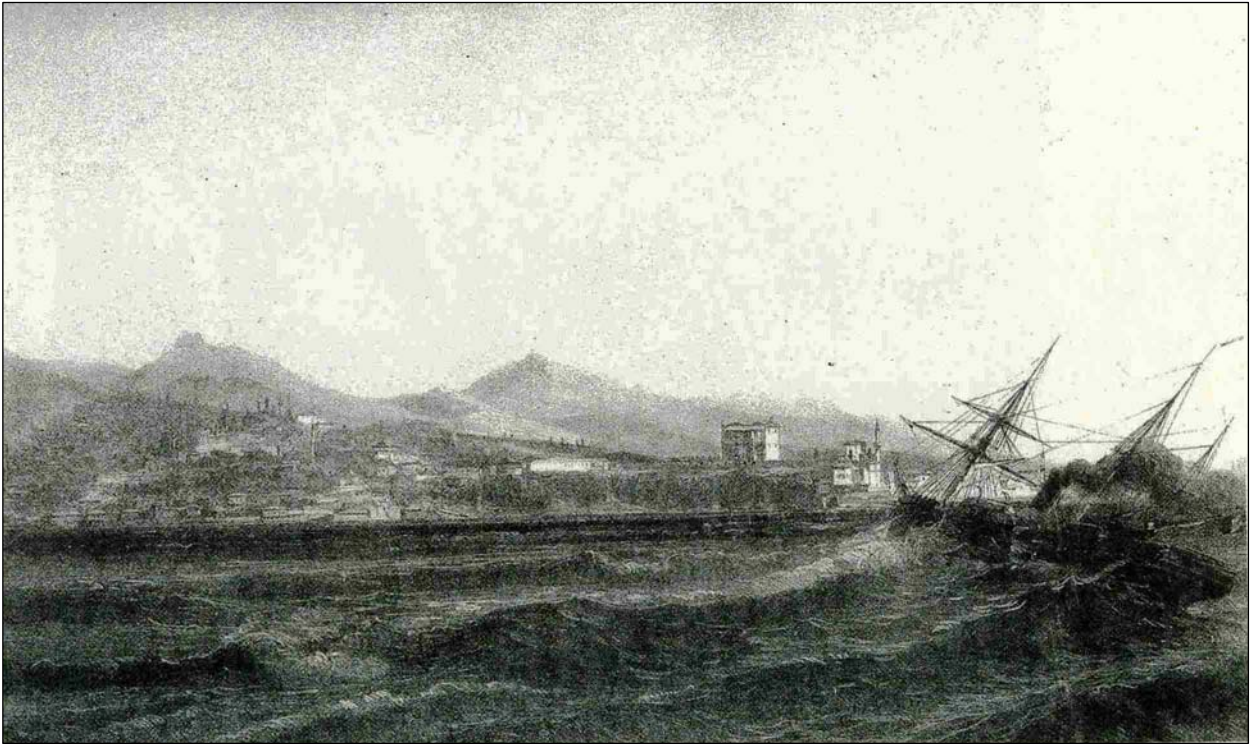

Gravür 4: Boztepe'nin Batı Eteklerinden Trabzon (1850'ler).

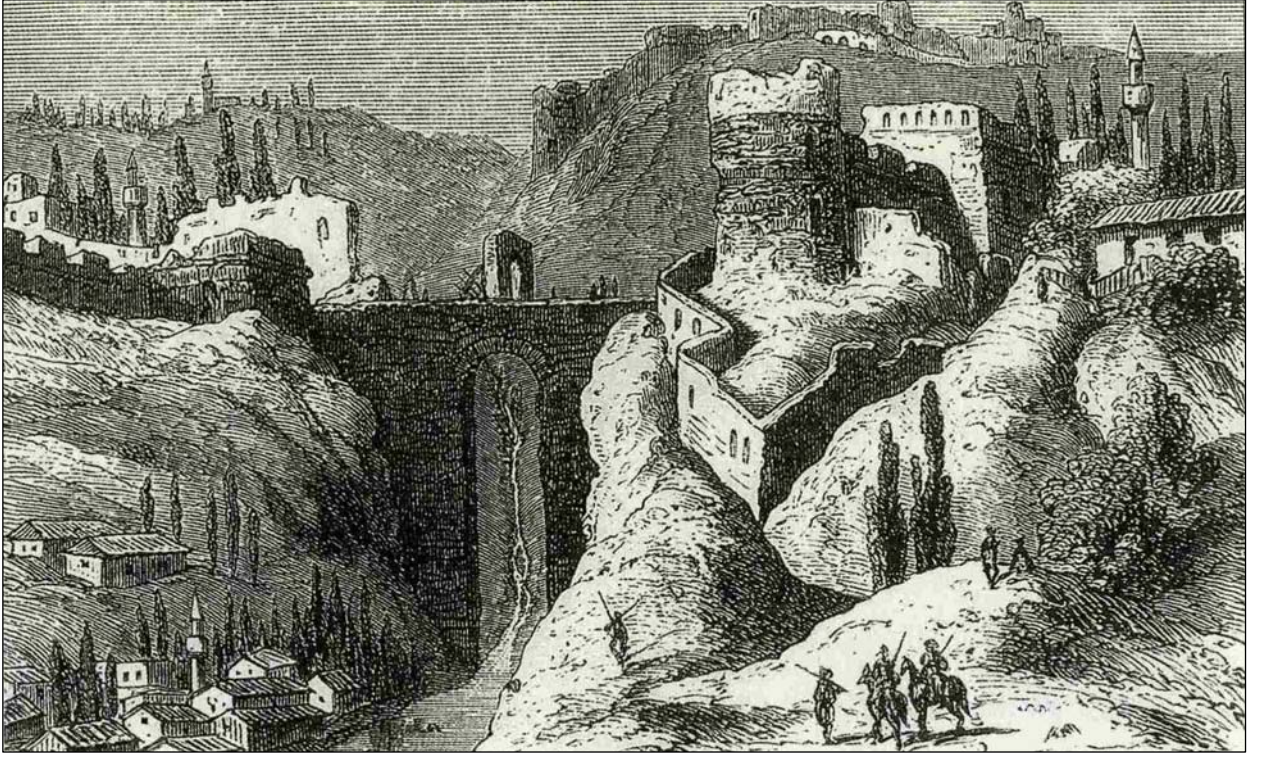
Veysel Usta, Seyahatnamelerde Trabzon, Trabzon, 1999, Sayfa 250 den Alınmıştır.

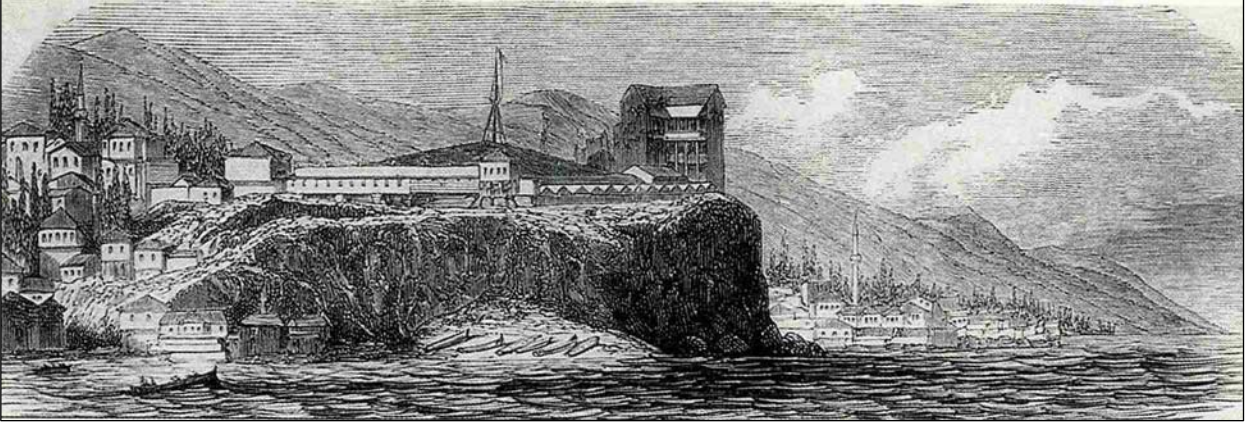
Gravür 5: Çömlekçi ve Kalepark'a Bakış (1870'ler).

Gravür 6: Tabakhane Vadisi'nde Su Kemerleri.

Gravür 7: Çömlekçi ve Kalepark (1850'ler).

Gravür 8: Kalepark ve Eski Saray. (Usta 1998, 251 den alınmıştır)

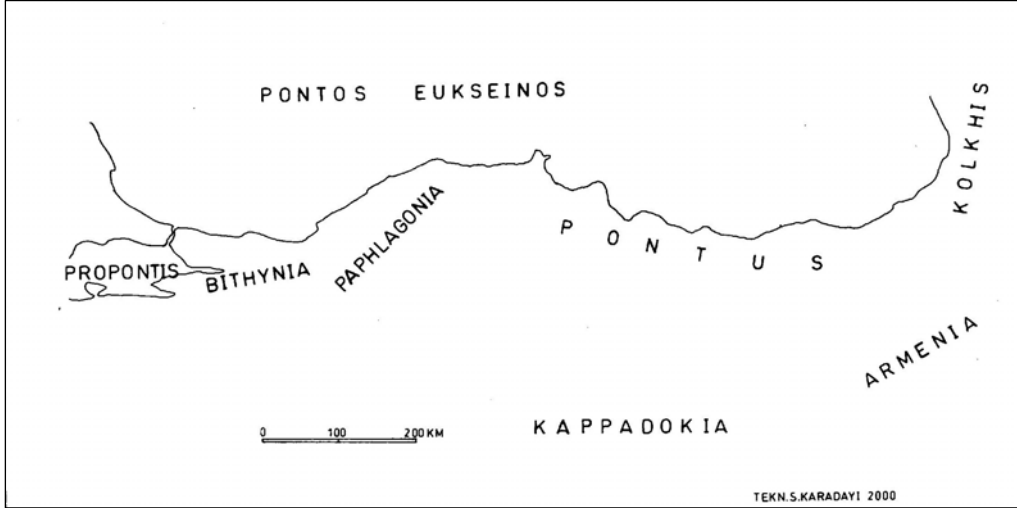
Gravür 9: Moloz Burçları. (Usta 1999, 252 den alınmıştır)

Ek-3
Haritalar

Harita 1: Karadeniz Sahilleri (P. Minas Bijışkan, Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası, İÜEF, İstanbul, 1969, S. 42'den alınmıştır.)

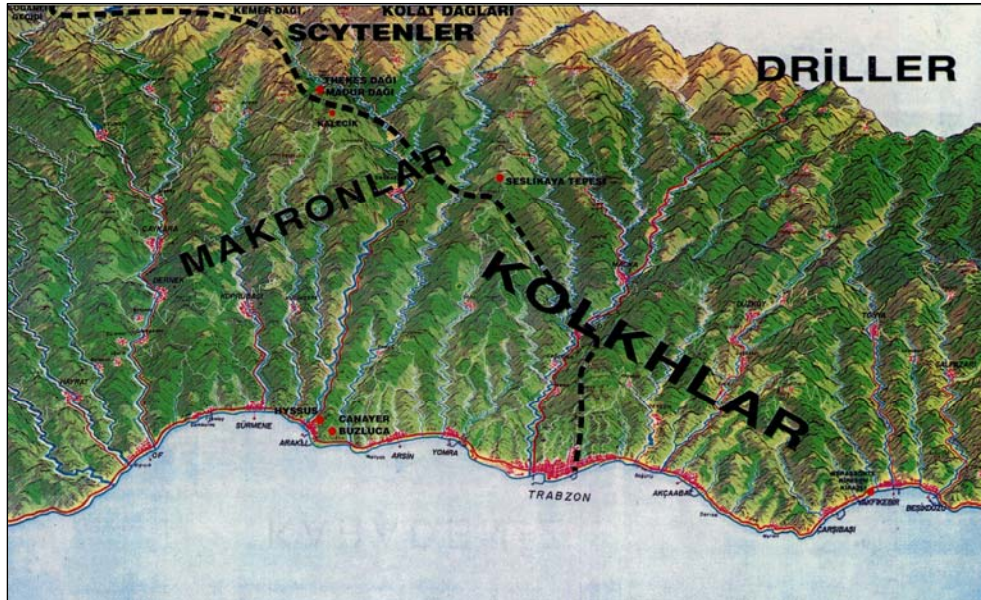
Harita 2: Güney Karadeniz’de Yer Alan Antik Bölgeler. (Adem Işık, Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, 2001, alınmıştır.)

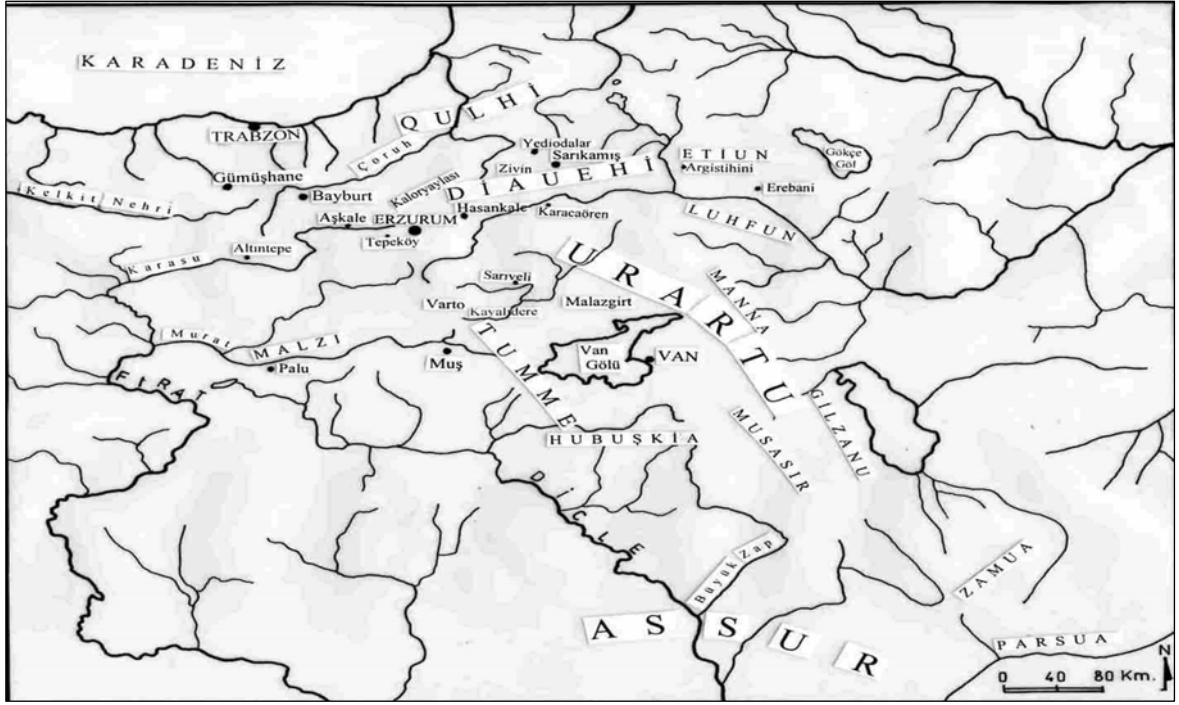
Harita 3: Pontos Eukseinos Kıyılarında Kurulan Grek Koloni Şehirleri.

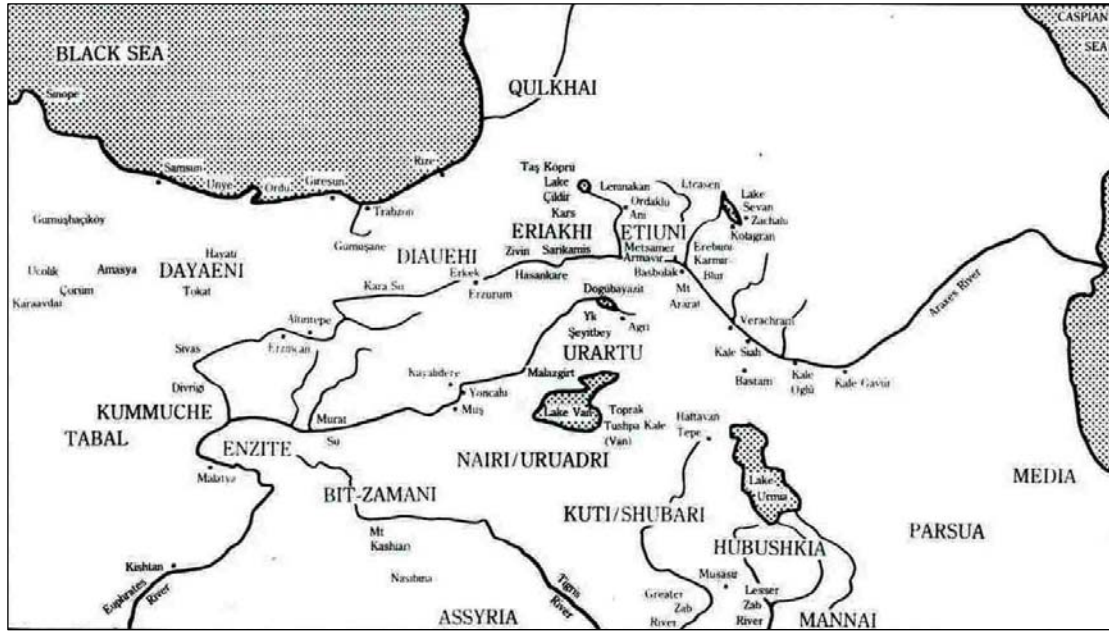
Harita 4: İlkçağlarda Bölgede Yaşayan Topluluklar.

Harita 5: Onbinler'in Trabzon'a Gelirken İzledikleri Yol. (Bilgin 2000, alınmıştır.)

Harita 6: Urartu Krallığı Döneminde Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz.

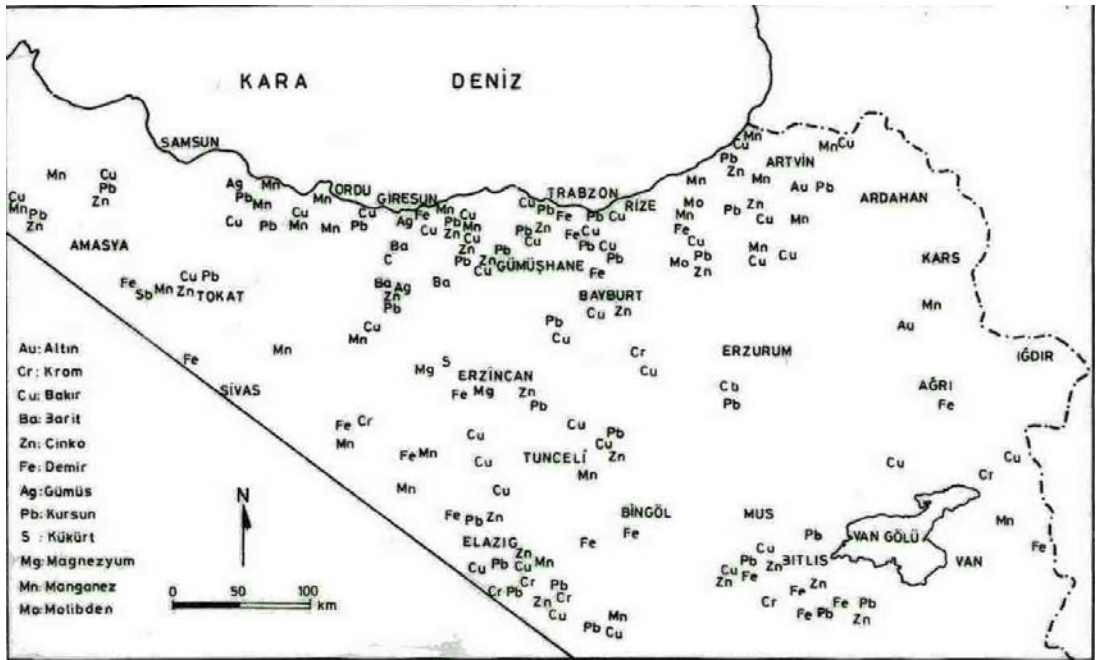
Harita 7: Urartu ve Çevre Bölgeler.

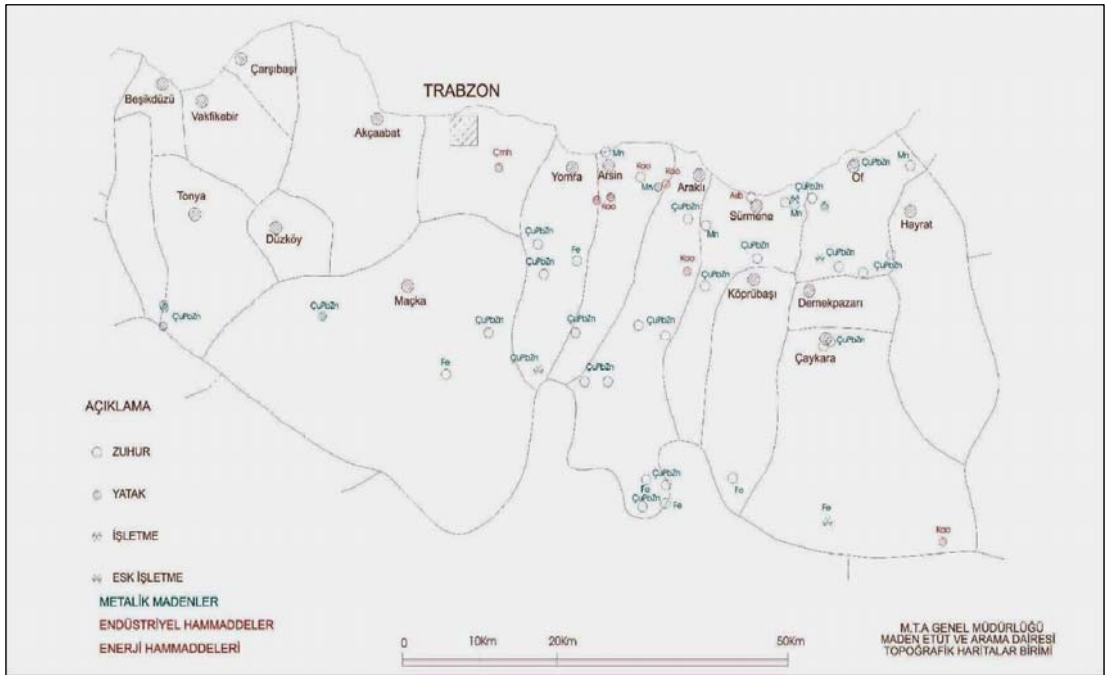
Harita 8: Ticaret Yolları. (Arkeoloji ve Sanat dergisi, İstanbul 2007, Sayı 3, Sayfa 6 dan alınmıştır.)

Harita 9: İskitler'in Dağılım Alanları. (Sanat ve Arkeoloji Degisi, İstanbul, 2007, Sayı: 3, Sayfa 14 den alınmıştır)

Harita 10: Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi Maden Kaynakları.

Harita 11: Trabzon Maden Kaynakları.(MTA Genel Müdürlüğü Sitesinden Alınmıştır)

ÖZGEÇMİŞ

1981’de Trabzon şehrinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Trabzon’da, 100. Yıl İlköğretim Okulu’nda, lise öğrenimini ise Trabzon Lisesi’nde tamamladı. 2001 yılında Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne girdi. 2005 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalında yüksek lisansa başladı. Hala buradaki eğitimine devam etmektedir.